

શ્રી ભાઈદાસ ધાનસીભાઈ ભુતા

આર્ટિસ્ટિક વર્કસ ટ્રસ્ટ મુંબઈ

અર્પણ.

૧૨

જ્યારે જગતમાં માયા મિત્રનાં સ્વપ્નાં થયાં છે એ વખતે પ્રભુ કૃપાએ હું મહારા જીવનમાં - 'સો લાખનમેં એક' - એવા એક માયા મિત્રને મેળવી ગઈયો છું. એ મિત્ર તે વીલેપારથેના જાણેર જીવનના આગેવાન નેતા અને મહારા આત્મબંધુ શ્રી. ભાઈદાસ ધારસીભાઈ જીતાને સોરઠની સંસ્કૃતિરૂપ આ કાઠિયાવાડની લોકવાનાંઆ અર્પણ કરવામાં હું મહાર્ સદ્ભાગ્ય સ્ક્રમજી છું.

ગો. દા. રાયચુરા.

ઉપોદ્ધાત.

કાગિઆવાડ પ્રદેશની લોકકથાનાં સંગ્રહની આવશ્યકતા મંબંધી થઈ લખાઈ ગયું. પરંતુ તે પૂરી પાડવા તો ખરા મનથી પ્રયત્ન થયા હોય તો તે લખણા લખણાજ થવા માંડ્યા છે. શા. એંધાણી, ભાઈ રાયચુરા, મી. અમલજી એમણે કાગિઆવાડના આખ્ય જીવનને, પ્રચલીત લોકકથા પ્રસિદ્ધ કરી અથવા તો તે લોકકથાના ધારણ પર નથી વાતો લખી, કાંઈક નવીજ ઝમક આપી છે. સૌરાષ્ટ્રની રસધાર, રાયચુરાની રેસીલી વાર્તાઓ, વીગ્ની વાતો, જીવાં જીવાં પુસ્તકો એ પ્રધામની સાગિતી છે જીવાં પુસ્તકોની મંજ્યામાં 'કાગિઆવાડની લોકવાર્તાઓ' એક વિશેષની ઉમેરો કરે છે. કાગિઆવાડ એ 'પ્રેમ ને શૌર્ષ' ની ભૂમિ છે. કાગિઆવાડના ગામે ગામને પાદર પાળિયા ઉભા કરેલા જીવામાં આવે છે, એ એક એક પાળિયો પૂવે થઈ ગયેલાં તે ગામનાં વીર નરનારીઓનાં શૌર્ષનો સ્મરણ સ્થાને છે. કાગિઆવાડમાં ઠેકાણે ઠેકાણે દેરીઓ જીવામાં આવે છે, એ દેરીઓ ધણી પાછળ સતી થતી વીરાંગનાઓની યાદ તાજી રાખવા ચણાવવામાં આવેલી. એજ મુજબ કાગિઆવાડમાં શુદ્ધ પ્રેમની ભાવના દાખવના બનાવો પણ કાંઈ ઓછા બન્યા નથી. કાગિઆવાડની લોકકથામાં પ્રેમ અને શૌર્ષ એ બે સત્તાય બીજી ભાવનાને સ્થાને નથી એમ કહીએ તો ચાલે. શા. રાયચુરાએ પ્રસ્તુત વાર્તાઓમાં સૌરાષ્ટ્રની ભૂમિમાં પાકેલી વ્યક્તિઓના શૌર્ષ તથા પ્રેમમયુર કાર્યો વર્ણવ્યાં છે. ચોરડાં જીની એર, રનારી

નિયા. આહિર જાતીનાં પરાધર્મ માટે મરાઠર છે. સૌરઠં એના સ્નેહ-
 ખીના સ્વાગત માટે, એના ખરા દિલના સ્વાગતે માટે, પ્રખ્યાત છે.
 રેર ને મેરાણી, રખારી ને રખારણ, આહિર ને આહિરાણી, એમનો
 જમાનો, જ્યારે હાલના મુધારાએ તેમને તેમનાં પ્રદેશ બંધાર
 ક્ષણવાળી કાઠી મૂક્યાં ન હતી ત્યારે, કેવા તેજસ્વી હતા તેના કાંઈક
 ખ્યાલ રા રાયચુરાએ અને 'આખ્યા' છે. એક મેર કટલો બહાદુર
 હાથ શકે, તે સમજવા ખીમાણંદ (૫ ૧૧૮) અથવા વગર શમે
 દીપકાને જીવતા પકડનાર રૂંયા રખારીનો કિસ્સો જુઓ (૫. ૧૦૫);
 એક મેરાણીનું શુરાતન કે ગ્રેમ જોવા હોય તો એ ખીમાણંદની
 સ્ત્રી મીણી યા રૂંયાનું ચીત ચોરનારી મલીની કથા વાંચો. મેરાણીની
 ખુમસુરતીનું વર્ણન—“ હેમથી મટેલી, તંદુરસ્ત અને આંધર્પ તથા
 હાવણના અવતાર રૂપ મેરાણીઓ અને આહિરાણીઓ,

કાટે કટેસર હેમની,
 કાંખી કક્કા મોડ;
 ઠેસે ઠણકારો કરે,
 મક્કપતિ યાત્ર મરોડ.

હાથણીઓ ધુમતી હોય તેવી” —(૫ ૧૨૦) રા રાયચુરાની
 કવમે પૂરેપૂરી સહૃદયતાથી કયું છે, અને એમનું સખેદ કહેવું
 છે કે એ ખુમસુરત મેરાણીઓ અને એ શુરવીર મેરાની કોમ
 ધીમે ધીમે નાબૂદ થતી જાય છે. માધવપુરનો મેળો અને ત્યાં
 થતી કાંઠીઆરાસ ને રાસકાની જમાવટ, એ ખરેખર પૂર્વના
 કાઠીઆવાઠીઓના જોરવનું એક ન જૂલાય તેવું ચિત્ર રજુ કરે છે.
 .ટલુપણ માધવપુરમાં મેળો લરાય છે, પણ હવે ત્યાં અને વર્ણવેલી

મમધમાટી જાગ્યે જ. નજરે પડતી હશે, તેની જગ્યા જુગરને
 નાટલાએ ન લીધી હોય તો પરમેશ્વરની મહેર. "જીમા તારો દેશમાં
 રોકો" એ ગરબો જેમણે સાંભળ્યો હશે, તેઓ "વળાવિયા" ના
 રીવાજની આવશ્યકતા જરાજર મમજી શકશે. જેમ દોષને દાસરા ગવાડ-
 નારી ને ઝીલનારીનાં વર્ણન વાંચી અશ્વેષ માહિત્યના આનંદો
 માખ્ય જીવનવાળાં May Queen ને Maypole યાદ આવશે,
 તેમ 'જીમા જત' ની વાત વાંચી (પૃ. ૨૨) તેમને એજ માહિત્યમાં
 વજ્રવેલાં Robin Hood નામના જહારવડીઆનાં પરાક્રમ યાદ
 આવશે, અને એમ થશે કે મૅદર્થ તથા ટૅયર્સ કે સાકમની કદર
 કરવાનો હજારો માત્ર પશ્ચિમના દેશોએ લીધો છે એમ નથી.
 પૂર્વમાં પણ તેની જીમત થતી હતી. આ એકજ સંકષ્પ ગ.
 રાયચુરાની કૃતિને એમ આપવા બસ છે

મુબર્ર
 ૮ જી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૫ } કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી.

આદિ વચન.

સોનલાવણો સૂરજ ઉગું ઉગું થઈ રહ્યો હતો. આગળ બોતેરસેં બરડા' નો હુંગરી પ્રદેશ પાછળ ભાણુવડનો પથરે પથરે ઘોંઘાટા દેતો કીલ્લો એ બન્ને વચ્ચે મ્હારો ઘોડો આસ્તે કદમ થનથનાટ કરતો જઈ રહ્યો હતો. અરજણુ નામનો આદિર મ્હારા સાથી તરીકે ઘોડા આગળ ચાલ્યો આવતો હતો.

“ભાઈ ! આ સ્થાને દેખાય તે હુલામણુ જોવાની ધુમલી અને આણું ઝાંણું ઝાંણું દેખાય એ એનો નવલખો મહેલ !” અરજણે પોતાની ઝીણી આંખો ગીધી લીટીમાં રાખી આંગળીથી બંને નવલખાની ઝાંખી કરાવી.

સોરઠની સંસ્કૃતિની છવતી સમાચોચના કરતાં કરતાં ને અરજણે દોરેલ લીંટી તરફ દ્રષ્ટી ફેકી અને મ્હને એક દુહાનું છેલ્લું ચરણ યાદ આવ્યું. “વનવન વિખાયો વાંસડા !”.

“ધુમલીમાં સીસોટીની લાકડીઓ વખણાય છે.” અરજણે એક પછી એક ધુમલીની પ્રાચિન ભાવના છવતી કરતાં વાક્યો ઉચ્ચાર્યાં. પખીઓના કલ્લોલ, હરણોની ફલાંગો, દૂર દૂર દૂડાના વનકાર, અને પ્રાત ઉપાના ચેતનભર્યાં પવનમાં વાગતી મંદમંદ સૂરીલી વાંસળી એ સર્વના તાનમાં હું કંઈ કંઈ રચના રચતો એ પ્રદેશમાંથી પસાર થતો હતો. એ વખતે સૌંદર્યદેવીની પહેલી પુત્રીઓ સરીખી મેરાણી અને આદિરાણી રસ્તામાં આવતાં ગામને પાદરેથી પાણીશેરડે મલપતી ચાલે નીકળતી-કાઠિયાવાડની છવતી સંસ્કૃતિ સમી મ્હે જોઈ, એ મરોઝદાર ચહેરો, એ મદાનગીભરી

આખો અને વીરમાતાના વીરપુત્રો સમા, મેર અને આદિર લુપ્તાતેમે
 નેતો નેતો મગપરની સીમમાં આવો પડોએ બપોરા ગાગવા
 એક ખેતરને ગેરે વડવા નીચે-જુ-ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો કપડાપરની
 ધળ ખખેરી પાસે ચાલતા કાસના ઘેરીયામા ચોડુ ઘાયુ, ઘોડા
 પરની રેરાથી ગાદી નીચે ઉતારી અરજ્યે વડવાની આંધે મ્હારે
 નારે ગોધી મ્હે અને અરજ્યે ગીમડીયુના એ મીડા મમીરની
 હોરામા બપોરા ક્યાં, મ્હારા બપોરા ખાધી ન હોય અરજ્યે
 આદરજીવનની એક ગૌરવલરી લોકકથા દ્વાર્યાના લનકાર માથે
 ન્હને કહી સમગાવી.

1

આ વાતને વર્ગો વિત્યા. ખીન્ને એક પ્રસંગ આવ્યો ઉન્દાગાની
 એ રાની હતી. આકાશમા ચાંદની ઝમઝમ વરમતી હતી, પાછળી
 નાતના ચમકાર ચમકી રહ્યા હતા, સર્વત્ર શાન્તિ માત્રાજ્ય કંઈમ્યુ
 હતુ-એ વખતે મ્હને લખને કેશોદ તરફ જતુ ગાડુ પીપગાની
 પચકોસી વાન પાસે આવી પડોમ્યુ આ વાવ મ્હવી એકેય જીવતી
 વાન મોરકના આ પ્રદેશમા નથી જુલોથી ઘેરાયલી એ વાવને
 આગણે પાદડાઓ વચ્ચેથી પ્રકાશ ફેકતી ચાંદની લાતીગર ચંદરવે
 જમીનપર લરી રહી હતી

‘ ગોકરલાઇ ! જરા બળદને પોરા આપશુ ? ’ ગાડાએ
 દેવશીએ ગાડુ ઉજી રાખી મ્હારી સ્થાને બેધુ.

“ દેવશી ! ને તુ એકાદ લોકવાર્તા કહે તો આપણે ઘોડા
 વખત અહિં વધારે ગાગીએ બળદનેય થાક ઉતરે અને મ્હને પણ
 હોર આવે હવે કેશોદ અહિંથી ઝાઝું દુર નથી અને આપણે દી’
 ઉગ્યે પૂગીયે તોય શીકર નથી કારણકે ગાદી પડેલ દી’ ચડ્યે આવે છે.”

દેવશી જાતે ઘેરીયે કોળી હતો. આલાગામની પ્રજામા એની

વાર્તાઓ, એનાં ગીતો અને એના હાસ્યરસના દુયુક્તો આ માટે જ
 ખૂબ લોકપ્રિય હોતો. હોળીનાં તહેવારોમાં દેવશી એટલે વરનો બાપ !
 એ રમુજ, એ આનંદ, એ હાસ્ય બહુ ઘોડા માણસો જમાવી શકે
 છે. અમદે જ્યારે મુંબઈથી ૬૨ વર્ષે દેશમાં આવતા ત્યારે મહારા
 પિતાને ગાડે તથા મહારે ગાડે બનતાંમુખી દેવશી અને અમહારે,
 જૂનો વફાદાર માણસ ઝીણો એ એ તો હોયજો. રસ્તામાં દેવશી
 લોકગીતો સંભળાવે, લગ્નગીતો ગાય, ફટાણા ખોલે, દુહા લલકારે,
 વાર્તા જમાવે અને કાંઈ કાંઈ રમુજ તો એને જ વરેલી. આખા
 એક પ્રદેશમાં એની જોડી નહોતી. માધવપુરના મેળામાં ખાસાગામનું
 લોકસાહિત્યમાં એ નાક રાખતો. મહારા તરફ એને વર્ગોથી પ્યાર
 હતો. મહેને જોઈ એની રમેરગમાં રમતું લોકસાહિત્ય ઉછળતું
 અંગ્રેજી દમામમાં, અંગ્રેજી પોપાદમાં અને અંગ્રેજી વિચારમાં એ
 વખતે જીવનાર મહારા જવાને એણે લોકસાહિત્ય તરફ જે માન
 ઉત્પન્ન કરાવ્યું એ તો દેવશીજ કરાવી શકે. આજે થીપણાને પાદ
 એણે દાવે જમાવ્યો. એતરને શેરે ચૂતેલા કોસીયા પણ આ
 દાયરામાં બળ્યા. દેવશીએ રસભરી એ લોકવાર્તાઓ એની આકર્ષક
 દમમાં જમાવી.

એ વર્ષો પણ ગયાં અને ત્રીજો પ્રસંગ ચોરવાડની સીમમાં
 ઘોળીવાવ પાસે એક રણારી સાથે લગ્યો. ચોરવાડની આમપાસની
 ખૂમિમાં પ્રાચિનતાના બહુકારા સ્થળે સ્થળે સંભળનારને
 મંભળાય છે. કોરવપાંડવજૂની એ જમીન સોરડી રમણીયતાનો,
 સોરડી શીર્ષનો, સોરડી પ્રેમનો અને સોરડી મીઠાશનો સંભાર
 આજે પણ લોકજીવનમાં ભરે છે. ધારા ચારતા રણારીની ભાઈ-
 બંધીના પરિણામે રણારી જીવનની શીર્ષકથાઓનો રસધાગ મ્હાગ
 નેવા અતિથીને ધરાયો

આ લોકવાર્તાઓના પુંડાપર કાઠિયાવાડની સંસ્કૃતિના પ્રતિનિધિ રૂપે ને મૂર્તિ ખરી છે એ હીરા ભરવાડની વાર્તાઓએ નો મ્હારાપર નાદુ ક્યું. વૃદ્ધ જનાં એ દમામદાર મુખડું, વાળે વાળે વીરતા વરતી એ સેવ મુજ, યૌવના ગમકારા ભારતી એ રસભરી આંખો અને પાણકેરાની કરચલીવાળી બાંથો ચડાવતો એ વૃદ્ધ જ્યારે વાર્તા કહે છે ત્યારે પોતે ઉભો થઈ જાય છે અને એ પોતાના શ્રોતાને ઉભો કરી દેય છે. વૃદ્ધ હીરા ભરવાડે તો મ્હારી માહિત્યનામત્રીના ખગ્દનામાં અણુમોસાં રત્નો ભર્યાં.

અને નૌથી ન વિસરી શકાય તેવું એક નામ તો મ્હારા સ્વર્ગસ્થ પૂજ્ય પિતાનું. મ્હારા પિતા એક આકર્ષક વાર્તા કહેનાર હતા. આજે એમની લોકવાર્તાઓની એમના મધ્યાપ મિત્રો રસથી પાંદ ઢરે છે. કાઠિયાવાડી દુહા એ એમનો માનીતો વિષય હતો. ત્રીસ વર્ષના એમના મુંબઈના જીવને એમના એ માનીતા વિષયને જરાય નાંખી નહિતો પાડ્યો. માના તરફથી કવિતા અને પિતા તરફથી વાર્તાનો વારસો મેળવનાર ઘોડા બાગ્યવતોમાં અને પશુ કું ગણું છું. આંગણમાં દેલીયા કાળ્યા હોય, આજમાં ચાંદો તેજનાં દુધ ફેલાવતો હોય, એ વખતે મ્હારા પિતા અમ્હારી ગમશ ચતુરાઈની ગીર્ધની, અને પ્રેમની શ્રાક્ષ્યાઓની રમભરી જમાવટ કરતા. મ્હારા સ્મૃતિ ભંડારમાં આજે જોઈ શકી વાર્તાઓ ભરી છે તેમાં મ્હારા પિતા તરફનો એ મોંઘામૂલો વારસો મુખ્ય છે.

ત્રીસ વર્ષના એ મુંબઈના વમવાટ દરમ્યાન જન્મભૂમિમાં દરવર્ગે અમુક વખત રહેવાનો પિતાજીએ નિયમ કર્યો. હું પણ એ નિયમને અખડ પાળતો અને છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી તો કાઠિયાવાડને ચરણે જીવન ધરવાનું નક્કીઆગ્ય પ્રાપ્ત થતાં આજે કાઠિયાવાડના

• લોકજીવનના સહજ ઇતિહાસના અભ્યાસક તરીકે ચારે તરફ હું ફરું છું. એ અભ્યાસના ધરવાળા રૂપે જે કંઈ એકદું થયું છે તેની એક રકમ તે આ લોકવાર્તાઓ. આજે એ મહાગુજરાતને ચરણે ધરાય છે. મહાગુજરાતે એને સત્કારી છે અને સત્કારશે.

૧૯૮૧ ના છેલ્લા ચાર મહિના તો મ્હારે માટે લોકગીતો ગાવા અને લોકવાર્તાઓ કહેવાનાં આમંત્રણોથી ભરપૂર હતા. હું અમુક આમંત્રણો સ્વીકારી ગુજરાતને આંગણે ફર્યો. સર્વત્ર લોક-સાહિત્યનો સ્નેહભર્યો સત્કાર થયો. અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, નડીયાદ, ઉમરેઠ અને ડાહોની સાહિત્યપ્રિય પ્રજાએ કાઠિયાવાડના લોકસાહિત્યને વધાવ્યું. આ સંગ્રહમાંની જે વાર્તાઓ મ્હેં વીસમી સદીના ચારણુ બની બહાર સલાઓમાં દાવરો ભરી કહી સંભળાવી ત્યારે હવેના બંધુઓ અને બહેનોએ કાઠિયાવાડની એ રસસામગ્રીને રમથી ઝીલી, આ મ્હારો અનુભવ લોકસાહિત્ય માટે ખૂબ આશા-જનક છે.

‘કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ’ ના આ સંગ્રહના ઉપોદ્ધાતના બેબક મુંબઈની સર્મોજ કોઝ કોર્ટના વડા ન્યાયાધિશ, મહાગુજરાતના સમર્થ સાક્ષર શ્રી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ જીવેરી એમ. એ. એલ એલ. બી. એ આ પુસ્તકનો રસિક પરિચય કરાવી મ્હને ખૂબ આભારી કર્યો છે. આ પુસ્તક સત્વર પ્રગટ થાય એ માટે જે મિત્રોએ દિલથી રત લીધી છે તેમાં રાજકોટના મ્હારા મિત્ર શ્રી. હરખચંદ જેઠાલાલ ખંડેરીયા બી. એ. એલ એલ. બી. એ પોતાના સમયનો ભોગ આપી પ્રકાશનમાં જે સદાય કરી છે તે માટે આ તકે આભાર માનું છું.

એક વાત ભલેવા જેવી નથી. અત્યાર મુઘી કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓનાં જે જે ચિત્ર દોરાયાં છે તેમાં ગુજરાતની સહેજે ઇંચ આવી જાય છે. 'શુદ્ધ કાઠિયાવાડી ચિત્રો' તો આ પુસ્તકમાં પહેલ પહેલાં જ દોરાયાં છે અને તેનું માન 'શારદા' ના બનણીતા કાઠિયાવાડી ચિત્રકાર ભાઈ હરિલાલ ત્રિવેદીને છે. એમનાં આ ચિત્રો તો જોઈ જોઈ ભાઈએ અને કહ્યું કે આ ચિત્રકાર તો 'સવા રવિશંકર' છે! એ બરાવદાર કાઠિયાવાડી શરીર, એ ફરીની કાઠ જેવી કાઠિયાવાડી આંખો અને એ કાઠિયાવાડી ધીંગા આહિર, મેર, રખારી કે કણ્ણીનું ચિત્ર કાઢી આજે આમેદુખ આલેખતું હોય તો તે ભાઈ હરિલાલ ત્રિવેદીજ છે. તોરંદની સંસ્કૃતિનાં સ્મરણાં જગાવતા આ પુસ્તકને એમાં આમેદુખ ચિત્ર દોરી આપવા માટે ચિત્રકાર ભાઈ ત્રિવેદીનો હું આભારી છું.

આપણું લોકજીવન પાછું જાગૃત થયું છે એ વખતે લોકસાહિત્યના પ્રચારના આ પ્રયાસને સર્વ સ્થળેથી દિલનાં વધામણાં મળ્યાં છે. દિલના આ સત્કારને બળે ગુજરાતો 'સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં મેર, રખારી અને આહિર જીવનની વાતોના રસજરણાં આજે વેગથી વહે છે અને હજીયે વહેશે.

'શારદા' કાર્યાલય
 સીવીલ સ્ટેશન-રાજકોટ } ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા.
 તા. ૧૫-૧૨-૧૯૨૫

અનુક્રમણિકા.

સંસ્કૃત ૧ ના ૧૩૫૬૭૮૯૧૦ ૧૧

પૃષ્ઠ.

રૂપાળી	૧
ચુકન	૧૨
લીમો જત	૧૩
ધન્નાદ	૧૪
૦ મોભ કે આહી ?	૫૯
વળાવીયો	૬૨
રેવતી	૬૪
દેવો રૂપારી	૬૭
અમીમાણુંદ	૬૮
૦ કેના નરસીખનુ ?	૧૩૧
હવાલદાર	૧૪૪
સાથી	૧૫૬
હોંદુ હોંતોરાં	૧૬૬
કસરા પરમેશરા	૧૮૬

રા. રાયચુરાકૃત અન્ય પુસ્તકો,

રાયચુરાની રસીક્ષી વાર્તાઓ	...	ક્રી રા. ૧-૮૫૦
નવગીત	" ૨. ૦-૬૦
અર્વાચીન યુગના મહાન ગુજરાતી...	(મીઠાકમાં નથી)	
રાસમન્દિર (ખીચ વ્યવસ્થિત)	જપાય છે.	
રનેહપુષ્પા (નવજ કથા)	જપાય છે.	
રસિયાના રામ (કાઠિયાવાડનાં યોદ્ધાગીનોનો નંદરો)	જપાય છે.	
કાઠિયાવાડી ફૂલો (દલાઓનો સંગ્રહ)	જપાય છે.	
મીરાંનાં લજનો	(જપાય છે)	

વધુ વિગત માટે લખો

“ શારદા ” માસિક પત્રી આશીર્વાદ,
સીવીલ સ્ટેશન—રૂ. ૧૦૦/૧૨.

કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ

રૂપાળી

“એની કડ મવણી મગએ મ્હને ઘેનો કર્યો છે—ખેના ।”

“બાપુ ! આપના રાણીનાસમા, એ ગમે તેવી હોય તો પણ,
ન ગાભે ”

“કારણ ?”

“કારણ તો ખુ તુજ છે બાપુ સોનકી વસના રાજપુત
ગજવશીના ધરમા ખનાસણને સ્થાન નજ હોય ”

“જો એમજ હોય તો મ્હારે એ સોનકી વસના રાજપુત
તરીકે જગતમા નથી ઝાળખાવુ પડી છે કંઈ ?” યુવાન દરમાઝ
અશ્રુતમિહે પોતાના બને હાથ ધગધગતી તાપણી પર ધરાં

“બાપુ ! આપ માલિક છે આપતુ અનાજ આ ખેતાને
કાડે રૂવાડ બર્કુ છે એને હુ આપને એની ખોગી સનાહ કેમ
આપુ ?” વૃદ્ધ ખેતાએ તાપણીમા થોડા માઘ નાખતા નાખતા
• યુવાન દરમાઝ તરફ બોલ્યું.

ચોપ મહિનાની અધારી રાતે કકડતી ટાટે ઈમરાના પાદરમાં
 એક વૃક્ષ નીચે જસાગામનો મુવાન દરગાર અને તેનો વૃદ્ધ નોક
 ખેતો તાપણી કરી તાપતા તાપતા ઉપર મુજબ વાનો કરે છે.
 દૂઝ બીજા વૃક્ષ નીચે ખે ગાડાં છુટ્યાં છે ત્યાં ગાડાવાળાઓ અને
 બીજા ખે પમારતા પણ તાપણી કરી ટાડ ઉડાડે છે સોરના થોડ
 પ્રદેશમાં ટાડ ખુબ પડે છે પણ આજની ટાડ નેધ વૃદ્ધ ખેનો
 પગ આશ્વર્ષ પામ્યો આજ તો હિમાળો સોરમાં ઉતરી આવ્યો
 હોય એમ એને લાગ્યું. દરગાર પણ જ્યારે જ્યારે મુમાફી કરતા
 ત્યારે રાતનાજ નીકળતા ત્યારે પણ આની ટાડ શુદ્ધીમાં આ
 પહેલીજ વખત અનુભવી

ભનભયા મજબુત હરીરના માણસોને પણ આ ટાડ
 તીન્ના જેની લાગે તેની હતી દરગાર અને ખેનો પોતાના
 શરીરને તાપણી કરી ગરમી આપે છે એટલામાં દૂર દૂરના
 નેન્ડામાંથી એ મુમવાટ મારતી ટાડમાં પણ મીઠો થોડો અવાજ
 અભળાયો.

ગોરી તારા નેથુ,
 જેના ચરજણુ બાણુ,
 જે દિશ જેવા વાકણુ,
 તે દિશ પડ્યા ભગણુ.
 x x
 ઉઝી ગોરી ઉજગી,
 પાણી ભરવા જમ,
 કોમે લાગ્યો નેડનો,
 ધ ઉબી સોઠાં ખાપ

રાતની અખંડ શાન્તિમાં દિશાઓ ગાંજી ઉઠતી હોય તેમ આ દુહાનાં પડછન્દા પડ્યા. તાપણી તાપતાં દરબારને દુહાને ચરણે ચરણે રૂપાળી ખવાસણુનાં પ્રેમં દર્શન થયાં. તે ફરી ઘેરો બન્યો.

“ખેના! તું બાપુના વખતનો જુનો નોકર છે. એટલે મહારા દિલની વાત ત્હને કહુ છું કે ગમે તે ભોગે એ રૂપાળી ખવાસણુને હું મહારી મેડીયે ચડાવીશ.

(૨)

“રૂપાળી! જતાગામો શવાડવું કે મારવું એ ત્હારા હાથમાં છે.”

“ખેના બાપા! ત્હમે જમ કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું.” રૂપાળીએ પોતાની નવરંગ ચુંદડીનો છેડો સરખો કરતાં કરતાં વૃદ્ધ ખેના તરફ નયન ઢાળ્યાં.

“આ ત્હારી અને મહારી વચ્ચેની વાત છે. ખુશ ખાનગી રાખજે. રાજની વાતો મહાર મા! તો શવનાં જોખમ સ્કમજવો.”

“એ બાબતમાં બે શીકર રહેજો, બાપા!”

“ત્યારે સાંભળ. દરબાર ત્હારા રૂપ ઉપર ઘેરો થયા છે. ત્હને એ રાણીવાસમાં ખેસાડવા મંગે

“મ્હન રાણીવાસમાં!” રૂપાળીની વચમાં ખોટી જનાયું.

“હા સાંભળ, મ્હેં દરબારને ખુશ સ્કમજાવ્યા પણ હ એકના બે નથી થતા. ખોલ ત્હારો હવે શું વિચાર છે?” વૃદ્ધ ખેનાએ ખારીક નજરે રૂપાળી તરફ જોયું.

“બાપા હું તો પરણેલી છું. આ ભવમાં કંઈ એક બચના બે ભવ કરાય છે? તેમ દરબાર તો વસ્તીના બાપ કહેવાય એનાથી એવી માંગણી પણ કરાય :” રૂપાળીએ દ્રઢતાથી જવાબ આપ્યો.

“હ તો રાજા છે અને જો ઇચ્છા થાય તો ગમે તેટલી રાણીઓ કરે અને ગમે તેને ઘરમાં બેસાડે.” એનાએ રૂપાળીના મોઢાંપર થતા ફેરફારપર બરાબર દ્રષ્ટી રાખી.

“એવા રાજાને રાજા કેમ કહેવાય. જો રાજા વસ્તીની વડે દીકરીમાંથી ગમે તેને ઘરમાં બેસાડનાં થીએ તો પછી એ રાજા કાનો ? ”

“હ તો માલિક છે; એની મરજી થાય પછી વસ્તી શું કરી શકે ? ”

“એતા બાપા ! ત્હમે આ શું બોલો છો. એવા માલિકનાં નોકર અથવા વસ્તી થતા કરતાં મરવું સારું. દરમારને ત્હમે સ્હમજાવો. એનો દિ ઉડી ગયો હોય તો વસ્તીની વડે દીકરી ઉપર નજર કરે. ત્હમને ખબર છે કે આપણા આગલા બાપુએ આવીસ વરસ દરમાર ક્યું પણ એમાં કોઈ દિ આવી વાત નહોતી.”

“પણ રૂપાળી ત્હારા રૂપથી એ અંજાઈ ગયા છે. અને એની ઇચ્છા થાય તો એને શકનાર કોણ ? માલિકનો કોઈ માલિક છે ? ”

“હા છે. માલિકના માલિક ભગવાન કંઈ ભાગી નથી ગયા ! ” રૂપાળી નિરસ્કારમાં હમી.

“રૂપાળી હાલ તો આપણો ભગવાન અજાનમિંહ છે. હં મારે ને હ તારે.”

“એતા બાપા ! આવું નમાલાપણું તમારામાં ક્યાંથી આવ્યું ? ભગવાન પર ભરસો રાખનારને એવા સો અજાનમિંહ પણ શું કરવાના છે ? ”

એનો થોડી વાર મુઠી રૂપાળી સ્હામે બેઠ રહ્યો. ત્હને

આ રૂપાળીમાં માત્ર રૂપ ન દેખાયું પણ સાચા સ્ત્રીત્વનો પ્રકાશ તેમાં જણાયો.

“ ખવાસ જાતિમાં આવાં રત્નો પાકે તો તો રજવાડામાંથી ચીતિ આને આધમી જાય. રૂપાળી તે ત્હારી માને આને ઊંચી કરી છે. હું ત્હારા મતનોજ છું. મ્હે દરબારને ખુબ સ્તુતિ કરી છે પણ હું માનતા નથી. હવે હું ત્હને કહું તેમ તું કર. એટલે દરબારની આખર પણ સચવાય અને એની બુદ્ધિ પણ ઠેકાણે આવે. તું મ્હારાપર વિશ્વાસ રાખજે. હું ત્હારો એક વાળ પણ વાંકો નહિ થતા દર્જ. રાખવ ખવાસની દીકરી એ મ્હારી પણ દીકરી એટલે ત્હારું સારું થાય તેવુંજ હું કરીશ આપણો દરબાર એક રીતે સ્તુતિ અને શાણો છે. એને આ પાપમાંથી આપણે કાઢવું રીતે, ખવાસને જોઈએ, માટે તું આ ઠાણે મ્હારી સાથે આવ અો હું ત્હને દરબારગઢમાં રાણી સાથે મેળવી આપુ. આપણે આ ખાતમમાં શું કરવું એ હું ત્હને ત્યાં સ્તુતિ કરીશ.”

ચોતાના રૂપને દિલમાં ફિટકાર આપતી રૂપાળીને આ રીતે ખેતાએ ખુબ સ્તુતિ અને આખરે એ આને દરબારગઢમાં ખેતા સાથે આવવા કબૂલ થઈ.

(૩)

જસાગામમાં રૂપાળીના રૂપ અદ્વિતીય લેખાતા. ખવાસ જાતિમાં કોઈ અપ્સરાએ અવતાર લીધો હોય એમ સહુ કોઈને લાગતું. એનું ઘાટીનું શરીર, એની આકર્ષક મુખમુદ્રા, એના અંજોનો મરોડ જોઈ જસાગામના બુવાનો બ્યારે ત્યારે ગાતા કે.

પાન ખાઈએ દેવડી,
 ને માંવ કાઢાનો રંગ;
 ગોરી વખાણું પાતળી,
 જેનાં વાળ્યાં વળે અંગ.

દરમારગની પાને થઈ એ નદીએ પાણી ભરના ગઈ ત્યારે
 એની ભાતીગર સુડીમાં એનું મુખ નેઈ દરમારને તારામડાં વચ્ચે
 આકાશમાં ઝળકેનો ચંદ્રમા દેખાયો હોય તેમ લાગ્યું. દરમાર આ-
 કાશના ચન્દ્રને ભૂતી આ મુખચન્દ્રમામાં લોભાયો. એને આ તેજ
 આગળ આપુ જગત નિસ્તેજ લાગુ. કુટુંબે ખાનદાન અછત
 થોડા મહિના તો આ રૂપના તીર સામે ટક્યો પણ આખરે એ તીરે એ
 વિધાયો ને ધાયણ થયો. અછત ॥ પિતા જમાગામની આખી ચો-
 વિસીમા નીતિ ધર્મ માટે વખણાતા. માંડુ હૃદયો એ દરમારના
 આવીમ વર્ષના રાજનકારભાગમા એણે પ્રજામાં પોતાના ચારિત્ર
 બળથી ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. જમાગામનો દરમાર એટલે
 'રાજા રામ' એવાં લોકલેણુ હતા. દરમાર સ્વર્ગ સીધાબ્યા પડી
 અછત રાજ થયો. અછતમાં પણ પિતાના એ ચારિત્ર મળના
 ગુણુ બરાબર ઉતરાં હતા. 'બાપ તેના બેશ' એ ન્યાયે પ્રજાને
 અછતસિદ્ધમા પણ થકા આવી હતી અછતની જદ માતા હજુ
 હોવાત હતા અને રાજમાતાના પૂણ્યમળની તો લોકોમાં ખુબ વાતો
 થતી.

અછતે આ બધા મસ્કારને લઈ પોતાની નીતિનો કિલ્લો
 હતું અછત—અખડ રાખ્યો હતો. પણ રૂપાળીના રૂપમાં એ
 કિલ્લાની કાંકરીઓ આરને આસને ખરતી ગઈ. આખરે એણે
 પોતાના બાપના વખતના વફાદાર રૂને માનીતા નોકર જદ એતાને

આ વાતથી વાંદે ક્યો. ખેતાને આ સાંભળી ખેદ થયો. અશ્વત્થી
 રાણી રૂપાળીથી પણ રૂપવતી છે એમ સ્કંધમળવવા માટે તહેણે
 યુવાન દરબાર સમક્ષ ઘણાવ પ્રયત્નો કર્યા પણ અશ્વત્થ તો ધાયત
 બન્યો હતો, તહેને ક્યાંઈ પણ એન પડતું નહોતું. તેની ખાનદાની.
 તેના લોહીમાં ઉતરેલું પિતાનું ચારિત્ર બધ તહેને રૂપાળીને જોર
 શુદ્ધથી લાવવામાં અટકાવતાં હતાં. તેની વાસના ઉપર તેના શુદ્ધિ
 બળે સામ્રાજ્ય જમાવ્યું હોવાથી એ ઘડી ઘડીમાં રૂપાળીને ઉડાવી
 લાવવાના વિચારો માંડી વાળતો હતો. વાસના અને શુદ્ધિ વચ્ચેનું આ
 યુદ્ધ વૃદ્ધ ખેતો જોઈ શક્યો હતો. એણે પોતાના યુવાન દરબારને
 આ સ્થિતિમાંથી ઉગારી લેવા કમ્મર કસી રૂપાળીને સ્કંધમળવી
 અને દરબારગઢમાં લઈ આવ્યો. રાજમાતા અને અશ્વત્થિહતી રાણી
 સાથે એનો મેળાપ કરાવ્યો. રાજમાતા, અશ્વત્થી રાણી, રૂપાળી
 તથા ખેતાએ મળી આ યુવાન દરબારને ઠેકાણે લાવવા માટે
 તૈયારી કરી

ખેતો આજે દરબાર પાસે આવ્યો અને દરબારને ખબર
 આપ્યા કે રૂપાળી કાણે બપોરે એનો પતિ બહારગામ જવાનો છે
 એટલે જરૂર દરબારગઢમાં આવી દરબારને મળશે.

(૪)

અશ્વત્થના દિલમાં આજે આનંદના ભરતી ઝોટ થયા
 કરતા હતા. એ ભાતીગર ચુંદડી વાળી રૂપાળી આજે પોતાના
 દરબારગઢમાં પધારશે એ વિચારે તે ઘડીવડીમાં ઘેરો થતો હતો.
 એને માટે આખું જસાગામનું રાજ્ય ફુલ કરવા તે તૈયાર હતો.
 ખીજી કાણે ખેતાનો રાજ્યાનમાં મળેલો ઉપદેશ તેની આંખ આગળ
 ખીંતોપર લખાઈ જતો હતો. ખેતાએ કહેલ એક દુયકાના એ

ચરણો ભૂચી જ્યાં તે મથેના હોના પણ તેની નજર આગળ
એ અશ્રુના આવીને ઉભા રહેના

“જુખ ન જાણે કંડો જાન,
ધામ ન જાણે ઝુટી માટ,
નિદ ન જાણે ડુગી ખાટ,
પ્રિત ન જાણે જાત કાળત”

‘પ્રિત ન જાણે જાત કાળત’ એ વાક્ય તેને મુઝવણ હતું.
ચોતે રજપુત અને રૂપાળી જાતની ખનાસણ એ ત્રીને ખુશ હતું.
પણ ફરીથી રૂપાળીનાં રૂપ તીર જતી એ લાગણીને બેઠી દિલમાં
આરપાર ઉતરી જતું એટલે એ પ્રેમધેરો થઈ જતો.

બરાબર બપોર નમવાની તૈયારી હતી અને જંગમાગમના
દરબારગઢમાં કંઈ ન સ્ક્રમજી રાકાય તેની તૈયારી થઈ રહી હતી
એનો, રાજમાતા, રાજરાણી અને રૂપાળી માથે મળી દરબારગઢના
એક આરડામાં એકાએક મળ્યા.

ચોતાના આરડામાં અમુત આ વખતે આકાશ સ્ક્રામુ જોઈ રહ્યો.
હોના સુગંધ નમવાની તૈયારી થઈ ગઈ હતી હતા એના રૂપાળીને કેમ
તેહી નહિ આજીએ હોય ?

થોડીનારમાં દરબારની એ વિચારમાળા ખડિત થઈ અને
વિજળી કબજે તેમ રૂપાળીની ભાતીગર મુદ્દી તેના આરડાના
દરવાજા આગળ કમડી દરબાર ઉભો થઈ ગયો છુલ્લવાળી રૂપાળી
સીંધી આરડામાં ચાલી આવી દરખાસના દરબારે તુરત આરડાનું
ખાણ બંધ કર્યું.

છુલ્લમાં મોઢું છુપાવી એક જાણુ નીચું મુખ રાખી વાસો
નાળી ઉભેલી મુન્દરી, દરબારગઢની એકાન્ત, રાજા એવે ગામનો

ધણી એ વિચારે! એક પછી એક અજીતને અડ્યા ન અડ્યા ત્યાં
તો અજીતની શુદ્ધિએ એની વાસના પર સત્તા જમાવી. રાગ
એટલે પ્રજનો પિતા—શુ આજે પિતા પુત્રી સાથે અનીતિ
આદરશે? બીજી પળે વાસનાએ જોર માર્યું. એમા શુ છે રૂપાળી
જેવી અપ્સરા સરિખી સુંદરી મળે એટલે આખી સૃષ્ટિનું સામાન્ય
કુલ છે.

અજીત આગળ વધ્યો. ત્હેણે સુદડીનો ધુધટ ખોલવા હાથ
લપ્પાવ્યા વિજળી ઝળુકીને ઉડી ગય તેમ અજીતના હાથની નેમ
સુકવી તે બીજા ખુણામા ગઇ

રૂપાળી! રૂપાળી! આ શુ કરે છે આજે તો દિલની રાણી
યઇ તુ મ્હારી થા હુ આજ દિવસીથી ત્હારે માટે તલસુ છુ.
ત્હારો થના ઉમેદવારી કરી રહ્યો છુ.”

જવાબમા ત્હેણે માત્ર સુદડીનો છેડો સદજ ખસેડ્યો!

“એમ નહિ રૂપાળી! મ્હારે બીજનો આદો નથી જોવા
મ્હારે તો પુનમનો આદો જોવા છે” આમ કહી ત્હેણે ધુધટ પોતાને
હાથે ખેચ્યો ધુધટ ખોલતા ત્હેની અભયખી વચ્ચે તેની પોતાની
રાણી ખડખડ હસી પડી

અજીત રૂપાળીને બદલે પોતાની રાણીને જોઇ મુઝાયો—
શરમાયો એટલામા તેના ઓરડા ઉપરની ન્હાની બારી ખુલી ગઇ.
બારીમા રૂપાળીનું સુખ વગકયુ અને હસતી હસતી તે જોતી

પાળે નાચે પારેવડો,
હેડે નાચે મોર,

પરપ્યા એટલા માનવી,
બીજા હરાયા દોર

‘હરાયા દોર’ એ સમયે અજીતની પ્રામનાને મારી નાખી એક બાલુ હસતી રાણી, બીજી બાલુ રિખામણુ આપતી રૂપાળી એ મર્વથી અજીતપર અમર થઈ તેના દિલમા આઘાત થયો તે યુવાન શરીર એક પવમા પૃથ્વીપર ઢળી પડ્યું.

પોતાના પતિને પડેના જોઈ રાણીએ ચીસ પાડી અને આરડાનું બાણ જોની નાખ્યું તુરત જોનો, રાજમાતા અને રૂપાળી આરડામા ઢોડી બાંધ્યા રાજમાતાએ પુત્રને જોળામા લીધો થોડી વાર અજીતને પાત્રી શુદ્ધિ આવી તેની આંખમાથી આસુની ધારા આસી.

‘જેરા અજીત આશુ કરે તે હોય માણુમ છે, જૂન થય જેરા થા !’

માતાને જોઈ અજીત વધુ સગમાયો.

‘મા તા મા તા, મ્હે મ્હારા પિનાનું નામ જોડ્યું વસ્તી પર કુદળી કરી’

દિગરા ! એમા ત્હારો વાક નથી તું ‘કુદળી એ સમ્મ સ્કમજી શક્યો છે એ ત્હારા ધરડેરાના પૂન્ય છે’

‘પણ મ્હારા બાપુ તીતિના થજ ગણાતા ને હું આ વે પા યો ? અજીતે સ્પષ્ટ શબ્દોમા પશ્ચાતાપ કર્યો

“મ્હારો દિકરો આવો ન હોય પણ જોગ એમા એક કારણુ તે ત્હારા બાપે ચાલીસ વર્ષમા કોઈ દિનસ અનીતિને નોતરી નોતરી પણ એક દિવસ ત્હેણે પણ એક ખવાસણુ પર બદ્દાનત કરી હતી પરિણામે એટલી ન્યૂનતા તારામા પણ આજે આવી છે જોનો બાપ વિશુદ્ધ ચારિત્રવાગો હોય તેનોજ જોગ

એવો વિશુદ્ધ બને. દ્વારા આપ એ પાપમાંથી બચી ગયા હતા
એટલે આજે તું બચ્યો. નહિ તો તું આપણી સો પેઢીને કલંક
લગાડત. જે રાત્રી પોતાની વસ્તીપર કુદૃષ્ટી કરે એનાં સો કુળ
નરકે જાય છે. ઉઠ એટા ઉઠ ! ભૂલી જા એ વાત, આપણા
ગદના પથરાઓ સિવાય એ કોઈ નહિ જાણે”

x

x

x

અત્યંતે વૃદ્ધ એતાને પોતાનો ઉદ્ધારક માન્યો. રૂપાળીના
ધરને દરબારમાં મારો આધ્યો આધ્યો અને એ રૂપવતી રૂપાળીને
પોતાની માજણી બહેન ગણી દરબાર બહેનને સ્થાને એને સ્થાપી.
તે દિવસથી જામાગામની રૂપ ને નીતિની દેવી તરીકે રૂપાળીએ
સ્થાન લીધું. આજે પણ એ સ્થાન રાત્રી પ્રજાના આરિત્રબળ
તરીકે અમર રહ્યું છે.

શુ કે ન

“ભાભી ! હું પણ પાણી ભરવા આવું છું ”

“ સાકર બહેન ! ઝડપ માનો તો ત્વંમ આજ રહેવ દીયો
જાને આનંદે હું આજે બે બેડા ભરી આવું છું ” નણુદને શેકના
શેકતા ભાભીએ પાણીનું બેડું લીધું

“નહિ—નહિ ભાભી ! આજ તો હું ત્વંમારી સાથે આનીસ ”

“પાણી શેરડે બાંધને સ્વામીરાજના દર્શન કરના હશે કેમ ? ”
ભાભીએ ટકોર કરી

“ત્વંમે તો આવું ને આવું બોલો છો ! બોલતા બોલતા
સાકરના ગાન પર શરમના શેરડા પડ્યા

કુતલપુરના નગરશેઠની વાડકનાઇ પુત્રી સાકર તે
વર્ષ પુરા કરી જાદમા વર્ષને આગણે દાખલ થઇ હતી આ
નિર્દોષ કન્યાનું સગપણ ગામમા ને ગામમા થયું હતું બે મહિના
પછી તેના લગ્ન થવાના હતા સાકરનું તેની ભાભી પૂરી સાથે એવું
તો દિન મળી ગયું હતું કે નણુદ બોળાઇ બને સગી બહેન હોય
તેમ રહેલી ભાભી શેજ મસ્કરીમા ગાતી

લે ! લે ! મોતી વેરાયલ ઓકમાં,
 લે લે નણુદલ તી મારી ચરકથી,
 લે લે હડી હડી પરદેશ જાય રે,
 લે ! લે ! મોતી વેરાયલ ઓકમાં.

x x

લે લે નણુદોયતી વાડી માંયલો વાંદરો,
 લે લે વાડીનાં વનફળ ખાય રે,
 લે ! લે ! મોતી વેરાયલ ઓકમાં.

નણુંદ લાભીની આ જોડી એટલે આનંદના ઓધ. નણુંદના નના દિવસ દુકડા આવતા ગયા તેમ તેમ લાભીએ એની રીપ મશ્કરીઓમાં ખુબ લ્હાવ લેવો શરૂ કર્યો.

આજે સાકરે રેશમી ફલસાટીનનો ધાધરો અને નગરની રંગ ચુંદડી ઓઢી. પિત્તળની તાંબડી ને ઉપર કળશો લઈ આ નકડી નણુંદ પાણી ભરવા ચાલી. ભોળાઈ લાજ કાઢીને ચાલે અને માકર તેને પડખે દીકરી જેમ માની સાથે ચાલે તેમ ચાલી ને છે. કુતલપુરની ખજારમાં સૌંદર્યની વિજળી ચમકતી હોય તેમ ! લાભી નણુંદનું જોડું ચમકારા મારતું નદી કાંઠે પહોંચ્યું.

તેવ તેવડી ટોળે મજે,

જળ ભરવા જાય...

સરખે સરખી સખીઓથી ભાદરનો કાંઠો શોભી રહ્યો. કાંખી ખાંઓના ખડખડાટ, ચુડલીઓના ચળકાટ, અને મદ ભરેલી સ્ત્રી-કેનો વિવિધ ક્ષણના વસ્ત્રોથી કુતલપુરનો આ જવમાર્ગ અત્યારે રમ-મયતા અને રસિકતાથી રંગાઈ રહ્યો હતો. ભાદરનો વિચાળપટ, ન્હાનાં નાં ખાળકોનાં નદીના નિર્ભળ નીરમાં રસપ્રેક્ષન, કાંઠાપરે વૃક્ષની

ડાળે ડાળે જીવતા પખીઓના હૃદયોવ અને જે । માનવી કૃત
પુગની રસિકાઓની રમનાનોથી સર્વ નવપ નવતાનું વાતાન
ગમ્ય

કસોલ કરતી સુન્દરીઓ મદભર ખેડવા માથે ચ
પાડી વગા સાંપર અને પૂરી પણ પાણી ભરી ઘર તરફ ચા પ
જેના ભાભી નણુદ ગામના દગનાજીમાં દાખલ થયા
એક પારાધિ દાથમા તી ગમકુ ન, સડામેથી આનનેા દેખા
તાજ દાઢીને આનતી પૂગ એક ગણુ તરી ગઇ આ પોત
નણુદનેા ડેડા પડી ખેંચે તે પડેના તેા એ પારાધિ ઢાઇ
નુકનની વાજ જેતો ઉમેા હનેા ને ઉનારને આ ક રકાન શુભ
નઇ આગળ વખો અને જતા જત આપરના છે ને તીગમમ
અણી સગાડી

પારાધિને જતા જનણીકાર નમી મદારતી દીખી ઉતરી
એઇ સતોત થયો

(૨)

પારાધિને પૂરી જાળખી ગઇ એ કુલનપુરનો ગડેવા
હતો તેને જ ડોકરો હતા ગરીમ પારાધિએ આજે સાંપર
ડોકન લીધા એનું રહસ્ય ચતુર પૂરી રહમણ ગઇ એને પ
કુખ થયુ રસ્તામા તેા એ કઈ ખોલી નહિ પણ ફગાયા
આરી ત્હણે ચોતાનું પાણીનું ખેડુ ઢોળી નાખ્યુ અને તે નિર
સાકર તરફ ફરી

‘ બાઈ ! ત્હમરી તામદી ને ખજોડા દવવી નાખે । ’

‘ કેમ ? ’

“ ત્હમે દવવી નાખે અને મેં ઉપર જાણી કુ આધુ
માતાના મતાદરકે અનાજથી બાબીએ નણુદને આંસા કરી

સાકર વીણે મોઢે પાણી ઠલવી સીધી મેડી ઉપર ચાલી
ગઇ પછવાડે તુરત પૂરી આવી.

“ખાઇ ! આજ તો આપણો દિ બગડ્યો.”

“પણ થયું શું ?”

“કપાળ મ્હારું ને ત્હમારું બેવનું !

“ભાભી એમ બોલોમાં — શું થયું તે સ્હમજાવો” સાકરનો

ચહેરો શીકડો પડી ગયો.

ભાદર દરવાજે મ્હે ત્હમારો ઉડો પકડીને બેઠ્યો તોય
ત્હમે સ્હમજ્યાં નહિ ! જાણ્યા પારાધિએ આજ ત્હમારો શુકન
લીધાં. આજે એ જોટલાં જનવર મારશે તેની હિંમત તમારે માથે;
—અરર ભગવાન હવે શું કરવું” પૂરીએ આકાશ તરફ જોયું.

જૈન કુટુંબની આ ભાભી અને નણુંદ બન્ને અત્યારે
અતિશય દુઃખી થઇ. સાકર પણ આ શુકનના પરિણામે પોતે
પાપી બનશે અને એ પારાધિની જીવહિંસાનો દોષ પાતાને સિદ્ધિ
આવી પડશે એ વિચારે રડી પડી.

ભાભીએ નણુંદને ધીરજ આપી થોડીવારે સાકરે પોતાની
હિંમત એકઠી કરી ભાભી સામે જોયું.

“ભાભી ! મ્હારું કંદયુ માનશો ? એક વચન આપશો ?”

“કેમ ?”

“પહેલાં વચન આપો તો કહું.”

“લ્યો મ્હારું વચન”

“ત્યારે ત્હમે જાને, જાપાને કે મ્હારા ભાઈને આ વાત
કહેશોમાં. હું આજના પાપ માટે અપવાસ કરી પ્રાણત્યાગ કરવા
માથું છું. હિંસાનું પ્રાપચિત અપવાસ સિવાય બીજું મ્હારે માટે
એકેય નથી”

“અપવાસ કરીને પ્રાણત્યાગ કરવો એ તો મૂર્ખાઈ છે”

“બમ લઘારે કંઈ પણ ન જોવું ત્હમે મને વચન આપ્યું છે કે ત્હમારે આ વાત કોઈને ના કહેની મહારા નસીબમા એમજ લખ્યું હશે માટે મહારે હવે અન્નપાણી હરામ છે”

ભાભી નણુ દની આ પ્રતિજ્ઞાયા ગજરાખી એણે પ્રશ્નને પ્રાર્થના કરી

આરા સૌની સરખી,

કોની ન ચાચો ભગ

પારાધિ પાઠો ન વળે,

પણુ હરજી માપુ ન લગત

હું ભગવાન ! એ પારાધિની આશા તું પૂરી કરજે પણુ એક પણુ હરજીને એતું બાણુ ન વાગે એવું કરજે” ભગવાન મહારીરતું ધ્યાન ધરી ભાભીએ પણુ આજે નણુ દ સાથે અપવાસ આદ્યો નણુ દે નિશ્ચય કર્યો કે દિસાના બદલામા અપવાસ કરી પોતે પોતાની કુરખાની કરી એ કનક મઠણવુ

(૩)

છ ઓકરાનો ખાપ એ પારાધિ જે દિવસથી કુદુબ્ધ સ્થિતિ સુખનો હતો ધરમા અન્ન ને દાતને વેર હતું અને જે દિવસથી શિકાર ખ ની નતો એ ને ઓકરાં ભુજે ટળવળતા હતા આજે તો પારાધિએ ઉઠીને નિશ્ચય મ્યો હતો કે સારું શુકન જોઈને જવું કારણુ કે જો માજે શિકારમા કંઈ ન મળે તો ઓકરા ભુજે મરી જવન તેમ હતું સનારમા ઉઠતાજ પારાધિએ પ્રશ્નને યાદ કર્યો

કોઈને ખેતર વાડી,

કોઈને ગામ ગરાસ,

[ચિત્રકાર]

શુકલ

[શ્રી હરિનામ ત્રીવેદી

સાક્ષરના છેડાને તીરકામદાની અણી લગાડી '

આકાશી રાજ ઉતરે,

જેના શેઠ દેવીદાસ.

“હું પ્રભુ કોઈને ખેતર, વાડી, ગામ, ગરાસ હોય છે. મહારે તો હું કૃપા કરે તો રાજ પેદા થાય.” એ પ્રાર્થના કરી તે પોતાની સ્ત્રીને મળી હાથમાં તીરકામડું લઈ ઘર બહાર ઉભો રહ્યો. તેનું ઘર ભાદર દરવાજે હતું. જેવો તે બહાર નીકળ્યો કે તુરત રહામેથી સાકરને તેની બાબી સાથે પાણી ભરી આવતી દીડી. પોતે હાથમાં આવી તેની સામે ચાલ્યો અને તેનાં શુકન લીધાં.

આજના શુકને તે જંગલમાં ગયો. એ દિવસથી છુપ્યો ડાંસ જેવો હતો. તેની સઘળી હિંમત આજે પેલાં શુકન ઉપર હતી. હંમેશાં તે હંસનો શિકાર કરતો. એ દિવસથી હંસલા દેખાતા નહોતા.

શિકારની આશામાં ને આશામાં તે આગળ વધ્યો. નદીને કાંઠે તેણે એક રાત્રે પાણી પીતું દીધું. શિકાર હાથ આવ્યો છે એમ ધારી વખત ન ખોતાં તેણે તીર સાધ્યું. રાજ તે સ્ત્રીણા જીવ મારતો હતો અને મોટે જીવ હાથ આવ્યો છે એ જોઈ તેણે ઉત્સાહ વધ્યો.

કણ્ઠી જેમ દીણા કેસ થાણે નાખી દેય એટલું શરીર વાળી તેણે નિશાન માંડી તીર ફેંક્યું પણ મારનારથી રાખનાર મોટે એટલે નિશાન ચૂકાય અને નદના કાંઠાના એક ઉજડ દીંગામાં તીર ખુંચી ગયું.

રાત્રે તો બાગી છુટ્યું; પારાધિ નિરાશ થયો. આજનાં શુકનને પણ તેણે અફળ મૂક્યું. નિરાશામાં પગલાં ભરતો, જુએ લયડતો તેની પાસે આવ્યો અને દીંગામાં ખુંચી ગયેલ તીર ખેંચ્યું.

તીર તો તેમાં સજડ થઈ ગયું હતું. એટલે તેણે પાસેના ઊરા વાં
માટી દુર કરી એટલામાં તો તેની કોણીએ એક દેગડાનું કુડું અડ્યું.
તેણે ખારિડીથી જોયું તો કાટ ખાઈ ગયેલ એ કુડું દેખાયું.
ઊરાથી વિશેષ ધૂળ દૂર કરી તો તેને તેમાં એક દેગડું દેખાયું.
તેણે આવેશમાં ને આવેશમાં એ દેગડાપરની માટી ખસેડી તો
અંદર કોરીના સિકકાઓ ચમકતા દેખાયા. એક પળમાં પારાધિ
આનંદમાં આવી ગયો. તેને સાકરનાં શુકન સાકર નવાં લાગ્યાં.

તેનો પ્રભુ આજે પાધરો હતો. એટલે તેમાંથી તેણે થોડી
કોરી લઈ બાઈની ઉપર પાછી માટી ફેરવી દીધી.

ઘેર જઈ પોતાની સ્ત્રીને તેણે આ વાતથી વાકેફ કરી.
બળરમાંથી તે દાણો લાવ્યા. બધાંય નિરાંનથી જાગ્યાં. રાત્રી
પડતાં બંને રત્રી પુરૂષ દેલા દેગડાવળી જગ્યાએ ગયાં.
સ્વપારનાં મુરજ ઉગીને સર થાય તે પહેલાં કાંટ કાંટ સધળી
કોરીઓ ધરબેગી કરી દીધી.

(૪).

સાકર અને પૂરીએ તો આખો દિવસ અન્ન પાણી વિના
ગાળ્યો. આ નહુંદ બોળાઈતા અપવાસની ધરમાં કોઈને ખબર
પડી નહિ લાલી આખો દિવસ ચિંતાગુર રહી આશાની પુતળી
સરખી હોંડીલી નહુંદ અન્ન પાણી વિના ગ્રાણ્યાગ કરે તો પોતે
હવીને શું કરવું? દિવસ અને રાત બંને નહુંદ બોળાઈએ પ્રભુ
પ્રાર્થનામાં ગાળી. એ પારાધિએ પોતાના શુકનથી કેટલાં હરણાં
આને માયાં દશે—કેટલા નિર્દોષ હંસજાઓના માણુ લીધા હશે એ
વિચારે ખીલેલી પુલકળી સરખી સાકર એક દિવસમાં તો કરમાઈ
ગઈ. સ્વપારે ઉગીને સાકરની માતાને પોતાની વડુ દીકરીના અંબેરા.

તોષ ચિંતા પેડી. રોજ આનંદમા ડોલતી આજે સાકર આમ કેમ
બાળે છ તેની તપાસ કરી. જવાબમા લાલી નણુદે 'જરા ઠીક
નથી' એમ કહી દુકમાં પતાવ્યું.

ખીજ દિવસનું સ્થવાર થયું એટલે પેલા પારાધિને વિચાર
આવ્યો કે પૈસા તો હવે સાત પેઢી સુધી ખુટે નહિ એટલા મલ્યા.
પણ એ મલ્યા નગરશેઠની દીકરીના શુકનથી એ શુકનમાં એટલું
બધું ફળ આવ્યું એનું કારણ કે નગરશેઠ જૈન છે. જ્યહિમા
વરતા નથી એટલે એની છોકરીના શુકનમા પણ આટલું બળી
પારાધિને આ સર્વ વિચારોથી આત્મભાન થયું તે પોઠારી ઉઠ્યો

આ ભવ એળે જાય,
એલે અવાય નહિ,
ભવ ખેવ ભુલ્યો,
ફાટનો ફેરા થયો

તે આજથી હુ આ તીરકામહુ ફેકી ન દઉં તો મ્હારા
બધાય ભવ નકામા જશે હિસા કરી કરીને યાકયો તોય ખે પાંદડે
ન થયો અને અહિસાવાદીના એક શુકન માત્રથી આટલું કલ્યાણ
થયું તો આપણે હવે હિસા હગમ છે હવે તો ખાવું પીવું ને
પ્રભુનું નામ માદ કરવું. ત્યેણે આ વિચાર પોતાની સ્ત્રીને જણાવ્યો.
તે પણ કણક થઈ.

ખીજ પળે પારાધિને સંદર માદ આવી એની ઇચ્છા થઈ
કે એ કુમારીકાને પોતાથી બંદન ગણવી અને એના રાજ દર્શન
કરવાં. આ વિચારે તે સ્ત્રી દોષી લઈ ત્યેને બંદન કરી કાપડ
આપવા ચાલ્યો.

સુરજ થોડો ઉપર ચડ્યો છે. સાકર મેડીની ખારીએ બેઠી બેઠી પ્રશ્નની પ્રાથના કરી રહી છે એટલામાં તો સારાં નવાં કપડાં પહેરી હાથમાં તીરકામકું લઈ લેણે પેલા પારાધિને આવતો દોડો. સાકર તુરત ધરમાંથી બાબીને ખારી આગળ તેડી આવી

“બાબી ! બાબી ! જુઓ મુઓ એ ગઈ કાલે ખુબ શિકાર કરી આવ્યો છે તે આજે નવાં કપડાં પહેરી નીકળ્યો છે. અરર ! એણે મહારા શુકને કેટલી બધી હિંસા કરી હતો ?” આમ કહેતી સાકરે માથું કુટ્યું.

એટલામાં તો એ પારાધિ સાકરની ખારી નીચે આવી ઉભો.

“બાઈ ! હાલો હાલો નીચે એને સમજાવીયે, નકર એ માને કહેશે કે ત્હમારા શુકને એને સારો શિકાર મળ્યો અને આખા ગામમાં આપણે ફરેતો થશે.”

પૂરી નજી દને સાથે લઈ તુરત નીચે ઉતરી પડી તેઓએ મેડીના પગવાડેના ખારણે રસ્તાપર ઉભેલા પારાધિને ધસારતથી બોલાવ્યો. પારાધિ આવતા પૂરી બોલી હતી —

“બાઈ લે આ પચીસ ડોરી પામડીની—ત્હને કાલે અમ્હારાં શુકન થયા છે એ વાત ઠોઠને કહીશમાં. અમ્હારા પાપનુ પ્રાયશ્ચિત અમ્હે કરી લેશું.”

પારાધિ આ સાંજળીને દસ્યો

“બેઠેન કાલે તો ત્હમારા શુકનથી હું ન્યાસ થઈ ગયો અને

“બસ—બસ કૃપા કરી આ ડોરી લે અને તું શુકનની વાત ભૂલી જા ત્હે કરેલી દિમાના બદલામાં અમ્હારે પ્રાણ આપવા પડશે.”

“ પણ મહે હિંસા નથી કરી. હું ખોટીયું વાતું નથી કરતો મુરજની સાથે ને રામને નામે લ્હમને હું ખાત્રી આપું છું કે મહે કાલે એકેય જીવ નથી માર્યો ” આમ કહેતો પારાધિ પૂરી અને સાકરને ખાત્રી આપવા લાગ્યો.

તેણે મધ કાલના ચિકારની વાત આ નજુંદે ભોળાધને હુંકમાં કહી સંભળાવી અને છેલ્લે કહ્યું કે “ લયો આ સો કોરી ! હું સાકર બહેનને કાપડાની આપવા આન્યો છું.”

સાકર તો પ્રભુની આ કૃપાથી જીવતી થઈ ગઈ. તેનું શીકકું વદન એકાએક ખીલ્યું. પ્રભુએ હિંસાના કક્કથી ઉગારી એ માટે તેણે એજ વખતે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી.

“ ભાઈ એ સો કોરી હું ત્હને પાછી આપું છું.”

“ નહિ—નહિ ત્હમારે એ ધેવીજ પડશે આજથી હું ત્હમારી સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે એક પણ જીવની હિંસા નહિ કરું.” આમ કહેતાં એ પારાધિએ તીરકામદાંના કકડા કરી લ્હમના દેખતાં ફેંટી દીધા.

ભાભી નજુંદે દુરત અપવાસ છાડ્યો અને પ્રભુનો પોતાની ભાજ રાખવા માટે પાડ માન્યો.

x x x

કુંતલપુરના એ પારાધિ કુટુંબે એ શુક્રનની યાદમાં દોઢ દિવસ જીવહિંસા કરી નથી. અને પારાધિના ધંધાને તિલાંજલી આપી ખેતીના ધંધાને સ્વીકાર્યો છે.

ભીમા જત.

તરવારના તોરણ બાંધ્યા,
ભાસે પોખાણે ભીમ.
નાથાણી નર વડો,
ભીમા તારો દેશમાં ડંકો.

“કેરે આપ ?” અર્લિણીના ગર્જ પડી જાય તેવી પડછંદા પડતી
ત્રાડ નદીની બેખડમાથી પડી.

એ અવાજમાં કંઈ ન રહ્યું શકાય તેવું સત્તાખળ હતું.
નદીમાં ધુધરમાળ લમકાવતા બળદો આ ત્રાડથી ચમકીને થોભ્યા
અને ગાડાવાળાઓના ખૂબ પ્રયાસ છતાં તેઓ પત્થર મારક જ્યાંના
ત્યાં જડાઈ ગયા. ગાડામાં બેસનારાઓના હોસકોસ ઉડી ગયા.
તેા સ્તંભજી ગયા કે આ ત્રાડ ખીજા કોઈની નહિ પણ ભીમા જતની
હોતી જોઈએ.

“એવા ! ક્યાંના ગાડાં સે ? કેમ કોઈ બોલતું નથી ?” નદીની,
બેખડમાથી એક કદાવર માણસે ઉભા થઈને પડકાર કર્યો. તેા

કાંઈને ફરીથી થરથરાટી છૂટી ગઈ અને સાંચે વળાવીઆ સામે આશાભરી દૃષ્ટિએ જોયું.

વળાવીઆ સિપાઈએ જવાબ આપી જણાવ્યું કે, ‘ગાડાં તો વાડાસડાનાં છે.’

‘આમ મોડાં કેમ થયાં ?’ કદાવર પુરૂષ ગાડાં પાસે આવ્યો અને મોખરે ચાલતા ગાડાના બળદની ઝુલ્મ ઉપર દાઢ્ય ફેરવ્યો. આ વખતે તેના ખીજા સાથીદારોની દરાની ટોળી, જોખડમાંથી બહાર નિકળી આવી.

“જનના કામ એટલે નિકળતાં મોકું થયું.” વળાવીએ સાચો ખુલાસો કર્યો.

“કોની જન છે ?” ટોળીમાંના છુકાની બાંધેલ એક યુવાને પ્રશ્ન કર્યો.

“વાડાસડાના વનેચંદ શેઠના દીકરાની.”

“કયે ગામ પરણવા ગઈતી ?”

“ધોરાજી.”

“ત્યારે તો હોડો ગાડાં ?”

“કેમ ?” વળાવીએ બંદુકની નળી ફેરવી.

“હ તારી બંદુકડી એમની એમ રહી જશે. હું કોણુ છું તે જાણે છે ?”

જનના કુલ ચાર ગાડાં હતાં. વરરાજના ગાડા આવગળ, આ હોંસાતોંસી ચાલતી હતી એટલામાં, તો સૌ વીઠળાઈને ઉભા. સૌવર્ને તો કકળાટ કરી મેલ્યો. ટોળામાંથી એક વૃદ્ધ સરિખા વણિક સઘળી હિમ્મત એકઠી કરી, ને આવગળ આવ્યો.

“ભાઈ ! ત્હમો કોણુ છો ? અને શા માટે અમને શોકો છો ?”

“હું લીમા જવ ! કેમ કોઈ દિવસ નામ સાંભળ્યું છે, ગેઠ ?”

વૃષ્ટિ દદતાથી કહ્યું, લીમા જતને કોણ ઝાળખતું નથી ? એનું બારવડું તો દેશ દેશમાં વખણાય છે.”

“હું જાનને તો કોઈ દિવસ છુટતો નથી. પણ ધોરાજી સામે મારે બારવડું છે, માટે આજ તો છુટ કરવી પડશે.”

“અરે બાપુ ! અમે તો વાદરકડિ વાડાસડાના રહીશ. અમારા ઉપર શા માટે કોપ કરા છે ?”

“શેઠ ! આટલી વાત બીજે કોઈ બારવડીઓ કરે ખરો ? કાઠી નાખો ! ધરણા અને રોકડ ? નહિ તો જાનથી જશે !” લીમાના એક સાથીએ પડકાર કર્યો.

આ પડકારથી ટાઢીએ તાવ આંચો હોય એમ આખી જાન મુંજવા મંઠી.

વળાવીએ મરણ કે મારણ એવા નિશ્ચય કર્યો. વૃદ્ધ વણિક આખી પરિસ્થિતિ આખના પલકારામા પામી ગયો.

“લીમા બાપુ ! તમારું બારવડું મમાણિક ગણાય છે. તમે તો શૂરવીર છો. તમે કોઈ દિવસ જાન છુટતા નથી. અને આજે આ શું ?”

“શેઠ ! ધોરાજી નામ સામે મારો તિરસ્કાર છે.”

“એટલા માટે ને તમારો કોપ હોય તો તમે કહો તેટલો દંડ ભરી આપીએ. પણ અમારી જાન ન છુટો. બાપુ ! અમારી આબરૂ તમારા હાથમાં છે.” આમ કહેતાં વૃષ્ટિ વરરાજાને ગાડા ઉપરથી ઉતાર્યો અને બીમાના ખગમાં નાખ્યો.

“દં ! દં ! દં ! શેઠ ! અને પછે તો મારે પાપું ભોષ્યે

અ તો વરરાજા છે વરરાજા ! “લીમા ન રહમળાય તેવા હાસ્યે દસ્યો, અને પાછો તરવાર પર હાથ નાખીને જોડ્યો, “લીમા શરણે આવેલાને છુટતો નથી. લીમાની તલવાર શરણ ધામનારની હંમેશાની રક્ષક છે.”

“લીમા બાપુ ! તમારી મદાનગીની વાત તો સારા અ કાઠિયાવાડમાં આજે યહ રહ છે. ‘લીમા જેવા નર વંદા’ તો પૃથ્વીને પાટલે કાઢ ચલા નથી ને ચરો નહિ”

૪૬ વણિકની છમે વળાવીઆની અક્સી બંદુક નેટલું કામ કયું.

“જુનેચંદ શેઠ ! લીમા જનને છુટવામાં પાપ માને છે, પણ ધોરાણી કન્યા અટલે હંડ તો તમારે ભરવોજ પડશે.”

“બાપુ ! તમે કહો તેમ અમે કરવા તૈયાર છીએ.”

“ત્યારે પરમેશ્વરના કસમ ખાધને કહો કે આજથી એકુ-તોના ખાતાંઆમાં જરાએ દગો નહિ કરું; ગામની સ્ત્રીઓને બેન દીકરી માનીશ; રાજાઓની ખોટી પ્રશામત નહિ કરું; અને હંડ, તો હજી બાકી છે.”

“તમે જેમ કહો તેમ કશુલ.”

“ત્યારે કાલે વાણસડામાં લીમા જતને નામે બ્રાહ્મણોની ચોરાસી જમાડજો શેઠ.

“જરૂર જમાડું બાપુ !” શેઠ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

(૨)

ગોંડલ ઉઠે ગોંડલી,

જ્યાં પાણીઆરીયું પાણી ભરે,

જેને ધડુલે ધુધરમાળ,
ત્યાં ફુંભડો રાજ કરે.

“ સાંભળ્યું ! આજે સીમે ત્રણ ગામ લાંગ્યા.”

“ હા. એણે તો હમણું રંગ જમાવ્યો છે. રાજ એકાદ ગામ તો ખરું જ.”

“ અરે ! હું મારી માણીને સીલાએ મળવા મળતી, પણ ત્યાં તો સીમાના નામની રાડ ફાટે છે, રાડ.”

ગોંડલની નદીને પાણી શરૂ છે એ સીમા માથે પાણીની ઉલ્લ મહિત ચાલતી ચાલતી આ પ્રમાણે વાતો કરે છે, તેટલામાં એક મુમાદર નેવો લાગતો માણસ માથેથી આવતો જણાયો, અને નેધને આ સીમા ચમકી. આંખની ધસારતથી આ સીમા અને નવા આવનાર વચ્ચે વાતો થઈ.

સીમા ગામ તરફ ગઈ અને નવો આવનાર માણસ નદી કાંડે જઈ બેઠો. થોડીવારમાં તે બે સીમામાંથી એક સી ફરીથી પાણી ભરવા આવી. નદીના ઉપલા ભાગમાં ડાહ ન દેખે તેમ ધીમેથી નવા આવનાર માણસ પાસે ગઈ. ચારે તરફ ખારિડીથી નેધ ધીમે રહીને એ સીમા પૂછવાને કહ્યું, “ બપેરે ધોરાજી ! ! ”

“ ના. માંજ ”

“ ધોજે દિવસે ? ”

“ હા. ધોજે દિવસે.”

“ ખીમો ક્યારે આવે ? ”

“ હું ધોરાજી પહોંચું તેટલા વખતમાં તે પહોંચી જશે નેધએ.”

“ ભલે ! ખીલું કંઈ ? ”

“ એ ગઢમાં રહે. ” એમ બોલતો બોલતો એ પુરુષ થોડે દૂર ચરવા મુકેલ ઘોડી પર સવાર થઇ પવન વેગે ધોરાજીની દિશા તરફ ઉપડ્યો.

રસ્તામાં ભાદર કાઠના એક ગામડાના પાદરમા તે થોડો ઘોડીને ગામ બહાર ચરતી મૂકી, ગામની પછવાડેથી દાખલ થઇ, નજીક આવેલ કેલીની તેણે સાકળ ખખડાવી

“ કોણ ? ” એ દરથી અવાજ આપ્યો

“ એ તો હું. ”

અવાજ પરખાયો હોય તેમ અદરથી પૂછનારે આખના પલકારામાં કેલીનું કમાડ બોલ્યું.

નવો આવનાર અદર દાખલ થતાજ એક પચીસ વર્ષની સ્ત્રી તેની ગરદને વળગી પડી

“ નન્ડુ ! બહુ ઉંત બાકી રહ્યું છે કે શું ? ”

“ ભીમા ! તું એક દિ પલ્લુ છોટા ગ્રે છે ઇ મને ગમતું નથી. હવે બસ કરને ”

‘ અરે ! હજી તો પાશેરમા પહેલી પુણી છે—આજે ઘાળ દિવસે ધોરાજી ભાગતું છે ’

‘ હવે ધનના અને ધાનના તો તે હમયા કર્યા છે તો મોજવા ! મારી સાથે રહી થોડી તો મોજ માણુ ! ’

“ નન્ડુ ! ચૂરવીરેલી મોજ તો તરવારથીજ હોય અને .. ”

“ ત્યારે આઘો રહે—મને મુકી દે. ”

“ તું તો તરવારની ખીજ ખેંચે છે ! કા ‘ તેમ ’ કા ‘ નરીયા ’ એટલે તરવારને છોડુ તો તને છોડુ ” આમ બોલતા બોલતા ભીમાએ નન્ડુનો હાથ પકડી આસરી પરના હિંડોળા ઉપર પોતાની પાસે જોડીને બેસાડી

“ લીમા ! ફરીથી કહું છું કે સતોપ પક્કડ, કુંભાજી માથે
આમ વેર ફેલ્યો વખત રાખીશ ? ગમે તેમ તો છ રાત્રી છે. ઝેરી
પાસે ખૂબ સાધનો છે. ”

“ ગાંડી રે ગાંડી ! ” લીમો હસ્યો; “ લીમાની તરવા-
રમાં તને ભરસો છે કે નહિ ? ”

“ પણ આટલાં બધાં વેર ના હોય. ”

“ મારે રાત્રી હારે ક્યાં વેર છે ? મારે તો અન્યાય સામે
વેર છે. ”

“ લીમા ! લીમા ! પણ અને તું કેમ પોંચશે ? ”

લીમો હસ્યો, અને બોલ્યો;

“ ભાઈડા બાંધે બેઠ

તંબલે મારીપણું મલે નહિ;

ઝાટકાની પડે ઝુંડ,

કણુ ઉડે કેસરી તણાં.

“ હા. તારી તરવાર જમીનલશાય મંત્રી છે એ કું જાણું
છું, તેથી તો કું તને રત્ન આપું છું. બાકી મારા દિલના બાદ-
શાહને કું જવા દઉં ખરી ? ” આમ કહેતી નનુ ફરી વૃક્ષને
વેગદી વળગે તેમ લીમાને વળગી.

“ નનુ, જગતની બધી તરવારો છુટી થઈ નાય, પણ
જમીએલશાની આ તરવાર એવીને એવીજ..... ”

“ નનુ, નનુ, બહારથી કોઈએ ડેલીની સાંકળ ખખડાવી.

નનુ સહાણી લીમાના બોળામાંથી બેડી થઈ મઠ, “ કોણ
એ ? ”

“ ઉધાડ ! એ તો હું સાંગો પટેલ. ”

“ જરાપણ મુંઝાયા વગર આ બહાદુર સીંચેલી માને
ડામરીઆ પછવાડે સંતાડ્યો અને પછી ધીમેથી બારણું ઉધાડ્યું.

સાંગાએ ફળીઆમાં દાખલ થતાં ચારે તરફ બારિકીથી
નજર ફેંકી.

“ કુમ ! જતના કંઈ ખબર ? ”

“ પટેલ ! મને તમે એ શું કરવા પુછતા હસો ? ”

“ જો, - નન્નુ, ગામમાં ખુબ અફવા છે કે, બારવડીયો
તારે ત્યાં આશરો પામે છે. ”

“ પટેલ હું કંઈ એવી બીકણુ છું કે એવા ચોરીઆં સાટા
કરું ? ”

“ હું તો તને ચેતવણી આપું છું. તું ચાલિસની દીકરી,
અને ચાલિસ આ ગજનો વફાદાર નોકર હતો; એટલે ઠાકોર સાહે-
બની તારા ઉપર રહેમ છે. મારે તું સાવચેત રહેજે. ” પટેલે આમ
કહેતાં કહેતાં જોસરીમાંથી નન્નુના ઘરમાં એક દ્રષ્ટિ ફેંકી ને
પાછો ચાલ્યો ગયો.

(૩)

ઘોઝે દિ ઘોરાજી ભાંગી,

ચરચર કે ચે ગોંડલીયાં ગામ;

હ નાયાણી નર વંદે,

લીમા તારો દેશમાં ડટે

સાંજના ચારનો સમય હતો. ઘોરાજીના દરવાનો કાવો
કસુબો લેતા હતા, ત્યાં તો પવનવેગે ખબર આવ્યા કે લીમા પોતાના
સાથીઓ સહિત ઘરનો આવે છે.

સંટોસટ ગઢના દરવાજા બંધ થયા ધોરાજીના જમાદારે સિપાઈઓ અને પસાવતાને એકઠા કર્યા. ગામમાં ખબર પડતાં બબ્બરની દુકાનો ફટાફટ બંધ થઈ ગઈ, અને એક પવર્ગ તો આખા ધોરાજીમાં હડતાવ પડી ડોચ તેવો દેખાવ થઈ રહ્યો ના દોષ બારણાં બંધ કરી ઘરમાં બસાયા.

ભીમે બાધી ભેઠ

તે દિ ઉપસેદું હ થે મૂળ.

એક એકુતે આની જમાદારને ખબર આપ્યા કે ભીમાએ આજે ઉપસેદા પછુ ભાગ્યું. છે

દરથી બહુકના અવાજને સંભળાયા જમાદાર બહાદુર હતો. મરણ પછુ ગામ ન ભાગવા દેવું એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો

ભીમે પોતાના સાથી સાથે ગઢના દરવાજા આગળ આની પહોંચ્યો. દરવાજા બંધ ભેઠ ભીમે હસ્યો તેને ખીમે યાદ આપ્યો. પોતાના સાથીઓને તેણે પડકારો કર્યો “ હ મારો બાપો ’ રાગ થ્યો હાથમા શુ ભાર છે ? ઉપર જઈ ખીમાને પડકારો. ”

પોતાના સરદારનો હુકમ થતાની સાથે એક પર ખીમે, ખીજ ઉપર ત્રીજે, એમ મીઠી બનાવી બારબરીઆ રાગે ચાલા અદરથી નિશાનો મઝાણા, ભીમાના ચાર માણસો મરણીઆ થઈ અંદર કુદી પડ્યા રાગની અદર ધીંગાણું ઢૂમચ્યું. ભેત ભેતામાં તો ભીમે જત રાગ પરથી અદરના ટોળામાં કૂલો અને તેની, સામે એક આમટી દશ તરવાર ઉપડી પછુ ખીમે ગોંડલીયો કે જે કુંલાજીનોજ માણસ હતો તે ભીમાની બહાર આપ્યો થોડા કલાકો પડ્યા નનુ સાથે એવ કરતો. ભીમા અત્યારે યમ સ્વરૂપ ભાગતો હતો તેણે ભેત ભેતામાં એકથે હાથે આંતને પુરા કર્યો.

આ વખતે સ્થવારે ગોંડલી નદીને કાંઠે થયેલ સંકેત મુજબ ખીમાએ ગદના દરવાજા ઉઘાડી નાખ્યા. ભીમાના બહાર રહેલા માણસો અંદર ધસ્યા જમાદારની હિંમતનો હવે સરવાળો થવા માંડ્યો. તે બહાદુરીથી લડ્યો, પણ આખરે પકડાયો. ગદનો કબજો ભીમાના હાથમાં આવ્યો, અને ભીમા જતની સત્તા ધોરાણમાં જમી. ભીમો સીધો બ્રાહ્મણવાડે ગયો. ભૂદેવો તો બ્હીકના માર્યા બારણાં બંધ કરી ઘરમાં ભરાયા હતા.

“જોર મહારાજ! બારણું ઉઘાડો તમને ત્રણ ગગાની ગોળી ખવડાવવી છે.” અંદરથી કંઈ જવાબ ન મળ્યો એટલે ભીમે એક લાત મારી બારણું તોડ્યું ઘરમાં ભટ્ટ તથા ભટ્ટણી મુજતાં હતાં.

“જોર! મુજો માં. ભીમો તમને દુઃખ નહિ દે. જાઓ આજે તમને લાકુ જમાડવાના છે, બધી બ્રાહ્મણની નાનને એકડી કરી ચોરાસી કરો.”

“જય થાઓ? ભીમા જતની જય થાઓ, ”

“જોર મહારાજે મુજતાં મુજતાં આશિર્વાદ આપ્યો.

“થાઓ મહારાજ? ધોરાણનો ધણી અત્યારે ભીમો જત છે. ગોળ, ઘી, લોટની દુકાન ખતાવે.”

ખીયારા ભૂદેવે સાથે જઈ દુકાનો ખતાવી. ભીમાના માણસોએ દુકાનો ફાડી અને લોટ, ઘી, ગોળ વિગેરે વસ્તુઓનો કબજો જોર મહારાજને સોંપ્યો. આ ફરજ્યાત લાકુનું જમણું જમવા માટે જોરે બ્રાહ્મણવાડના બધા બારણા ઠોક્યાં. અને ખીકથી ગલરાયેલા ભૂદેવોને માંડમાંડ એકઠા કર્યાં. ભીમો આ વખતે વાણિયાવાડે ગયો. વાણિયાઓ તો ભીમો આગ્યા પડેલાં કલાકોથી ઘરમાં ભરાયા હતા. ભીમા જતે એક ઘરનું બારણું તોડ્યું. અંદર એક સોળ

નાની સુંદરી દેખાઈ. સીમાએ એ રૂપ જોઈ ચોતાની આંખો નીચે ઢાળી માત્ર એને અંગે ઢાળીના હતા, તે તરફ જોઈ તે બોલ્યો, “ગલરાયા વિના તારા ઢાળીના ઉતારી આપ.”

“ભાઈ તમારું ખારવટું તો ખૂબ વખણાય છે કે તમે તો દયાના સાગર છો. તમે મારા ભાઈ છો; મારા ઉપર દયા કરો હજી તો હું ગઈ કાલેજ પરણીને આવી છું.”

સીમા બાઈ તરફ જોઈ હસ્યો.

“ત્યારે વિવાહમાં ભાઈને તેડાવ્યોતોને ? ઢાળીનાના તો ઢગલા કરી દેત !” આમ કહેતા સીમાએ ચોતા પાસેથી એક ઉમનો દાર ઠાડ્યો અને કહ્યું, “બહેન ! હે, આ દાર તારાજ નસિખનો લાગે છે, ઉપસેટા હમણાંજ લાંચું. અને આ ઉપસેટાનો દાર તનેજ શોભશે. ભાઈનું આટલું કાપકું સ્વીકારીશ ને ?”

સીમા જતની આ ઉદારતા જોઈ આ યુવતી આશ્ચર્ય પામી.

“ત્યારે બહેન ! ખતાવ, આમાં નગરશેઠનું ઘર કયું ?”

બહેનથી આ ભાઈના સવાલને પાછો વળાયો નહિ. તેણે દિલની નામરજી છતાં નગરશેઠની મેડી ચીંધી. સીમાએ બહેનને ખીરપસલી આપ્યા પછી એક પથકમાં ધિરાણમાંથી ધનના ઢગલાં ભેમા કયાં. બાણણોએ આ અરસામાં લાકુ તૈયાર કરી નાખ્યા, અને દિવસ અસ્ત થયાં પહેલાં ‘હરહર મહાદેવ’ ના ઘોષ વચ્ચે બાણણોએ સીમા જતની જગ્યા બોલાવી લાકુ આરોગ્યા. લાકુ ઉપરાંત બાણણોને ધિરાણના ધનિકોએ એકઠા કરેલા દ્રવ્યમાંથી સીમાએ સંતોષકારક દક્ષિણા પણ આપી.

ઘાળે દિ ધોરાજી ભાગી,
લીમે બવામા રમાડ્યા,

૪ ધોડાદિનું દીધ દાન,
૪ નાયાણી નર વડો

રાતે લીમાએ ધોરાજીમા બવાયા રમાડ્યા, અને રાજનાં
નેટલા ધોડા હતા એ બધાના દાન બવાયાને દીધા ખીજે દિવસે
સ્થવારના લીમાએ આખું નગર જમાડ્યું. આમ ગોંડાથી બહાન
ચડે અને ધોરાજી આવી પહોંચે એ પહેલા લીમાએ ધોરાજીમા
ખૂબ ધામધુમ કરી

(૪)

“હાશ ! હવે તો હું ખૂશ થઈ મારા લીમા હવે નિરાતથી
મારી સાથે રહેશે”

“નનુ ! તને નામદાંધ ઠેમ ગમે છે ?”

“નામદાંધ નહિ પણ લીમા ! તારા જેવા બહાદુરની કી
થઈને રહેવું એ કોને ન ગમે ?”

‘બહાદુરની સ્ત્રી વિલાસની શોખીન ન હોય એની તો રગ
રંગમા શામ શોભે”

“હું તો જેની છું તેની છું પણ મારા જતનું હેત હવે
હું આજે મારી ડામી આખ કરકે છે, એટલે મને સ્થવારથી ચિંતા
થાય છે માટે આજનો લ્હાવો લીજીએ, કાલ કોણે દીરી છે ?”

“નનુ ! શરવીરને મદદ બનાવે એ સ્ત્રી કે શરવીરને પાવેમા
બનાવે એ સ્ત્રી ? શરવીરને શુકન કેવા ?”

“લીમા ! ગમે તેમ કહે પણ મને આજે કંઈ થાય છે તું
માને તો આપણે અદિથી ભાગી જઈએ તે દિવસથી સંગે મારા
પર ખાસ નજર રાખે છે”

“હું કહેતી હો તો સાંગાને હમણાંજ ઝિણા કરી આવું.”

‘ના ના એવું કંઈ નથી. હું તો માત્ર એતીને રહેવા માટે તને કહું છું.’

ધોરાણી ભાંગ્યા પછી પંદરમે દિવસે ભીમો આજે નન્ન પાસે આવ્યો હતો. આખા ગોંડલ રાજ્યમાં ભીમાના નામને હાલકાર વરતી રહ્યો હતો. ભીમાનું જરારવટું જોઈ ગોંડલનો ધણી કુમોળ પથુ આશ્ચર્ય પામ્યો. એટલે, બ્રાહ્મણને, વિધવાને અને કોઈ પણ અપંગને ભીમો હાંટતો નહિ. માત્ર રાજાના અમલદારો અને વેપારીઓ ઉપર એની નજર હતી. જે જે ગામ તે ભાંગતો એ ગામના પોલીસ પસાયતાને જાંધીને ઉંચે માથે લટકાવતો, વેપારીઓના ઘર હાંટતો, બ્રાહ્મણોને જમાડતો અને ગરીબોને દાન દેતો કુંભાજને આ બહાદુર બહારવટીયાને જીવતો પકડવાના ખૂબ અભિલાષ હતા, ધોરાણી ભાંગ્યા પછી એની એ લાગણી તીવ્ર બની હતી. એણે ભીમાને જીવતો પકડનાર માટે મોટું ઇનામ દાદયું હતું. આજે ગોંડલથી ચોક્કી બહારને ખખર મર્યા દતા કે ભીમો ભાદરકાંકા નરક છે. આ બહાર સાથે સાંગો પોંચે લાગ્યો હતો, અને નન્નુની એક પાડોશજી દ્વારા ભીમો આજે નન્નુના ઘરમાં ભરાયો છે, એવા ખખર બહારને મળી ચૂક્યા હતા. ગામથી એક માહિતી દ્વારા ભીમાને પકડનારાઓ વિચાર કરી રહ્યા હતા એમ કહેવાતું કે ભીમાને જમીનલક્ષ્યા નામના એક ફકીરે એક તરવાર અને એક માદળીયું આપ્યાં હતાં. જ્યાં સુધી ભીમાના શરીર ઉપર માદળીયું હોય, ત્યાં સુધી એક પણ જાટકો અથવા ગોળી ભીમાના શરીરને લાગતી નહિ. અને ભીમાની તરવારનો ઘા ખાલી જતો નહિ. ભીમાને પકડનારાઓ મૃત્યુના મોંમાં જવાની હિંમત નહોતા કરતા.

“નન્તુ ! આજ તો મારી ધમ્મજા છે કે ધણા દિવસથી નાહ્યો નથી તો ભાદરમાં જઈને નાહી આવું.”

‘નહિ, નહિ, મારા દિલ્લનનને નદીથી પાણી લાવીને હું ઘેર નવરાવીશ.”

“નન્તુ લીમાને કોની ખીક છે ?” લીમા દસ્યો, “પાછી નામદાંધ બતાવી કે ?”

“નહિ, મારા જન ! આજ તો નહિ જવા દઉં, મારી ડાખી આંખને મને ખૂબ ઠંડેમ છે.”

લીમા હસ્તો હસ્તો ઉઠ્યો.

“હુ નદીએ નાહીને હમણાં આવીશ” તેણે નન્તુના વીખરાયેલા બાલ પર હાથ ફેરવ્યો અને ખીજી પગે એ ડેલી બહાર નિકળી પડ્યો.

નદીએ જઈને કપડા કાઢી તેણે કહોરો માર્યો. ધણા દિવસથી નાહ્યો નહિ હોવાથી શરીર ઓળીને નદીના બડોળા પાણીમાં ન્હાનાત્રુ તેને ઠીક લાગ્યું કોણીએ ગાંધિયુ માદળીયુ છોડી ચારે તરફ દૂરદૂર દષ્ટિ ફેરવી તલવાર, માદળીયુ અને કપડા કાઢે મુકી તેણે બર શૌચનમા આલસથી ભાદરમા ઝુકાવ્યું ન્હાવામા તે ઓરો બરો રસમગ્ન થઈ ગયો કે કેટલો સમય થયો તેનું તેને લાન ન ગયું. તે હળુ પાણીમાજ છે, ત્યાં નદીને સામે કાંઠે સવારોની હાર દેખાઈ. સવારો બેજો સાંગો પટેલ હતો ઇ લીમાને પીછાનતો હતો તેણે બહારના વડાને કહ્યું -

‘આ નદીમાં ન્હાય છે એજ લીમડો’ લીમા પણ એક પચકમાં સાવધ થઈ ગયો, સ્કામે લચલગ સો સવારો હતા, અને ચોતે એકલો હતો. એ માપ માપી લઈ ચોતે સાવચેતીથી જ્યાં કપડાં

ઉતાવાળું હતું ત્યાં આગ્યો. એટલામાં તે કાંટેથી હાક્કલ પડી —
 “હાં, હાં, પકડો ! પકડો ! મારો ! મારો” લીમો તલવારને કપડાં
 ઉપાડતો બાગ્યો.

મેં તે જાણું બાગ્યો લીમડો,
 તો તે વણ્ણયો વામ;
 મામે મામે ઝુઝતો,
 દિલમાં એ સિંહરાજ.

‘બાપડો ડોમ છ આની જામ, દીકરાઓ ! લીમાને હાથ
 જુઓ. ’ આમ કહીને વામ છુટે એમ લીમો વણ્ણયો અને
 કુદો ચારે તરફથી ઘોડાએ અને ઘેરો. કમનસિખે હુગડાં સાથે
 ઉપાડેલુ માદળીયુ લીમાના હાથમાંથી પડી ગયું, એવું અને જાન
 ન રહ્યું. તલવાર એથના તનવારે પણ પોતાની નહિ પણ નનુના
 બાપ ચાહિસની જણાઈ નનુ સાથે રમતમા લીમાએ લુવથી પોતાની
 તનવારને બદલે નનુના બાપ ચાહિસની તલવાર ઉપાડી લીધી
 હતી જમીવવશાની તલવાર અને માદળોયુ જને અત્યારે પોતા
 પાસે નથી, એ વિચારે તે ખમચ્યો, પણ બીજી પળે સાવધ થઈ
 મદની માફક એણે હાક પાડી. જોતજોતામા એણે પાંચ જણને
 પુરા કર્યાં, પણ એટલામા એની તલવારના એ કટકા થઈ ગયા.
 લીમો એક મવારને નીચો પાડી તેની તલવાર એણે તેટલામા
 બીજાએ એક બાવાનો ધા એના ઉપર કર્યો. બાવાનો ધા લાગતા
 આ અછત કિલ્લો ડગ્યો, પણ પડતા પડતા એકની તલવાર
 ઝુટવી એણે બાગ્યો બોકનારને પૂરા કર્યો અને બીજી પળે ચનુના
 હાથમા જનતા પકડાવુ તેના કરતા બહેર છે એમ ધારી લીમાએ
 એ તલવારથી પોતાનું માથું ધડથી જુદું કર્યું. જાન્ય બાદરને કારે

આ ધીંગાણું ચાલતું હતું એટલામાં ખડાવરી નન્નુ ત્યાં આવી પહોંચી. ભીમો નકાવા ગયા પછી નન્નુને જરા પણ ચેન પડ્યું નહિ. ભીમાને વાર લાગવાથી જેચેન નન્નુ ઘરમાં ગઇ ત્યાંતો તેણે ભીમાની તલવાર લટકતી જોઈ. આ ચતુર સો તરતજ સમજી ગઇ કે ભીમો ભૂલથી ચાલિસની તલવાર લઇ ગયો છે. તે એકદમ એ તલવાર લઇ નહીં તરફ દોડી દૂરથીજ ઘોડાઓના હાથહજાટ અને ઉડતી ધૂળથી એ સ્ક્રમજી ગઇ કે આજે કંઈ અનિષ્ટ થવા બેઠું છે. ધીંગાણાને સ્થળે ઈ આવી પહોંચે તે પહેલાં તો ભીમાએ પોતાના હાથેજ પોતાનું મસ્તક ઉડાવી દીધું હતું. નન્નુને આવતી જોઈ સાંઘાએ બહારના વડાને કહ્યું કે “આજ સી બીમાને આશરે આવતી હતી.”

વડાએ જીમ મારી, “પકડો એ રાજદોહી રાંડને” અને બીજીજ પળે સવારો તેના પર છુટ્યા. પોતે ભીમાનું પડખું સંભળું છે, એ અભિમાનથી નન્નુમાં શૈર્ષ આબ્યું જમીયલશાની અજીત તલવાર નન્નુએ ઉપાડી અને ચંડિકાની માફક આખીએ બહારનો નાશ કરી નાખ્યો. અને સહુની હેલ્લે જમીયલશાની તરવારને પોતે પોતાનો ભોગ આપ્યો. લાદરના નિર્મળ નીર સાથે શોણિતની સરિતા ચાલી. ગામના લોકોને આ ધીંગાણાની ખબર પડી, ત્યારે મુઝદાનો દય નદીને કાંઠે પડ્યો હતો. આ ઠંડાણે આજે પણ એ શરવીરાનાં પાળીઆ ઉલાડે અને ત્યાંની પ્રજા ગાઇ રહી છે:—

ગોત્રીયુંનાં મારશુ કરે,

ઇ તો દાજે રાગાં દીમ;

જેમ સીંધુ રાગ સોહામણું

ઇમ મલકમાં લલવેરો એ ભીમ.

ઈન્સાફ

“ રાજા એ પ્રભુનો અસ છે અને એની પાસેથી માથો ઇન્સાફ મંગવોજ નોંઠએ. ”

“ ખુશીથી, હું ઇન્સાફ આપવા તૈયાર છું પણ તકમેય એક રાજ્યના રાજા હો તેવું કેમ ? ”

“ જ્યારે રાજા મુન્દેગાર બને છે ત્યારે રાજા મરી માધારણ માણુમ બને છે, અને એ વખતે એણે ન્યાય કરાવવા માટે બીજા રાજાની પાસે જવું નોંઠએ. વળી આપ અમ્હારા રાજદા-જેન્દ્ર હો એટલે અમ્હારો ઇન્સાફ આપ નહિ કરો તો કોણ કરશે ? ”

“ ત્યારે ત્હમારી દહીકત ત્હમારા ચારમાંથી કોણ કહેશે ? ”
 “ અમ્હારા મોટા ભાઈ આપ સમક્ષ સર્વ દહીકત દેશે, અને એ જ કહે તે અમ્હારે ત્રણેયને કષ્ટુવ છે. ”

તુરત આ ચાર ભાઈઓમાંથી મોટો ભાઈ ઉભો થયો અને આવનપુરના રાજેન્દ્ર દરબાર અગરસિંગજી સમક્ષ પોતાની દહીકત કહી મંજૂાવી. . . .

“અમ્હાર વખતપુરનુ ન્હાનકુ” રાજ્ય બાવનપુરની ગાદીને નમે છે. અમ્હેં ચાર ભાઈ છીએ. હું મૈથી મોટો છું. અમ્હારા પિતા દેવેન્દ્રમિહજીનો પખવાડીયા પહેવાં વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે સ્વર્ગવાસ થયો. સ્વર્ગવાસ થયા પહેલા પિતાશ્રીએ અમને ચારેયને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યા અને મરતા પહેલાં અમને કહ્યું કે પોતે જે દેવતાની ઉપર સુતા છે તેના ચારે પાયામા એક એક રત્ન છે. પિતાશ્રીને ખીજે દેવીયે મુવાડી એ ચારે પાયાની ડગળી કાઢી અમ્હેં રત્નો તપાસ્યા અને પાછા જેમ હતા તેમ એ રત્નો પાયામા મૂકી દીધાં આ ચાર રત્નો અમૂલ્ય છે પિતાશ્રીએ દરમાવ્યું કે ત્વમના મૃત્યુ પછી અમ્હારે ચારેયે તેમાથી એક એક રત્ન લઈ લેવું આ વાત બન્યા પછી ખીજેજ દિવસે અમ્હારા પિતાશ્રીએ પોતાનો છેલ્લો શાસ લીધો સહુને એક દિવસ એ રસ્તે જવું છે એવું અમ્હેં મમજતા હોવા છતાં વૃદ્ધ પિતાના મૃત્યુથી અમને ચારેનેય ખૂબ દુઃખ થયું

પિતાનું તેરમું વર્ષ પછી અમ્હેં ચારેય ભાઈએ એકાતમા પેલા દેવીયાના પાયામાથી એક એક રત્નો નહેચી લેવા એકઠા થયા, જ્યારે અમ્હેં પાયામાથી છુપી ડગળીયો કાઢી ત્યારે અમ્હારી ચારેની અજબખી વચ્ચે તેમા રત્નો દેખાયા નહિ આ રત્નો વિષે અમ્હને અને પિતાશ્રી મિવાય ખીજા કાંઈને કશી માહિતી નોતી.

અમ્હેં ચારેએ સાથે ખેસી વિચાર કર્યો કે આ રત્નોનો ચોર આપણામાથી એક છે. માટે જોઈએ લાલચમા ફસાઈ એ રત્નો લેનાની ભૂન કરી હોય તોયે એ ચારેય રત્નો જે દિવસની મુદતમા આ પાયામા ગોઠવી દેવા આવો નિર્ણય કરી અમ્હેં અમ્હારે કામે

વળગ્યાં. બે દિવસ ગયા. પાછા દેલીવાના પાયા તપાસ્યા પણ રત્નો મળ્યાં નહિ. અમ્હે ચારેયે ત્યારપછી એવા નિર્ણય કર્યો કે આપ સમક્ષ અમ્હારી હકીકત જાહેર કરવી અને આપનો ઇન્સાફ સારાયે સૌરાષ્ટ્રમાં વખણાય છે એટલે અમ્હારું કામ અહિં સરકાર થશે એમ જાણી આગળા છીએ. અમ્હારીએક શરત ખાસ છે કે ચારેય રત્ન આપે અમને મેળવી આપવાં જોઈએ પણ એ રત્નનો ચોર કોણ છે તેની ખબર અમને કોઈને પડવી ન જોઈએ. અમ્હે ચારે ભાઈએ એકબીજાને ખુબ ચાહીએ છીએ. જો અમને આમાં ખબર પડે કે અમુક ભાઈએ ચોરી કરી છે તો બાકીના ભાઈઓનાં ફક્ત ખાટાં થઈ જાય. આ તો રત્નો પણ મળે અને અમ્હે ભાઈએ જન્મ છીએ તેમ રહીએ એવી રીતનો ઇન્સાફ થવો જોઈએ.”

“ આ ત્હમ્હારી વાત તો વિચિત્ર લાગે છે ચારમાંથી એકે ચોરી કરી છે, એમ તમે માનો છો અને ચોરી કોણે કરી તે જાણવા માગતા નથી એ કેમ બને ? ”

“ એજ મુખ્ય બાબત છે એટલે એમાં ઇન્સાફ કરનારની કસા છે. અમ્હારે તો દરેકને એક રત્ન જોઈએ છે. ચોરી કોણે કરી છે એ જાણવા અમ્હે ઇંતેજાર નથી. ”

“ પણ એ શી રીતે થાય ? ”

“ એમાંજ આપના શુદ્ધિબળની કસોટી છે ”

“ ત્હમે અંદર અંદર ઇન્સાફ કરી લ્યો ? ”

“ એમ ન બન્યું ત્યારે તો અમ્હે બાવનપુરના ધણી પાસે આગળા આપથી આ ન બને તેમ કોણ તો ના કહો એટલે અમ્હે ખીજા કોઈને શોધીએ. કોઈપણ બાબતમાં ઇન્સાફ આપવાની તાકાત ને રાજમાં ન કોણ ત્હેણે રાજગાદી છોડી દેવી જોઈએ ”

“ હું તમને ઇન્સાફ આપવાની ક્યાં ના કહું છું; પણ હમારી શરત બહુ વિચિત્ર છે.”

“ જો છે તે એ છે. આપ હા કે ના કહો એટલે પડ્યું. રાજ બે ઘડી મુઝાયો, તરત તેણે પોતાના દિવાન દેન-કરણુ સ્થાને બેઠો

(૨)

“ કયમ બાપુ ! આજે આમ કરો એ બુઝ્યો આ પઠિઆની બાપસી કેવી સુંદર થઈ છે ”

દિવાન દેવકરણુની પુત્રી અદાએ પિતાને ઉતથી બાપસી પીરસી

“ બાપુ, વડી તો એવી સુંદર બનાવી છે કે હાલમા સ્વાઈ રહી જાય ! —પણ હમે આજે ઉદાસ કેમ દેખાઓ છો ? ” અદાએ પિતાની મુખમુદા સ્થામુ તાકીને બેઠો

“ કંઈ નથી એટલે ! એ તો સહજ . ” દેવકરણુ એક ઉંઠો નિશ્વાસ નાખ્યો

પિતાની અસ્વસ્થતા આ ચતુરકન્થકા એક પલકમાં પારખી ગઈ

“ બાપુ, બાવનપુરના દિવાન આમ મુઝાયના કેમ દિસે છે ? ”

દેવકરણુ શેઠને સતાનમા આ એકજ પુત્રી હતી અદાની ચતુરાઈ આખા બાવનપુર જીતવામા વખણાતી બાવનપુરની દિવાનગીરીમા દેવકરણુ સાથે અદાનો ઘણોય હસ્સો હતો રાજ્ય કારણુને લગતા પ્રશ્નોમા અદાએ પિતાને ઘણી વખત ઠોઠ સાગ રાજદારી પ્રશ્નને શોભાવે તેવા તોડ કાઢી આપ્યા હતા. અદાર વર્ષની આ દિવાનપુત્રી સાઠ વર્ષના વૃદ્ધ જેઠુ કહાપણુ ધરાવતી

હતી. તેનાં સમ થયા પછી બ્યાપાર અથો તેનો પતિ આવો ગયેલો
 હોવાથી તે હમણાં પિયરમાંજ રહેતી. દેવકરણુ શેઠ પુત્રીનું મુખ
 નેષ્ટ હવતો. મુત્સદીપણું, ચતુરાઈ, કલા અને હાપણુ તે અંદાના
 હવનનાં મુખ્ય કિરણો હતાં. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષોથી બાવનપુરનો
 દિવાન દેવકરણુ નહિ પણ અંદાજ હતી. દિવાન સરીકેનું બહુ
 કાર્ય અંદાજ ધર આંગણે કરતી. દેવકરણુ શેઠ તે માત્ર દિવાનની
 જગ્યાએ મનુ મારતા.

આજે પિતાની મુખમુદ્રા ઉતરેલી નેષ્ટ અંદા સ્હમણ ગઈ
 કે રાજ્યનો કંઈ મુઝેલ મમ્મ હશે.

દેવકરણુ જમીને હાથે અને પિતાના ઔરડામાં જઈ બેઠો
 પિતાની ગલાનિતું કારણ જાણવા અંદા તેની પાછળ ગઈ.

“બાપુ ! લડમે આજે ખુબ દીલા દેખાઓ હો. લડમે...”

“અંદા ! હવે દેવકરણુનું દિવાનપણું જવા બેઠું છે.”

“એવું ને શું છે ?” અંદાની આંખો ચમકી.

“ખૂબ વિકટ કામ દરબારે સોંપ્યું છે.”

“મહે કહો તો ખરા કે એ વિકટ કામ શું છે ?”

“કોઈથી પાર ન પડે તેવું એ કામ છે, અને નો એનો
 નિકાલ હું ન કરી આપું તો દરબાર દિવાનપદું સહ લેશે એમ
 લહેમણે સુચના આપી છે.”

“હા, હા. ભલે દિવાનપદું સહ લેય પણ કામ તો કહો ?”

“કામ ઇન્સાફનું છે.”

“ત્યારે તો મને સોંપા.” અંદા ઉજળાને બોલી.

“એ કોઈથી ન બને તે તારાથી ક્યાંથી બને ?”

દેવકરણે પેલા વખતપુરના ચાર દરબારોનાં રત્નોની હકીકત ચંદા સમક્ષ કહી સંભળાવી.

‘હકીકત સાંભળી રહ્યા પછી ચંદા એક પણ થોભી અને ખીણ પળે તેના હંમેશના સ્વભાવ મુજબ તે હસી પડી.

“બાપુ ! ભાવનપુરનો ધણી જે ઇન્સાફને અશક્ય માને છે તેને લ્હમરી ચંદા શક્ય માને છે.”

પિતાને પુત્રીની શક્તિ વિષે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી એટલે લેણે આશાભરી દ્રષ્ટિએ ચંદા સ્હામે નેચું

“ચંદા, ચંદા, ખૂબ વિચાર કરજે. ચારેબને રત્નો મળી જાય છતાં ચારમાંથી કોઈને ખબર ન પડે કે ચોર કોણુ છે.”

“હા, બાપુ ! ચારેબને એક એક રત્ન આપું અને ચોર કોણુ છે એવી કોઈને ખબર ન પડે તેમ કરી આપું તોજ લ્હમરી ચંદા ખરી.”

“પણુ સૌને એ અશક્ય લાગે છે તે તું કંઈ રીતે કરીશ ?

“હું જરૂર કરીશ માત્ર શરત એટલી કે હું કોઈપણુ

પગલું ભરૂં તેમાં તમારે આડે ન આવવું. પિતાજી આ સવાલ ધણો વિકટ છે. મારે એમાં કંઈ જુદા પ્રકારની યુક્તિઓ કરવી પડશે. એક ખાત્રી તમને આપું છું કે દેવકરણુ દિવાનની પુત્રી પોતાનાં પિતાની આખરને ઝોણુ આવે એવું એક પણુ કૃત્ય નહિ કરે એટલુંજ નહિં પણુ નીતિ અને ધર્મમાં અડગ રહેશે. ખોલો, લ્હમને કણુલ છે મારે આ ઇન્સાફ કરવામાં કદાચ વેશ બદલો કરીને અમુક પ્રયોગો પણુ કરવા પડે.”

‘ચંદા ! એ વિષે તું ખેત્રીકર રહે અને મ્હારા મંતાનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. લ્હારે જોઈએ તેટલા પૈસા અને સાધન લ્હને મળશે. રાજસત્તાની કંઈ મદદ જોશે તો તે પણુ મળશે’

‘ મ્હારે રાજસતાની કંઈપણ મદદની જરૂર નથી. આ બામતમાં રાજસતા કરતા શુદ્ધિસતાનું જોર જોધએ આ સવાલનો શુદ્ધિ વિના કોઈપણ સત્તાથી નિવેડો આવી શકે તેમ નથી ’

‘ તું શી રીતે કહીશ ? ’

‘ આ હું હમણાં તમને કહી ચક્રિત નથી; પણ હું કોઈપણ રીતે એ ચારે ભાઈઓનો ઇન્સાફ કરી આપીશ એવી મને દૃઢ શ્રદ્ધા છે. ’

શુભાષ જવાની તૈયારીમાં હોય તેવા દિવસમાં કોઈ દિવસ પૂરે અને પછી જોયો પ્રકાશ એ દિવાળી પ્રકટે તેમ કેવલરણની મુખમુદ્રા પર તેજની છાયા દેખાઈ. આ ઇન્સાફ રાગને પણ અચકપ લાગ્યો. એણે એણે દિવાનને કામ સોંપ્યું હતું. અને જો ત્રણ મહિનામાં એ ચારે ભાઈઓને દિવાન ઇન્સાફ ન આપે તો એણે દિવાનગીરીથી ફારગ થાવું એવો ખાનગી હુકમ કર્યો હતો.

(૩)

શરત પુર્ણિમાનું સામ્રાજ્ય જામ્યું હતું. ખાવનપુરનાં નરનારીઓ વિધવિધ રીતે આજે એ ઉત્સવની મજા લુંટી રહ્યાં છે. ક્યાંક લોકગીત, ક્યાંક દુહા ક્યાંક ડાંડીવારાસ અને ક્યાંક ફાયરાઓની રમઝટ જામી છે.

જેમ જેમ ચાંદની જામતી ગઈ તેમ ખાવનપુરનાં રસતર-સીયાં રસિયાંએના દિલના ચમકાર જામ્યા. દુખાવનપુરના એક રસ્તાપરની મેડીમાંથી કોઝીલ કંઠે ગઝલના સુર સંભળાયા:

જગત સેવા જાળને કા,

એસ ધારણ કરે સજની;

જગત કે દીન દુખિઓકા
 સગ્રી દુખડા હરું સજની
 બનકર પ્રેમકી કુટિયા,
 સગ્ગઉં સાજ સેવા કે;
 રચાઉ પ્રેમકી ધુની,
 અખિલ જગ કાજ હે સજની,
 હૃદય દુઃખ દૂર કરનેકો,
 જપું નિત જાપ નેકી કે;
 દુઃખી જન દેખ હો મનમે,
 અતિ સંતાપ હે સજની,
 બગાડર સ્નેહકી પીણા,
 અલખ ધરધર જગાઉં મેં;
 મુનાકર ગીત સેવા કે,
 જગાઉં દેશકો સજની.

રસ્તાપરની બીજી મેડીમાંથી એક યુવાને આ સૂર કાન દઇ
 માંભર્યા. વહેલે બીજને પૂછતાં જણાયું કે થોડા દિવસથી
 નગરની નાયિકા સ્થામે રહેવા આવી છે. તેના એ સૂર છે. આ
 યુવાન મંગીતનો શોખીન હતો. દુરતજ તે કપડાં પહેરી નીચે ઉતર્યો
 એને નો સગીનનો નીશો ચડ્યો હતો એટલે એ નાયિકાને હાર
 જઈ બેઠો. નાયિકાને ખબર પડતાં એ યુવાનનું સ્નેહભર્યું સ્વાગત
 કર્યું આ યુવાન વખતપુરના ઇન્સાફ લેવા આવેલા ચાર ભાઈઓ-
 માંનો મોટો ભાઈ હતો. બાવનપુરના રાજાએ એ ચારે ભાઈઓએ
 રાજપના મહેમાન તરીકે રાખ્યા હતા અને કશુલાત આપી હતી કે
 તેઓનો ઇન્સાફનજી મહિનામાં થઈ જશે. તેઓને જે મેડીમાં ઉતારે

આપવામાં આવ્યો હતો તેની સામેની બેઠીમાંજ દેવકરણ દિવાનની પુત્રી ચંદા, ચન્દ્રમુખી નામધારી નાયિકા બનીને રહી હતી. ચંદાની ચતુરાઈ જેમ અદ્વિતીય હતી તેમ તેનું રૂપ અને તેનો કંઠ પણ અનુભવ હતાં. ગમે તેવો અરસિક પુરૂષ પણ ચંદાના કંઠનું એકાદ ગીત સંભળી થંબી જાય એ જાતની એના મળામાં મીઠાશ હતી.

આરતે આસ્ને આ ચારે બાઈઓને ચંદાના ગીતની મીઠાશ લાગી. તેઓ વારા ફરતી ચંદાને ત્યાં જતા. પહેલા પંદર દિવસ તો ચંદાએ તેને શરૂઆતમાં એકાદ ગીત અને પછી આખી રાત ચાપાટની રમતમાં ફાટી રાખ્યા. તેઓ પણ ચંદાના તેજ આગળ એટલા બધા અંજાઈ જતા કે આખી રાત ક્યાં પસાર થતી તેની તેઓને ખબર પડતી નહિ. ચંદાએ એ ચારે બાઈઓને ખાનગીમાં સ્હમજાવ્યા હતા કે તે પોતે નાયિકા છે છતાં ધર્મસુસ્ત છે. ચાતુર્માસના ચાર મહિના તે પોતાનું જીવન સર્વાંગ પવિત્ર રાખે છે. ચંદાની આ વાતે આ ચારે બાઈઓપર સારી અસર કરી.

“દરબાર સાહેબ ! આજ તો હું આપને એકાદ વાર્તા સુણાવું એમ મ્હારી ઇચ્છા છે.”

રુકામે સર્વત્ર પથરાયેલી ચંદાનીને પણ ઝાંખી કરે તેવી ચંદાની સુખસુદાનું પાન કરતા પેલા ચાર બાઈઓમાંના મોટા બાઈએ ચંદાની આ માંગણી પ્રસીધી સ્વીકારી.

પોતાની એ દસીઓને બોલાવી રસમના ગાદી તકીવાપર પોતે બેઠી અને ચંદાએ વાર્તા કહેવી શરૂ કરી.

“ઝોંબી ! હું વાર્તા કહું ત્યારે તું અને રૂતન બન્ને વખતો વખત હાંકારો દેજો હો.” પોતાની દસીઓને ચંદાએ બનાવટી બાપામાં કહ્યું.

“બા સાહેબ ! આપને હોંકારો તો દરબાર સાહેબ દેશે.”

એવી હતી પદી.

“ નહિ—નહિ, એતો અ પણા મહેમાન કહેવાય...એને ”

“ હું પણ હોંકારો દેવા લાગીશ.” દરબારે રેશમના તકીયાને અડેલતાં અડેલતાં કબુલાત આપી.

અ દાએ ઘટડીના જેના મંજુલ સ્વરે વાર્તા શરૂ કરી-

એક નગરમા અસધના વખતમા છોકરા છોકરીઓ માથે એક શાળામાં અભ્યાસ કરતાં હતા એક વલ્લિક કન્યા તથા એક બ્રાહ્મણ પુત્ર વચ્ચે બાલપણથી મૈત્રી બ ધાર્ધ. બાલકોની નિર્દોષતા એ આ મૈત્રીનું ખાસ લક્ષણ હતું. વખત જતા બાળા તેર વર્ષની થઇ અને એનો મિત્ર સોળ વર્ષનો થયો ઉમર લાંબક થતા હોના માતા પિતાએ છોકરીને શાળેથી ઉઠાડી લીધી. નિરાળ ઉડવાનો આજે છેલ્લો દિવસ હતો. યુવાનના દિવસ આજે આનંદ નહોતો. પેલી કન્યાએ છુટા પડતા પહેલા બાલપણના મિત્રની રમ્મ લીધી યુવાન બોલ્યો તું આજે નિશાળેથી જગે એટલે મને હને ભૂખી જલ્દશ કન્યાએ જનાબ આપ્યો કે ‘હું તને જીવન મુધી નહિ લાડું’

છતાં યુવાનને એ જનામથી સતોષ ન થયો, તોલો કન્યાને કહ્યું —

“હેમી ! આપણે બન્ને બાલપણના મિત્રો છીએ તો આજે હું માગુ તે એક વચન આપ ”

કન્યા એને ના કહી શકી નહિ, એણે એને વચન આપ્યું. યુવાને માન્યું કે તું વલ્લિક છે અને હું બ્રાહ્મણ છું એટલે

આપણે પરણી તો ન શકીએ પણ તું પરણીને પહેલી રાતે તારા પતિ પાસે જવા પહેલાં મ્હારી પાસે પ્રથમ આવી ના એમ હું માગું છું”

કન્યાને પોતાના બાળમિત્રનું આ વર્તન ઠીક લાગ્યું નહિ પણ પોતે એને વચન આપેલું હોવાથી પરણીને પહેલી રાત્રીએ પ્રથમ એને મળવાનો કોલ આપ્યો.

આ વાતને જો વરસ વીતી ગયાં. પેલા બ્રાહ્મણનાં તો દુરત સમય થઇ ગયાં પણ વણિક કન્યાનાં લગ્ન હમણાં થયાં.

લગ્નની આજ પહેલી રાત્રી છે. સોળ શયુગાર સજ્જને એ યુવતી પોતાના પતિનાં શયનગૃહમાં આવવા તૈયાર થઇ. સાગરને સરિતા મળે એ વ્હાલથી એ પતિ મન્દરિયે દાખલ થઇ પણ દુરત હોને પોતાના બાલપણના મિત્રને આપેલું વચન યાદ આવ્યું. લેણે પતિનું પૂજન કરી એક પ્રાર્થના કરી:—

“સ્વામીનાથ ! આપણા પરણ્યાની આ પહેલી રાત્રીએ હું આપની પાસે એક શિક્ષા માગું છું.”

“પ્રુથીથી આજ તો ગૃહસ્થાશ્રમનો પ્રથમ દિવસ છે તો તું માગે તે આપવા હું તૈયાર છું”

નવવધુએ પતિને પોતે પોતાના બાલપણની સદાજી હકીકત ઠી સંભળાવી અને પોતાના બાલમિત્રને આપેલ વચન પાળવા ઈતેજારી બતાવી. પતિ પોતાની સ્ત્રીની આ સત્ય પરાયણતા જોઇ પ્રસન્ન થયે અને લેણે પેલા બ્રાહ્મણ યુવાનને ત્યાં જવાની રજા આપી.

લગભગ મધરાત થવા આવી હતી એ વખતે આ સુંદરી થાળ ભરી પેલા બાલકનું યુવકના ઘર તરફ જવા નીકળી, મધરાત અને તેમણે અંધારીયું હતું એટલે ઉતાવળે જતી આ નવપરણે-તરને કોઈ પૂછનાર નહોતું. એક શરીમાંથી પસાર થતાં તેણે ચાર માણસોને એક ઘરના કરાની સાથે સંતાપલા દીર્ઘ, આ બાઈને જોતાં તુરત એ લોકો આગળ આવી.

“બાઈકોણુ છે ? ક્યાં જાય છે ? ઉતારી આપ તહારા દાગીના !”

બાઈએ તો સોળ શણગાર સજ્જા હતા એટલે ચારમાંના એક ચાર બોલી ઉઠ્યો:—

“શિકાર તો મુહૂર્તમાં સારો આવ્યો છે. દાગીના ઉતારી આપ બાઈ ! અમ્હેં તને મારશું નહિ અમારો તો ધંધો ચોરીનો એટલે માત્ર તહારા દાગીના જોઈએ છે. ચાલ કાઢી આપ બધા દાગીના ”

આ બાઈએ ચોરીને જે સાચી વાત હતી તે બધી કહી દીધી અને તોંમને સહમતી આપી કે ‘શરીરપરનો આ બધો દાગીનો તહારો ધંધો ચુક્યો છે, માત્ર તહારો કોલ પાળવા એ બાલકનું મિત્રને લાં હું જઈ આવું એટલી વાર થાશે. ’

ચોરીને આ બાઈની વર્તણૂકથી અન્યથા ધંધ.

બાઈએ વધારે ખાતરી આપી કે “હું વચન પાળીને પાછી આ તરફ જ આવીશ અને સેળે મળુગાર ત્હમને ઉતારી આપીશ. ” ચોરીએ એ બાઈના ઘમ્દ ઉપર વિશ્વાસ રાખી અને જવા દીધી.

તુરત આ નવયોવના રૂમઝૂમ કરતી પોતાને પંથે પડી અને પેલા બાલકના ઘર આગળ આવી પહોંચી તોંણે બાલકની ઉઠીની સાંકળ ખખડાવી. રાતના બાર વાગે આ રીતે કોઈ ઉઠીનું બારણું ખખડાવતું સાંજનો બાલક એ બાઈનો ઉઠ્યો.

ડેલીનું આરણ્ય ઉધાડતાં તોરે અજબબી વચ્ચે પોતાની
-હાનપણની મિત્ર હેમીને જોઈ.

“ કેમ અભારે ? ”

“ બસ ભુલી ગયા ? ”

“ શું ? ”

“ ત્હમે મ્હારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે પરણીને પહેલી
રાત્રીએ આ શરીરને પ્રથમ ત્હમારે ચરણે ધરવું. ”

“ હા હા એ તો હું સાવ ભુલી ગયો છું. ”

“ ત્હારે જાણે મ્હારો લગ્ન થયા પછીની પહેલી રાત્રી છે.
હું હમણાંજ પતિનું પૂજન કરી તોમની આજ્ઞા લઈ વચન પાળવા
ત્હમારી પાસે આવી છું. આ શરીરની માલિકી અન્હારે મ્હારા કોણ
મુજબ ત્હમારી છે ”

જ્ઞાણજી તો આભો બની ગયો. એ યુવતિના પતિને તોરે
મનમાં ને મનમાં ધન્યવાદ આપ્યા. તોના દિલમાં પશ્ચાતાપ થયો.
આવી એક યુવતીનું ચિયળ છુંટવું એ અને મહાપાપ લાગ્યું અને
પોતે મિત્રભાવના બદલામાં કેવો ખરાબ કોણ માગ્યો એ સઘળા
વિચારે તેને દુઃખ થયું અને તે રડી પડ્યો.

“ બહેન ! મને મારું ઠરું છું જ્ઞાણજીવ ભુલ્યો; પાપી
બન્યો અને બાલમિત્ર તરીકેની ફરજ સુધી પાપાત્મા બન્યો આજ્ઞી
તું મ્હારી બહેન છો, બહેન તરીકે લગ્ન વખતે મ્હારે ત્હને હાથધરણું
કરવું જોઈએ ” આમ જોણતો જોણતો ઉઠ્યો અને એક હેમનો
કાર લાવી તોરે હેમીને આપ્યો.

“ ત્હારે છે રજા ? ” પોતાનો કોણ પુરો થયો અને પોતે
પાપથી બચી એ વિચારે પ્રજનો પાડ માનતી આ યુવતી ઉડી.

“ જરૂર બંદેન ! ” ત્હારો સંસાર સુખી નીવડે ” એવા આ ભાષણના આશિર્વાદ છે. ”

તુરતજ ઉતાવળે પગલે ચોરોને આપેલ કોલ પાળવા હુમી આવી.

પેલા ચોરોની એક ટોળી આ વખતે રાખનો મહેલ ફાડી ખૂમ ઝવેરાત લઇને પાછી ફરી હતી. તે સર્વ ચોરો સાથે મળી આ બાઇ આપશે કે નહિ તેમ તર્કવિતર્ક કરતા હતા. એટલામાં તો ઝાંઝ-રના ઝમકાર સંભળાયા અને હુમી તેઓ સમક્ષ આવી જિભી

“ હથેલા બાઇ ! ત્હમરે માટે હું એક ઘાગીનો વધારે લાવી છું ” આમ કહેતાં કહેતાં ત્હેણે ચોરોને બ્રાહ્મણને ત્યાં બનેલી દુકીકત કહી સંભળાવી. ચોરો આ બ્રાહ્મણ બાઇની પ્રભાશ્રુક્તા જોઇ પ્રસન્ન થયા.

હુમીએ તો પોતાના શયનગાર ઉતારવા ચરૂ કર્યા, ચોરોનો વડો બોલી હાથો —

“ રહેવા દે બંદેન, રહેવા દે, એ મુગાર ઉતારીશ નહિ. આજ તો ત્હારે શુકને અમને ખૂમ ઝરઝવેરાત હાથ લાગ્યું છે. તું અમ્હારી બંદેન છે. જા પ્રુક્ષીધી ત્હારા પતિને ઘેર જા અને આ એક મોતીનો દાર અમ્હે પણ લાખ્યો બંદેનને આપે તેમ ત્હારા વિવાહના હાથ-ધરણા તરીકે આપીએ છીએ ”

ચોરો તરફથી મળેલો મોતીનો દાર લઇ સ્ત્રી પાછી પતિગૃહે આવી પહોચી. પતિએ તુરતજ પ્રશ્ન કર્યો, “ કેમ કોલ પાળ્યો ? ”

રસ્તામાં બનેલી અને બ્રાહ્મણને ત્યાં થયેલી સંપળી વાતચીત વિગતવાર આ સ્થાનમાં પોતાના કથને કહી સંભળાવી અને બ્રાહ્મણે તથા ચોરોએ આપેલ હાથપરણ પતિને અરજે ધર્યું.

પતિએ આવી પત્ની મેળવવા માટે પ્રજ્ઞનો પાઠ માન્યો.

“ દરબાર ! કહો, કહો ! આમાં કોને ધન્યવાદ આપવો ? ”
પતિને પત્નીને, એણેને કે અ.હાણને ? ” વાર્તા ખતમ થતાં ચંદા
બોલી ઉઠી.

ચંદાની વાર્તા કહેવાની સુંદર હતી, ચંદાનું સુંદર મુખપું,
ચંદાનો રણુકારા મારતો સુંદર અવાજ એ બધામાં આ દરબાર
તો લટુ બની ગયો હતો. નિદ્રામાંથી જાગ્રત થાય તેવી રીતે તે
અમકયો અને ચંદાના પ્રજ્ઞનો જવાબ આપ્યો.

“ ધન્ય તો પેલા બ્રાહ્મણને છે. શેણ સહુગાર સજેલી
સુંદરી ધરને બારણે આવીને શરીર અર્પણ કરે છતાંય એ વખતે
એ એને જતી કરે એ ખરેખર ધન્યવાદ દેવા જેવું છે. એની
જગ્યાએ જગતના કોઈ પણ પુરૂષ હોય એ આમ નજર કરે. એ તો
એ નવયોવનાનું યોવન જરૂર કુટે ધન્ય છે એ બ્રાહ્મણને ! ”

“ સાચા, દરબાર સાચા ” ચંદા બનાવટી હાસ્યે હસી.

“ પણ ચન્દ્રમુખી, ત્હારી ચંદાની માટે હું તપસું છું—તારાં
દિદાર પછવાડે હું ઘેરો બન્યો છું તેનું તો કંઈ હવે કર ! ”

“ દરબાર સાહેબ, મહારું વ્રત પુરું થવાને હવે થોડાજ દિવસ
છે, પછી તો ત્હમે કહેશો તો ત્હમારી રાણી થઈને રહીશ. ”

આશાભર્યા દરબારે ચંદાના આ શબ્દોમાં વિશ્વાસ મૂક્યો
અને પોતાને ઉતારે ગયો.

ખીજ દિવસે મ્હોટાથી નહાનો ખીજે લાઈ ચંદાને ત્યાં
આવ્યો. ચંદાએ ત્હેની સમક્ષ પણ ગર્હકાલ મુજબ એની એ
વાર્તા કહી. આ દરબારે પણ એ વાર્તા ખુબ રસથી સાંભળી.
વાર્તા ખતમ થતાં ચંદાએ પહેલાને જ પ્રજ્ઞ પૂછ્યો હતો તે આને
પણ પૂછ્યો.

“ચન્દ્રમુખી ! હું તો ધન્યવાદ એ નવયોવનાને આપું છું.”

નિશાએ લજ્જતા કોલ કદાચ ભોળપણને લીધે આપ્યો હોય પણ એવા તે કોલ જગતમાં કોઈ કન્યકા પાળતી હશે ? વચન નિભાવણુદાર એ બાઈને ખરેખર સાચો ધન્યવાદ ધટે છે.”

આ દરબારે પણ ચંદાનુ હવે વૃત કધારે પુરું થાય છે એ પૂછી વાતોચીતોમાં રાત પૂરી કરી

આને ત્રીજા ભાઈનો વારો હતો. તેની સમક્ષ પણ ચંદાએ એની અવતાર રસથી કરી અને છેલ્લે એ મ્હોટા ભાઈઓને જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તે આને પણ પૂછ્યો

તેણે થોડીનાર વિચાર કરી જવાબ આપ્યો.

“ચન્દ્રમુખી આ વાર્તાજ એવી છે કે ધન્યવાદ સહુ કાઈને અપામ પણ સહુથી વધારે ધન્યવાદ તો એ યુવતીના કન્યને છે કે જેણે પોતાની સ્ત્રીનું વચન પળાવવા ખાતર તેને પરપુરૂષ પાસે પડેલી રાત્રીએ જવા દીધી. પૃથ્વીને પાટલે એવો પુરૂષ કોઈ પાક્યો નથી કે જે આમ પોતાની પરણેતરને રાત્રે મોકલે.”

તેની સાથે પણ થોડી વિરોધ વાતો કયાં પછી તે રવાના થયો.

ચંદા થોડીક નિરાશ થઈ આને ચોથાભાઈનો વારો હતો. જો આજનો દિવસ ખાલી જાય તો બધી મહેનત ધૂળ મળી જાય અને પિતાની દિવાનગીરી જાય.

તેણે પોતાની દાસીઓને બોલાવી ખાસ સૂચના આપી.

“મોંઘી ! આજનો દિવસ છેલ્લો છે. આપણી મહેનતનો સરવાળો આજે છે. જો આજે પરિણામ કંઈ ન આવે તો ચન્દ્રમુખી તરીકે લીધેલો આ વેપ

અને આપણે કરેલી સૌ તદખીર નકામી જશે. આજે તમે બરાબર સાવધ રહે. અને આજે દરબાર ઊંકારો કીધે વખતે કે છે તેનું ધ્યાન રાખજો.”

રાત પડી. આજે મૈથી ન્હાનો ભાઈ અંદાને મન્દિરીયે આવી. તોણે તો આવતાં વેંતજ. અંદાને પૂછ્યું, “કુમ અન્દ્રમુખી ! હવે હહ ધધ છે. તારા ચાતુર્માસ તે છેનાના છે કે શું ?”

“ના સાહેબ ! ચાતુર્માસ તો જે છે તેજ છે. હવે તો થોડા દિવસનીજ માત્ર રાહ આપે જોવાની છે. ચાતુર્માસ ખલાસ થતાંજ ખીજે દિવસે અન્દ્રમુખી પોતાનું સર્વસ્વ આપને ચરણે ધરશે.”

અન્દાની વાકચાતુરીથી દરબાર મહાત થયો. અંદાએ આજે આ દરબારને પણ પેલી વાત સંભળાવી. આગલા સાંભળનારાઓએ તો વખનો વખત ઊંકારો કર્યા હતા પણ આ દરબારે જ્યારે ચોરાએ પેલી બાઇને મોતીનો હાર આપ્યો ત્યારેજ એક વખત ઊંકારો આપ્યો.

વાર્તા ખલાસ થતાં અંદાએ દરબારને ખીજાંબાને પૂછ્યો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“આહો ! તારો સવાલ તો મંજનો છે. મને પૂછતી હો તો હું તો ધન્યવાદ પેલા ચોરાને આપું. બાવો સિકર હાથમાં આપ્યા પછી કોઇ ચોર ભાગ્યેજ એને છોડે; એ ચોરો તો ધન્યવાદને પાત્રજ ગણાય કે એને આમ જવા દીધી. એટલુંજ નહિ પણ મોતીનો હાર ભેટ આપ્યો.”

અંદાને આ જવાબથી સંતોષ થયો. તેને જાણે પ્રશ્ન મળ્યો હોય તેમ તેનાં નયનો ખીલ્યાં. તોણે પોતાની ઘસીને નયનથી ઇશારો કર્યો.

તુરતજ ચોપાટને સોઝકાં ઘસીએ લાવીને મૂક્યાં.

“દરબાર સાહેબ ! આજે તો આપણે એક રમત રમી લઈએ એમ મન થાય છે. હવે સંગીત હું બીજી વખત સુણાવીશ.”

“જરૂર, જરૂર, ચાલ ચા તૈયાર !”

ચોપાટની રમત જામી. બરાબર રસમાં દરબાર તલ્લીન થયો. ચંદાની એક સોગડી મરવાની તૈયારીમાં હતી. એ સોગડી મારવા દરબારે પાસા હાથમાં લીધા. ચંદાએ આ વખત મોંઘી અને રતન સામું આડી નજરે જોયું.

આંખના પલકારમાં ઝળઝળાટ બળતી પિત્તળની દીવીઓ ઉંધી પડી ગઈ.

“શું થયું શું થયું !” એમ ચંદા મોંઘીને પુછે છે એટલામાં તો ગોઠવણ મુજબ રતને કુંક મારી ઉંધી પડેલી દીવીઓ દારી નાંખી.

“બાઈ સાહેબ ! મોંદડી એક અહિંથી પસાર થઈએ તો તેની કપટમાં બન્ને દીવીઓ ઉંધી પડી ગઈ. જાજો સજાગી જાય એ બીકથી રતને એ દારી નાંખી.”

“મુછ બન્ને અકકલ વગરની લાગે છે. અમારી રમત જામી છે એમાં આ વિધન ક્યાંથી ?”

“બાઈ સાહેબ ! અમારો કંઈ દોષ નથી.”

“વારૂ હવે વાત કરમાં જલ્દી દીવો સજાવ !”

“બાઈ સાહેબ દીવાસળી અત્યારે ક્યાં જોતવી ?”

“રાંક, બન્ને આળસુ મુછ છે—એનું પણ ટેકાણું નથી ના ?” ચંદાએ બનાવટી શોધ કર્યો.

“ પેલાં આપણાં રતન પેટીમાંથી કાઢી લાવ એટલે એના પ્રકાશ વડે અમ્હે અમ્હારી બાજુ પુરી કરીએ. ”

રતન ધુલ્લી ઢાપ તેવા સ્વરે બોલી.

“ બાઈ સાહેબ ! એ તો અંધારામાં બધા દાગીના વચ્ચે ક્યાંથી શોધાય ? ”

“ હું એ ધારતી’તી જ કે માણસોને સોંપાયલા કામનું પરિણામ આમજ આવે છે મુઠાં ! એવા રત્નો પણ જુદાં ન રખાય ? ”

“ બાઈ માફ કરો—અમને શું ખબર પડે કે આમ આમી’તી એની જરૂર પડશે ! ”

“ કપાળ તમારું—હવે આ જામેલી રમત અધુરી ચૂકવી પડશે દરબાર તો સાધારણ રાજના દરબાર ॥ એટલે એની પાસેથી એવા રત્ન ક્યાંથી હોય ? ”

આ વાક્યે આ દરબારનું અભિમાન જાગ્યું.

“ શું છે ચંદ્રમુખી ? ”

“ સાહેબ ! રત્નો આપ પાસેથી ક્યાંથી હોય ! ”

“ હા આ રત્નો ” એમ કહેતાં દરબારે અંધારામાં ચોતાની જાંઘ ચીરી ચાર રત્નો ચોપાટના ચાર પડ ઉપર મૂક્યાં ચારે પડ પર એક એક દીવાનો પ્રકાશ આ રત્નોથી પડ્યો અને આખો આરડો એ પ્રકાશમાં ઝગઝગી રહ્યો.

ચંદાને તો સોનાનો સુરજ ઉગ્યો.

“ શાખાશ દરબાર ! ત્હમે તો મ્હારું અભિમાન ઉતારી પ્યું. હું માનું છું કે રત્નો તો મ્હારા પાસેજ છે પણ ત્હમારા પેલા દરબારે પણ રત્નો રાંધી દિ એ આજે જાણ્યું. ”

(ચિત્ર ૧૫)

પરેડની થતીના એક એક ગલ મદાર નીકળી પડ્યું

[શ્રી વલ્લભાચાર્યની ગીત]

રમત જમી. દરબાર ચોપાટનો ખૂબ રસિયો હતો.

“બોલો દરબાર, આજનો હોડ બાંધો !” ચંદાએ ચોતાનાં નયનો નચાવ્યાં.

દરબાર એ નયનનાં બાણ ખમી શક્યો નહિ,

“તૈયાર છું બોલ !”

“ત્યારે જો આ રમતમાં તમે હારો તો શું આપો ?”

“તો આ ચારે રત્ન તારાં.” દરબારે પડકારો કર્યો, અને છું

હારે તો શું આપે ?”

“તો હું ચારનાં આઠ રત્ન આપને ચરણે ધરું; બોલો છે

કથુલ ?” ચંદાએ દરબારને રસ ચડાવ્યો.

“કથુલ. એક હબર વાર કથુલ. ચાલ લે પાસા !”

ચોપાટની રમત જમી એ દા તો એ ચોપાટ રમવામાં કલા-

બાજ અને નિપુણ હતી. દરબારને થોડી વખત જીત પતાવી રસ

ચડાવ્યો પણ પરિણામમાં દરબાર મદાત થયો.

“દરબાર હાર્યા, હાર્યા,” ચંદાએ જીતના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

દરબાર અંખવાણો પઠી ગયો.

“દરબાર ગલરાશે નહિ, આ રત્ન અત્યારે તો ત્હમે હાર્યા

છો પણ ચાતુર્માસ પછી આ અદ્ભુત ત્હમરી થશે એટલે રત્નો

પણ ત્હમારા થશે” ચંદાએ ટકોર કરી.

ચંદાએ જીતેલાં રત્નો કબજે કર્યાં. પરીક્રીડા થવા આગ્યું

હવું. એટલે ચંદાએ હારેલા દરબારને એકાદ પ્રભાતીર્થ સંભળાવી

જરા ખુશ કરી રવાના કર્યાં.

✕

✕

✕

આજે દેવકરણ દિવાનને ત્યાં બાવનપુર રાજ્યના મહેમાન

આ ચારે ભાઈઓને જમવાનું નોતરું મળ્યું છે. ચારે ભાઈઓ

આગા. દાઠિયાવાડનું અનેરું સ્વાગત અને તેમાંય દિવાનનું કર
એટલે જન્મવાની સગવડની અવધિ-પાટલા નંખાયા; બોજન પીરસાયાં.
આજે સુરમાના લાડનું જન્મજી દિવાને મહેમાનોને માટે ખાસ કરેલું
હતું.

“હો દરબાર ચલાવો” દિવાને પોતાની યાળીમાંના લાડ
ભાંગતાં શરૂઆત કરી.

ચારે ભાઈઓએ પોતાની યાળીમાંના લાડ ભાંગ્યા ત્યાં દરેક
લાડમાંથી દરેકની યાળીમાં એક એક રત્ન બહાર નીકળી પડ્યું.

“આ શું?” મોટો દરબાર બોલી હાથે.

“એ બાવનપુરના ધણીએ તમારો કરેલો ઇન્સાફ.” દિવાન
હસી પડ્યો.

ચાર જણાએ આ ઇન્સાફને વખાણ્યો.

બોજન પછી તુરતજ સૌથી ન્હાનો ભાઈ ચંદ્રલક્ષ્મીની મેડી
તરફ ગયો પણ ત્યાં તે સધળું ખાલી હતું. પીંજરામાંથી પંખી
ઉડી ગયું હતું. સ્થાનિ ચારે ભાઈઓ બાવનપુરના રાજેન્દ્રની મુલા-
કાત લઈ પોતાને ગામ ગયા.

“દિવકરણ! આ ઇન્સાફ તમે કેવી રીતે કર્યો?”

“માહેબ, માત્રી વાત કેહું? એ ઇન્સાફ આપણી ચંદાએ
કર્યો છે.”

રાજી સઘળી હજીકત સાંભળી પ્રસન્ન થયો અને ચંદાને
ઇતમમાં દશે ગામ આપ્યાં.

મોલ કે આડી ?

સોળ શણગારો સજ્યા,
સોના ચુડલો સાર;
ઝાલ ઝુમણાં દામણી,
કોટે મોતી માળ.

સોળ શણગાર સજીને કસ્તૂરી મેડીએ ચઢી. એને મન
તો આજે દીવાળીનો ઉત્સવ હતો. માથાપે મોટી ઉમરની કરી
એને આખરે વર પણુ સારો મળ્યો.
મેડીને દાદરે ઝાંઝરનો ઝમકારો થયો એટલે મેડીએ બેઠેલ
અમરચંદ પણુ પોતાની બવિધ્યની બાગીદારને સત્કારવા તૈયાર
થયો.

પરણ્યાની પ્રથમ રાતનું વર્ણન કેણુ કરી શકે ? એ વર્ણન-
નાં પાનાં ન બરાબ. એ તો અનુભવીઓજ જાણે.

અમરચંદે કસ્તૂરીને હિંડોળાખાટપર બેસાડી. નીચી ઢળેલી
એ આંખો, શરમના શેરડા પાડતુ એ મુખ, કંઈ ન રહમતુ

શકાય તેવા ભાવથી ધક્કું એ દિલ અત્યારે પતિને ચરણે અર્પણ થવાને તૈયાર હોય તેમ લાગ્યું.

બનેમાથી કોઈ કંઈ બોલવું ન હતું માત્ર દિલની અદરના તાર વાત કરતા હોય નેમ 'દિલના થડના વધતા જતા હતા! આખરે અમરચંદે શબ્દોનો તમકા કયો

“ મ્હારી એક પ્રતિજ્ઞા છે હું જે પુણ્ય તેનો જવાબ આપ્યા પછી હું ત્હને મ્હારી અર્ધાંગના તરીકે સ્વીકારીશ ”

કસ્તુરીએ મર્યાદાથી ચોતાની ડાક સહજ હસી કરી અને પતિ સ્થાને સ્નેહભાવે બેસ્યું

“ બોલ, હું પુણ્ય તેનો જવાબ આપીશ ? ”

જનાનમા કસ્તુરીએ સ્મિતહાસ્ય ફરકાવ્યું.

મ્હારી સાથે પરણનામા ત્હે બુલ કરેલી નથી લાગતી ? નરમા સાસુ નહિ, સસરા નહિ, દેર જેઠ કોઈ નહિ માત્ર તું અને હું, અને તેમાય હું એટલે શું એની ખબર તને હવે પડશે ” અમરચંદના શબ્દોમા કંઈ અભિમાન તરવા મડકું.

કસ્તુરી હવે સહજ મળીર બની તે ચોતાના પતિનું આ અણુમોની પ્રથમ રાત્રીનું આવું વિચિત્ર વર્તન જોઈ આશ્ચર્ય પામી કસ્તુરીમા જીવિતનો સપૂર્ણ વિકાસ થયો હતો કસ્તુરીમા ન્હાનપણથી સ્ત્રીજીવન વિષે હિચા સસ્કાર દાખવે થયા હતા સ્ત્રી એટલે ‘કુબારનું હાડકું’ અથવા ‘કશ્યુ ખાસકું’ એ માન્યતાને તે ધિક્કારનારી હતી. ‘સ્ત્રી એટલે ગૃહદેવી, સ્ત્રી એટલે પુરુષના જેટલાજ હક્ક વાળી અર્ધાંગના’ એ સસ્કારો કસ્તુરીમાં તેની માતા તરફથી ઉતર્યા હતા અને એ સસ્કારના બળથી જ તેનું આવડી મોટી ઉમરે લગ્ન થયું હતું.

તેણે હવે પતિ સ્થાને નયન કર્યાં અને સકળ મૃદુ પણ શક્તિભર્યાં શબ્દો ઉચ્ચાર્યાં.

‘હું આપથી અજાણી નથી. મ્હારે સંસારમાં ગૃહદેવ અને ગૃહદેવીનાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડવાં છે એટલેજ આપણા સંબંધ બંધાયો છે.’

“પણ હું એ ત્હારી માન્યતાથી જૂદો પડું તો ?”

“એ હવે પછી જોઇ લેશું. અત્યારે તો આપ એ વાત જવા દીધો તો હીક.”

“એ કેમ બને ? મ્હારો એક પ્રશ્ન છે તેનો તું જવાબ આપ ત્યારપછીજ હું ત્હને મ્હારે લાયક ગણી શકું.”

“પૂછો આપને પૂછવું હોય તે પુછીથી પૂછો” કસ્તુરી પણ હવે પુર બહારમાં બેઠી.

“આ મેડીમાં મોલ અને આડી બંને છે તે ત્હને જોયાં ?”

“હા.”

ત્યારે કહે મોલને આધાર આડી કે આડીને આધારે મોલ ?” જવાબમાં કસ્તુરીનાં નયનો નાચ્યાં અને તે દસી.

“આપ શું માનો છો ?”

“હું ગમે તે માનતો હોઉં-હું તો ત્હને પુછું છું. આ જવાબ ઉપરજ આપણા ભવિષ્યનું જીવન નિર્માણ થયું છે.”

ત્યારે હું આપને કહું છું કે મોલને આધારે આડી ને આડીને આધારે મોલ છે-બેયને એકબીજાના આધાર છે.”

“એમ નહિ-મોલ ન હોય તો આડી રહી શકે ?”

“હા. એમ પણ બને”

“મોલના આધાર વિના આડી ટકે ?”

“ જરૂર ટકે. ” કસ્તુરીએ માર દબને કહ્યું.

“ પસ્તાઈય હો ! જોવા પડેલાં જે વખત વિચાર કરીને બોલ. ”

“ એમાં પસ્તાવા જેવું શું છે ? આપે પ્રશ્ન પુછ્યો છે ને એનો સાચો ઉત્તર આપ માંગો છો. ”

“ તું આપેલો ઉત્તર સાચ સાચો છે ? તું દિશ્મતથી કહે છે ? ”

હું તો એથી આગળ વધીને કહું છું કે કોઈવખત તો આડીને આધારેજ મોલ રહે છે. ”

“ તું આ બધું સ્વમજીને જોયે છે ? ”

“ સ્વમજીના વિના કંઈ આપના પ્રશ્નો જવાબ અપાય ? ”
કસ્તુરીના ચહેડોમાં કંઈ ન સ્વમજી શકાય તેવી શક્તિ છુપાઈ હતી.
અમરચંદે તેની રહાશે મીટ માંડી.

(૨)

આજે કસ્તુરી મેડીમાં એકલી બેઠી છે. કેવી આશા, કેવા હુલ્લાસ અને કેવા ભાગ્યથી એ પરણીને સામરે આવી હતી તેના વિચારો તેના દિલમાં ઘોળાયા કરતા હતા. બીજા બાળુ તેનું વિકસિત અત્ત્વ ઝગકારા મારતું હતું. “ પુરૂષો એમજ માને છે કે જગતમાં સ્ત્રીને કંઈ સ્થાન નથી. પુરૂષોને મન સ્ત્રી એટલે ગુલામડી સો એટલે ખરીદેલું કાપદેમર વિલાસનું સાધન; સ્ત્રી એટલે પોતાની જાતે પોષવાનું એક જીવનું રમકડું—” એ વિચારોની પરંપરામાં તે બડીમાં હમતી બડીમાં દીલગીર થતી કેમ્બની રાહ જોતી બેઠી હતી. એવામાં કેવીમાં કાદના પગરવ સંભળાયો.

“કોણ ? એ ?” કસ્તૂરી મેડીઅથી નીચે ઉતરી.

“એ તો હું કંકલબાઈ.”

“પધારો, બાપા, પધારો.”

“કેમ શેઠાણી આજે મને બોલાવ્યો ?” વૃદ્ધ વણિકે

કળાયામાં હાજેલ ખાટલાપર બેઠક લીધી.

“કંકલબાપા ! ત્હમને ખબર તો હશે કે શેઠને પરણ્યા પછી
ગુરત આશિષ પરદેશ જવું પડ્યું.”

“હા, શેઠ તો ગાંડા છે એને અહિં શું કમી છે કે એમ
પરદેશ વેઠવાનું મન થયું ?”

“જીવાનીમાં કમાવું અને ધંપણમાં ખાવું એવા ^{હું} ૧૨કમારા
શેઠના વિચાર મ્હને ગમ્યા છે.”

“એ તો ધણીને ગમે તે હાંકણીમાં; પણ મ્હને પૂછતા હો તો
હું તો નારાજ થયો છું.”

“બાપા, એ થયું તે થયું; પ્રભુ સહુ સારા વાનાં કરશે પણ
હું માવું છું કે એમની ગેરહાજરીમાં દુકાનો આમ બંધ રહે એ
ધંપણાનેગ નથી.” કસ્તૂરીએ કીણી નજરે વૃદ્ધ મુનીમ તરફ જોયું.

“એમાં ખીણું શું થાય ? શેઠ વિના કંઈ વેપાર ચાલે ?”

“હા, ચાલે હું કહું તેમ થાય તો.”

“કુવા રીતે ?”

“ત્હમે જો પાંજા મુનીમપણું લ્યો તો આપણી બધી દુકાનો
ચાલુ થાય અને શેઠ પણ પાંજા આવે ત્યારે રાજ થાય.”

“હું તો હવે એ જાનજાની નિવૃત્ત થયો છું. શેઠને ત્યાં
ચાલીસ વર્ષ મુનીમપણું કર્યું. હવે તો પ્રભુનું નામ લેવા દીધો તો
કેમ. હું તો હવે દ્વારકાં જઈને રહેવા માગું છું.”

ધન ધન ગામ દુવારકા,
 બેઝ શંખેદાર;
 દીરા મોતી નીપજે,
 રમે રાસ મુરાર.
 નાઇએ ગંગા ગોમતી,
 નીરખી રણુછોડરાય;
 વસે બેઝ ને દુવારકા,
 અડસઠ તીરથ થાય.

{ મ્હારે તો હવે દેલ્લા દિવસો પ્રભુ સ્મરણમાં ગાગવા છે.
 ત્હમે ખુશીથી દ્વારકાં જાને પણ શેઠ આજ્યા પહેલાં અટકું
 તો ત્હમારે કરવુજ પડશે. શેઠના ધરના ત્હમે જુના માણસ ત્હમારે
 શેઠની ગેર હાજરીમાં એનું નામ દીપાવવું જોઈએ કે નહિ? ”
 કસ્તુરીએ મુનીમને પક્ષાગવા પ્રયત્ન કર્યો.

“શેઠ તો બધું બધ કરી ગયા છે.”

“ના, મ્હને કહેતાં ગયા છે કે જો કંઈ મુનીમ માને તો
 પાછી દુકાન ચલાવજો.”

બાપ એ ઉપાધિ રહેવા દીધેને? શા માટે ત્હમારે એ કરવું
 પડે છે?”

“ મ્હારે મન પતિની આજ્ઞા એ પરમેશ્વરની આજ્ઞા એટલે
 એમનો હુકમ તો મારે ઉપાધિ રહેયો. ત્હમારાથી પણ એ હુકમનો
 અનાદાર ન કરાય ! ”

યુવાન શેઠાણીની આવવાની ડખડખ, તેના વચનોમાં રહેલું બળ
 અને તેના ઉત્તરમાં જોઈ આવેલ મુનીમ આશ્ચર્ય પામ્યો. તે
 તેના તેજમાં અંજાયો એટલે વધુ કંઈ બોલી શક્યો નહિ.

“ કેમ મુનીમ, શું વિચારમા છે ? અત્યારે ને અત્યારે ત્હમે મુંઝાતા હો તો બે દિવસ પછી વાત—પણ કાલ મ્હને જરૂર મળતે. ”

મુનીમ વિચારમા ને વિચારમા શેઠાણીની રજા લઇને ઉઠ્યો. પરપ્રધાની પહેલી મુવાકાતે કસ્તુરીનો મોલ વિના આઢી રહી શકે એ જવાબ અમરચદને ખૂબ ખૂચ્યો. તેણે પોતાનું પુરૂષ પણાનું અભિમાન જાગૃત થયું. તેણે પંદર દિવસમા પોતાનો બધો ધન સામેટી લીધો. ધરમાનું રાયરચીનું વિગેરે સર્વના પટારા ભગી તેનાપર તાળા ખારી દીધાં અને તાળાપર લાખ લગાની દીધી ધરમા એક પુટી બદામ પણ રહેવા ન દીધી કસ્તુરીનો બધો દાગીનો તથા શેકડ નાણુ—સર્વની પેગાંચો ભરી પટારામા મૂખી માત્ર ધરમા મહિનો દિવસ ચાને તેટલું બનાજ મૂક્યું. એક દિવસે ત્હણે કસ્તુરીને ફરી પ્રશ્ન કર્યો

“ હજી તે તારો વિચાર કાપમ રાખ્યો છે ? ”

‘ નોતો ? ’

‘ મોલ વિના આઢી રહી શકે ? ’

“ કેમ વખતો વખત એ પૂછીનું પડે છે ? મ્હે કહ્યું એ સાવ સાચું છે. ”

“ તો હું હવે આ બધું બધું કરી પરદેશ જાઉં છું આ પટારાના ત્હારે ખીલકુન તાળા ખોલવા નહિ મ્હે નેટલો વ્યાપાર ખેડ્યો છે તેથી પાચ ગણો વ્યાપાર, મ્હારી આમરથી બમણી આખર અને મ્હારા પેટનું એક સતાન એટલું જોતું પાચ વર્ષમા કરી બતાવીશ તો હું માનીશ કે મોલ વિના આઢી રહી શકે છે. ” અભિમાનથી છંપોછન ભરાયેલા અમરચદે એને સાવચેત કરી.

એક પત્રમાં ' મોભથી આડી કે આડીથી મોભ ' એ પ્રશ્નનો હેતુ ચતુર કસ્તુરી સ્વમજી ગઈ ત્યેને પોતાના પતિની આ હુલ્લજત ગમી નહિ ત્યેને એક પત્ર મનમાં વિચાર આવ્યો કે મોભને આધારે આડી છે એમ કહી દેવું, પણ ખીજી પત્રે ત્યેનામાં સ્ત્રીશક્તિએ જોર માર્યું પુરૂષોના આ અભિમાન કોઈ પણ રીતે ગાળવા ન્નેધએ એ નિચાર ત્યેનામાં દ્રદ થયો.

‘ આપ આ બધું સા માટે કરો છો ? ’

“ ત્યારે કહી દે કે મોભને આધારે આડી છે ”

‘ મોભ એવે પુરૂષ અને આડી એવે સ્ત્રી એમ ને આપ માનતા હો તો હું કહીથી કહું છું કે આડીને આધારેય મોભ રહે છે ” કસ્તુરીએ દ્રદતા બતાવી.

‘ બમ—વધારે વાતની જરૂર નથી ત્યારે મહે ઉપર કંઈ નેમ કરી બતાવી એ વાક્ય માથું પાડવું પડશે ”

ખીજે દિવસે શેઠે પોતાની સાથે પુરતા નાણા લઈ ધર ઊડ્યું.

આખા ગામમાં અમરચંદ નેઠે શુભચિત્ત તરફ મોડોગા સાપાર મના ગયા કે એની નાન સમરી તેણે કસ્તુરી સરઆનમાં સ્કેન્ડલ ગણરાગી મહિના દિવસ પછી ધરમાં આવતા દાણા પણ ખુરો ત્યારે શું થયે ?

પતિએ ખરેખરી સકળમાં લીધી છે એમ વિચારતી તે પોતાના ધરના વાડાની નારીએ થેરો એનામાં તેની નજર વાડામાં પડેના કાળમીઠ પથરાઓ તરફ પડી ત્યેણે આખો દિવસ એ પથરાઓ ધરમાંના એક ખાલી પગરામાં લઈ એમ ત્રણ દિવસ સુધી મહેનત કરી પટારો પથરાઓથી ભરી દીધો પટારાને ખભાતી તાગા દઈ તેનાપર લાખ લગાડી.

પરણીને આવ્યા પછી તેણે અમરચંદ પાસે રોજ આવતા કુકબ મુનીમને જોયો હતો એટલે એની નજરમાં એ આવ્યો. મુનીમને પોતે એક શેરીના છોકરા સાથે કહેવાડ્યું એટલે મુનીમ તેને આવી મળ્યા.

૩

“ જુઓ કકલ બાપા! હમારા શેઠ આ પટારામાં ખૂબ જોખમ મૂકી ગયા છે. આપણા ગામના નગર શેઠ દીપચંદલાઈને જઈને કહો કે મહેરબાની કરી એ પટારો સાચવે. હું ખાઈ માણસ રહી એટલે ધરમાં એ જોખમ રાખવું ઠીક નહીં.”

મુનીમને શંકાણીની આ વાત ગમી. તે પોતે નગરશેઠ દીપચંદને જઈ મળ્યા અને તેને એ પટારો સાચવવા સ્ક્રમળવ્યો. અમરચંદ રોઠના કુકબ સાથે દીપચંદને અસલથી સારાસારી હતી એટલે એ પણ કબુલ થયો.

તુરત કકલ મુનીમ એક ગાડું લેડાવી લાવ્યો. પણ પટારાનો ભાર અજમ હતો અદર નહોતો માન ભરેલો. એટલે એ પટારો તો ત્યાંથી ચસે તેમ નહોતો આખરે બળદની યોગ્ય યોગ્યાવી અને ચાર બળદના જોરે એ પટારો ગાડામાં દીપચંદને ઘેર પહોંચાડ્યો. દીપચંદ પણ પટારાનું વજન જોઈ આવ્યો બની ગયો. અમરચંદનું ઘર અસલથી શ્રી ત ગણાતું—અને આજે તો એની શ્રીમતાઈએ અવધિ કરી.

“ જોતો શંકાણી હવે શું હુકમ છે ” કકલ મુનીમ પટારાને દીપચંદ શેઠને ત્યાં સહિસલામત મૂકાવી ખાંઝો કરતુરી પાસે આવ્યો.

“ હુકમ તો બસ હવે શેઠને નામે દુકાન ચાલતી કરો. શેઠ આવ્યા પછી દ્વારકા જરૂર જશે.”

“બાઈ પણ મુઠી વિના દુકાન ક્યાંથી ચાલુ કરાય ?”

“અરરર—એ તો હું જૂનીજ ગઈ. શેઠે આ પટારો બંધ કર્યો ત્યારે તો એ વાતનું મ્હને કંઈ સ્મરણ પણ ના રહ્યું. હવે એ પટારો શેઠની રજા વિના મ્હારાથી હથાકાય નહિ—શીકર નહિ, દીપચંદ શેઠને કહે કે આપણે એ કાંમતી પટારો એમને ત્યાં અનામત છે એના ઉપર આપણને બેઠતી મુઠી આપે.”

મુનીમ શેઠાણીની વ્યવહાર શુદ્ધિથી તો જાણ થયો. અમરચંદે આજ્ઞા લવમાં સારાં પૂન્ય કર્યાં હશે એટલે આવી ચતુર સી મળી એમ આ જલ્દ વણિકને લાગ્યું.

શેઠાણીના કહેવા મુજબ તે દીપચંદને ત્યાં ગયો અને સઘળા હકીકત તરેને કહી. દીપચંદે કંઈપણ આનાકાની કર્યા વિના જોટલી જોઈએ તેટલી મુઠી આપવા કષ્ટલ્યું.

અમરચંદને નામે દુકાનો પાછી શરૂ થઈ. માંહના દિવસમાં ખાવાનો ઘણો કસ્તુરીનો ખૂટ્યો તેટલામાં તો દુકાનનો વકરી આવવો શરૂ થયો.

થોડા મદિના પછી રાજનના કુંવરનો લગ્ન પ્રસંગ આવ્યો. આ લગ્ન પ્રસંગે મોઢીખાતું નક્કી કરવા માટે મધળા વ્યાપારીઓને યોલાવ્યા. હીંગ મરચાંથી માંડી રેશમી કપડાં સુધીને મધળો સામાન પુરો પાડવાનો એમાં કરાર હતો. લગભગ પાંચથી દસ લાખનો એ સોદો હતો. સઘળા વણિક વ્યાપારીઓ મલરાયા કે રાજ છે તે વખતે નાણાં ન આપે તો પાંચડી ફેરવવી પડશે. એક નન્નો જતીસ રોગ હરે એમ ધારી ગામના બધા વ્યાપારીઓએ અંદર અંદર સંતવસ કરી મોઢીખાતું લેવાની અસકિત જાહેર કરી. તેઓએ જણાવ્યું કે કોઈની વખારમાં આજે માલ નથી એટલે આટલો બધો લાભો રૂપિયાનો માલ પુરો ક્યાંથી કરી ચકાવ ? રાજ આ

વ્યાપારીઓની વાતથી ગુસ્સે થયો. કસ્તુરીના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે ચોનાના મુનીમને રાજ પાસે મોકલ્યો અને કહેવરાવ્યું કે શેઠ ઘેર નથી પણ શેઠાણીની દિમ્મત છે કે તે રાજ્યનું લઘુ પ્રસંગનું મોદીખાનું પુરું પાડશે. ખીજા વ્યાપારીઓએ ધસીને ના પાડેલી હોવાથી રાજ આ માગણીથી ખુશી થયો. અને મોદીખાનું આપવા તૈયાર થયો. કરારનામું કરતી વખતે મુનીમે રાજને વિનંતી કરી.

‘ દરબાર સાહેબ ! મ્હારા બાપએ કરારનામામાં સહી કરતા પહેલાં બે માંગણી આપ સમક્ષ રજુ કરવાની મ્હને સૂચના કરી છે ”

“ બોલો ! ”

“ એક તો એક જ્યાં સુધી મોદીખાનું અમ્હારું હોય ત્યાં સુધી બહારથી આયાત થતો માલ અમ્હારા સિવાય કોઇ ખરીદી શકે નહિ. ’

“ કબુલ-ખીલુ ? ” રાજએ આ મુનીમની શરતની તોંધ લીધી.

“ ખીલું ગામમાં માલ સંઘરવા માટે ગમે તે વેપારીની વખાર કામ ચલાઉ અમને મળવી જોઈએ. ”

“ એ પણ કબુલ. ”

રાજએ બંને શરતો કરારનામામાં લખી. અને લગ્ન પછી ખીજે દિવસે નાણાં ભરી આપવાનું નક્કી થયું. સહી સીકા થયા; આખા ગામમાં વાત પવનવેગે પ્રસરી ગઈ કે અમરચંદની સતીએ રાજ સાથે મોદીખાનાનો કરાર કર્યો છે.

વ્યાપારીઓ બધા અદેખાઈથી હસ્તા અને અંદર અંદર

વાતો કરવા લાગ્યા કે હવે અમરચંદ્રનું નામ અને નાણું આ બાઈ જરૂર ગુમાવશે.

બીજે દિવસે નગરમાં બહારથી જે માલ આગ્યો તેના ગાડાં બજારમાં ઉભા રહ્યાં પણ કોઈપણ વેપારીથી તે માલ ખરીદી શકાય તેમ નહોતો. સ્હાંજસુધી બધાં ગાડાં ઉભા રહ્યાં પણ ખરીદનારજ ન મળે. રાજ્યનો હુકમ વેપારીઓ પર થયો હતો એટલે તેઓથી તો કંઈપણ લઈ ચકાય તેમ નહોતું. હીંદવડમાં ચોરાસી આમનું બજાર હતું એટલે માલનો તો રાજ ભરાવો થવા લાગ્યો. માલ વેચનારા આઠ દિવસ સુધી રાહ જોઈ મલરાયા. તેઓ મથળા કંકલભાઈ મુનીમ પાસે આગળ અને પોતાનો માલ રાખવા રહેને વિનંત્યો. કંકલભાઈ તેઓને કસ્તુરી પાસે તેડી આગ્યો. વેચનારા કંટાળ્યા હતા એટલે પચાસ ટકા આજે ભાવે અને ત્રણ મહિનાની નાણાની મુદતે સંધળો માલ તેઓએ શેઠાણીને આપ્યો. આમ-માલ તો અમરચંદ્ર શેઠની દુકાને વિના માગ્યો અરથે ભાવે આવીને એકઠો થવા લાગ્યો.

હવે કસ્તુરીએ કંકલભાઈને જોતાથી ગામના મોટા વેપારીઓની વખાણોનો કબજો લેવાનું સૂચવ્યું. કંકલભાઈ રાજ્યના અમલદારને સાથે લઈને દરેકની દુકાને ગયો અને વખાણ આવી કરવાનું કહ્યું.

વેપારીઓના મનમાં તો હુચ્ચાઈ હતી. તેઓએ તો પૈસા નહિ મળે એ વિચારે રાજ્ય ગાથે કરાર નહોતો કર્યો, બાકી તેઓની વખાણમાં તો માલ પુષ્કળ હતો. કંકલભાઈએ જ્યારે વખાણ આવી કરવાનું કહ્યું ત્યારે તેઓ મલરાયા. જો એમ કહે કે વખાણમાં માલ છે તો રાજ્યને છેતર્યો મથાય અને માલ નથી એમ કહે તો પોતે માલ ક્યાં નાખે ?

વ્યાપારીએ એક પછી એક કકલભાઈને ખાનગીમાં બોલાવી પોતા પાસેનો વખારનો માલ વગર નફે પડતર લાવેલખી આપ્યો અને નાણાં ચાર મહિને આપવાની કબજાત થઈ. વ્યાપારીએ તો બધી રીતે સપડાયા હતા એટલે ન છુટકે તેઓએ પોતાનો માલ મૂળ લાવે આપ્યો.

લગ્ન પ્રસંગ આવ્યો. અમરચંદના મોદીખાનેથી સર્વ વસ્તુઓ મળી, પરિણામમાં રાજાને ખૂબ સંતોષ થયો. સઘળાં નાણાં રાજાએ સુકવી આપ્યાં. આ સોદામાં કસ્તુરીને લાખો રૂપિયાનો ફાયદો થયો. ઠારણુ કે માલ અડધી અને પડતર કીમતે બધા મળ્યા અને નાણાં પુરા ભાવનાં મળ્યાં.

લગ્નમાં દરબાર લાગ્યો તેમાં ગામના વ્યાપારીઓએ કુંવર સાહેબને વધાવું કયું. વધુમાં વધુ નગરશેઠના પાંચસો રૂપિયા વધાવામાં હતા. કકલભાઈ મુનીમે પોતાની શેઠાણી તરફથી એક લાખ રૂપિયા વધાવામાં નોંધાવ્યા. રાજા તાબુબ થઈ ગયો. બધા વ્યાપારીઓએ દાંતમાં આંગળાં ધાલ્યાં.

રાજાએ રાણીને મળી કસ્તુરીના વધાવાની વાત કરી. રાજ્યનું મોદીખાનું જ્યારે બધાએ રાખવા ના પાડી ત્યારે પોતે રાખ્યું. કુંવરને એક લાખ રૂપિયાનું વધાવું કયું. હવે તેની કદર રાજ્યે જરૂર કરવી જોઈએ. રાજાએ કકલભાઈ મારફત કસ્તુરીને રાજ્ય મહેલમાં પાલખીમાં બેસાડીને બોલાવી અને રાજકુંવરની ફક્ત તરીકે તેમનું સન્માન કરી વંશપરંપરા બે ગામ બક્ષીસ આપ્યાં.

આખી પ્રજામાં આ ઇનામી ગામ આપ્યાની વાત ઝડપથી પ્રસરી ગઈ. બીજા દિવસે કસ્તુરીનાં વખાણુ સર્વત્ર થવા લાગ્યાં. કુંવરની ફક્ત થઈ એટલે રાજ્યમાં પણ એનું ગાન વધ્યું.

કસ્તુરીને હવે જે ઇચ્છા હતી તે પેસો અને માનમરતબો
જરાજર રીતે પ્રાપ્ત થયાં. કકલલાઈ મુનીમને ત્હેણે મોટું ઇનામ
આપ્યું.

‘કકલઆપા ! શેઠની જેરહાજરીમાં ત્હમે કીક કામ ક્યું હો !’

“એ બધા આપની છુપ્પિના પ્રતાપ છે. આજે શેઠનું
નામ ત્હમે સવાયું ક્યું છે.”

“બાપા ! હવે ! કું જરા ૭ આઠ મહિના ગોઠુલ મથુરા
જઈ રહેવા માયું છું. ત્હમે બધું અહિ સંભાળજો.”

“એકલાં જશો ?”

“સાથે એક બે માણસ લઈ જઈશ.”

(૪)

“એત્રા ! આતું સ્વાદિષ્ટ દુધ આજે ક્યાંથી લાવ્યો ?”

“સાહેબ ! હમણાં ખંભાતની બજારમાં એક ગોવાલણુ આવી
છે તે આ દુધ વેચે છે.”

‘કિટલા પૈસા આપ્યા ?’

“આ તો એણે નમુનો મફત આપ્યો છે.”

“એટલે ?”

“આજે બજારમાં જતાં એ ગોવાલણુને દુધ વેચતી જોઈ.
તેના ઓઠલા આગળ ધરાડોની બીડ જમી હતી એટલે કું પશુ ગયો.
મહેં દુધનો ભાવ પૂછ્યો એટલે એણે શરના રૂપિયા અઠી કલા.
મૂને આ ભાવ જોઈ હસવું આપ્યું અને મૂઠરાથી ‘રૂપીયા અઠી ?’
એમ બોલાઈ ગયું. તો એ લટકાળી ગોવાલણુ મૂને કકે કકે ‘હું’
અને ત્હારો શેઠ કદી આઝો કદી; દુધ પીધાં ત્હમે.’ એમ કહી એણે
મને આ નમુનો આપ્યો છે.”

પોતાના નોકર પાસેથી દુધ લઈને એક ધુંટો પીતાં તો સેઠના દિલમાં એક ચસકો યદ્ય ગયો. આસપાસ અતરના ધુવારા ઉડતા હોય એવા એ દુધના મધમધાટે એને તર કરી દીધો.

યાત્રાનું બહાનું કરી કસ્તુરી મુનીમને બધા વહીવટ સોંપી પતિની શોધમાં નીકળી. તહેલે ગીરની મદમાંતી ચાર બેસો સાથે લીધી. બે ત્રણ વિશ્વાસુ માણસોને પોતે પોતાની સદાયમાં લીધાં અને ફરતી ફરતી ખંભાત શહેરમાં આવી પહોંચી. લાંબી તપાસને અંતે તહેને જણાયું કે અમરચંદ અહિં આવીને રહ્યો છે. વ્યાપારમાં એને મોટી ખોટ ગઈ છે અને માંડ માંડ વ્યવહાર ચલાવે છે. આ પ્રકારની બાતથી મેળખ્યા પછી તહેલે ખંભાત શહેરની બજારમાં એક સુંદર ઘર ભાડે લીધું. અને ગોવાલણ તરીકે તહેલે દુધ વેચવું શરૂ કર્યું. ઘરની બહાર ઓસરી હતી અને ઓસરીનું દાર બજારમાં પડતું.

શેજ સ્થવાર સ્થાંજે તે કાઠીયાવાડી પેરણું અને કાળો પછેડો ઓઢીને ખેસતી ત્યારે ખંભાતના છેલ્લખટાઉઓ તેની આસપાસ મધ-માખોની માફક ગણુગણુતા. આખાય ખંભાતમાં આ કાઠીયાવાડી ગોવાલણ 'કમળી' સહુનું આકર્ષણ બની. અઢી રૂપિયાનું શેર દુધ લેનાર કોણ મળે ? લેનાર કોઈ ન મળે એટલે દુધની રૂપાની તાંબડી ભરી, ઉઠતી વખતે આખીને આખી તાંબડી દુધ ગામનાં કુતરાંઓ બેગાં કરી તે શેજ સ્થવાર સ્થાંજ તેને પાતી. ખંભાતીઓ કમળીના આ વર્તનથી આશ્ચર્ય પામતા. મોંઘા ભાવનું દુધ કોઈને સસ્તે ભાવે આપવા સાધ ના પાડતી અને કુતરાંઓને હરેરથી પાતી. કોઈ કોઈ રસિયો યુવાન કમળીના સૌંદર્ય તેજમાં અંજલિ એના હાથનું દુધ લેવામાં પોતાને મોટો લાગ્યશાળી માનતો હોય તેમ કોઈ વખત સવા રૂપિયો ખર્ચી અરધો શેર દુધ લઈ પીતો. પણ એ દુધ એણે એના જન્મારામાં દીધું ન હોય તેવું લાગતું. ઉંચા

મસાલા અને સુગંધી પદાર્થોથી કઢેલું ગીરની બેંસોનું ચાખું દુધ પીનારાનાં દિલમાં અનન્ય એવન પ્રકટાવતું. આખા ખંભાતમાં ગોરી કમળા અને એનાં ગોરાં દુધ, એ સર્વ સ્થળે અને સર્વ વખતે એક સામાન્ય વિષય થઈ પડ્યો.

કસ્તુરીને ખીજ ડાઘ દુધ લેવ કે ન લેવ તેની પરવા નહોતી. ત્યેને તો અમરચંદ સાથે પરિચય કેમ વધે એજ કાવું મુખ્ય હતું. અમરચંદ પોતાના ગામથી નીકળી ખંભાતમાં રહી દરીયા માગે મોટો વ્યાપાર કર્યો હાલમાં વ્યાપારમાં મોટી ખોટ હોવાથી તે મુંઝાયે હતો. છતાં દેશમાં તો એ રિયતિમાં નજ જવું એવા ત્યેજે નિશ્ચય કર્યો હતો.

પોતાના માણસ પાસેથી કમળાએ આપેલ નમુનાનું દુધ ચાખતાં અમરચંદની તખીયત ખુશ થઈ ગઈ. ખીજ દિવસે ત્યેજે ફરીથી માણસને મોકલ્યો અને એક શેર દુધ મંગાવ્યું- દુધ પીતાં પીતાં ત્યેજે નક્કી કરી લીધું કે એક મહિનાના પોણેસો રૂપિયા બેસે તો બાકે બેસે પણ આ દુધ તો જરૂરી પિવું.

બરાબર મહિના દિવસ ગીરની બેંસોનું કઢેલું દુધ પીતાં અમરચંદના શરીરનું તેજ વધ્યું. તેનામાં નવું જીવન આબ્યું હોય તેમ દુધની અસર તેના અંદર ઉપર સ્પષ્ટ તરવરવા લાગી.

“હવે આ ત્હમારા દુધના પોણેસો રૂપિયા.” અમરચંદના માણસે મહિના દિવસના પૈસા ચુકવવા કમળા પાસે આવ્યો.

“પૈસા તે ક્યાં લાગી જાય છે ? ત્હમે ગુજરાતીઓ તો પૈસાનાજ ભૂખ્યા લાગે છે. પૈસાની શી ઉતાવળ છે ? ત્હમારા રેકને કહેજો કે પુરસદે પોતે જાતે બાકે વરસ દિવસે આવે.”

માણસે આપીને અમરચંદને કમળીએ કહેવ વાત કહી કમળીનું વર્ણન કર્યું, કાળી કાળી વાદળીઓ વચ્ચે ઝણકતી વિજળી સરીખુ એનું ગૌર વદન, એનું ઘાટીનું માંસત શરીર અને એથીયે અધિક એનું કઠીયલ દુધ એ સર્વ વાતોએ અમરચંદ હાલાયો. તે સહજ કમળી તરફ ખેંચાયો.

પોતેજ કમળી જે બજારમાં બેસતી તે તરફ ગયો. કમળીને દ્વારે આજે સોનાના ચૂરજ ઉઘ્યા શેઠને આવતા જોઇ તે સાવધ બની

“કેમ શેઠ ! દુધ લેવું છે ?” બોલતા બોલતા તેના નયણાં નાચ્યા

“દુધ તો મ્હારો માણસ રોજ લઇ જાય છે”

“ત્યારે કાલે ચાર વીસુ ને પદર રૂપિયા મોકલ્યા ત્રેજ શેઠ ત્હમે કે ?”

“હા ત્હમારું દુધ એક મહિનો પીધું એના પૈસા તો મ્હારે મોકલના જોઇએ ને ?” અમરચંદે કમળીને નિરખી નિરખીને જોઇ

‘પૈસા તે શેઠ શું ચીજ છે ત્હમારે જોઇએ તેટલા વરસ દિવસે આપજોને ! ત્હમારા જેવા શોખીન પીનારે હજી દુધની ટોંગ બરાબર આપી નથી.”

“કેમ ? રોજ તો એજ દુધ હું પીઉં છું”

“ના ના એ દુધ તો ખીજા ?”

“એનો કંઈ વધારે ભાવ છે ?”

“ભાવ તો એજ પણ એ દુધ કંઢેતુ વરત પીવું જોઇએ, ત્હમારો માણસ અદિથી ત્હમારે ત્યાં લઇ જાય તેટલામાં યાદુ પડી

નય છે. એ તો ત્હમે જો રોજ સડવાર સડાંજ અહિ આવીને પીના જાઓ તો જ એ દુધની લીજાગત આવે.”

અમરચંદ તો કમળીને જોઇ પાગલ બનતો જતો હતો એટલે એને તો આ વાત ગમી અને રોજ સડવાર સડાંજ કમળીને ત્યાં દુધ પીવા આવવાની સરખાત કરી.

કમળીના કામણમાં અમરચંદ પડ્યો. વેપાર રોજગાર એક કોરે મૂક્યાં. ત્હને મન તો કમળી એટલે ઇશ્વર. એનો એ બક્ત બન્યો, દીવાનો બન્યો. કમળીને તો એજ જોઇતું હતું. ત્હલે અમરચંદને એક દિવસે પૂછ્યું :

“ શેઠ ! ત્હમે રોજ અહિ પધારો છો, એ જોઇ મ્હારી આખી કોર છે પણ ત્હમે કંઇ ઉદાસ જણાઓ છો. મ્હેં સાંભળ્યું છે કે ત્હમને વેપારમાં કંઇ નાણાંની જરૂર છે. ત્હમે મુંઝાઓ છો શા માટે ? મ્હે ત્હમારે માટે દસ હજાર રૂપિયા રાખ્યા છે. લઇ જાઓ હું પોતે ત્હમારી છું તો રૂપિયા પણ ત્હમારોજ ગણાય.”

અમરચંદને આ અણીને વખતે મળેલા રૂપિયા મીઠા લાગ્યા. એના વેપારમાં આ રકમથી ટેકો મળી ગયો. એને તો પ્રભુ પ્રસન્ન થયા હોય તેમ રૂપ અને રૂપિયા બન્ને મળવાથી એ હવે કમળીને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો.

“ વ્હાલા ! ત્હમે હમણાં જ શ્રેષ્ઠ મ્હારા તરફ બતાવો છો તે હમેશ રહેશે કે ? ”

“ કમળી ! આ ભવમાં આ-કમલનવનીને તો નહિ મૃતું. પણ આવતા ભવમાં પણ એને ”

“ હં-હં-હં શેઠ ! મ્હારે કંઇપણ વચન જોઇતું નથી, ત્હમારા હાથની આ વીટી છે એ મ્હેને આપો એટલે મ્હારાં બાળકને એ પહેરાવી ત્હમે મ્હને તજી દેશો તો હું એ જોઇને સંતોષ માનીશ ! ”

“ બાળક ! ” અમરચંદ સહજ દીલો દેખાયો

‘ હા હુ થોડા મહિનામા એક બાળકની માતા થઇશ
મ્હને ભય છે કે કદાચ ત્હમે મ્હને ત્યારે તજ દેશો તો આ વીગી
આપો એટલે હુ એમા જીવનનું કલ્યાણ માનીશ ”

અમરચંદે તુરત પોતાની પહેરવાની વીગી એને કાઢી આપી
“ પણ કમળી ! ત્હને બાળક આવશે તો લોકો આપણી
વાત જાણી જશે તેનું હવે શું કરશું ? ”

‘ કેમ ગભરાવા ? હુ ત્હમારી આમર ખચાવી લઇશ ત્હમે
બેશીકર રહો ’

આજે અમરચંદે આખી રાત કમળીને ત્યા બેચેનીમા ગાગી
સ્વપ્નારે હારીને તે પોતાને ત્યા ગયો ત્યારે એનામા હમેશનો ઉત્સાહ
નહોતો.

આખો દિવસ કમળીના લહેલે વિચાર કર્યા કમળીના થનારા
બાળક વિરે લોકો જાણશે ત્યારે જરૂર સમાજ તેના તરફ
આગળી ઢરશે તે પોતે સ્હાજ સુધી એ પ્રશ્નનો કંઈ નિકાલ કરી
શક્યો નહિ સ્હાજ પડતા કમળીના ઘર તરફ આજ તેના પગ
હિપડતા નહોતા જતા કમળી તરફના પ્રેમે એ ઘર તરફ ખેંચાયો
પણ તે કમળીના ઘર આગળ અબો ત્યાં તો આખુલ ઘર
ખાની જોધુ

તપાસ કરતા એક પાડોસી બોલી ઉઠ્યો

‘ જેઠ ! ત્હમારું જીવજીવન ઉડી ગયું ! એ નો આજ જાણોરજ
અહિથી સામાન સડેલીને રવાના થઇ ગઇ ’

“ કાં ગઇ ? ”

“ એ તો એ જાણે પણ હવે કાંઈ બીજું જીવજીવન શોધી, બીજું ”

કસ્તુરી ત્યાંથી ગોઠાળ મથુરા થોડા દિવસ રોકાઈ પોતાને ગામ આવી પહોંચી, તેને પોતાને જે બેઠવું હતું તે મળી ગયું હતું.

કસ્તુરી ગામમાં આપતાં ફરીથી મુનીમ રાજી થયે. મુનીમે ગેઠાણીની ગેરહાજરીમાં જે વ્યાપાર કર્યો હતો તે સર્વસ્વ બેઠ તે ખુલી થઈ અને મુનીમને પાંચ હજાર રૂપિયા ઇનામમાં આપ્યા.

દિવસો એક પછી એક વેતના લાગ્યા એક દિવસે બાપા ગામમાં આવિતી વાત આવી કે અમરચંદ શેઠની કસ્તુરી થોડા નખતમાં એક બાગકની માના થશે શેરીએ, ચક્રે, ચૌદે મનન કસ્તુરીની નિંદા થના લાગી. ડુધીખોરોને અને અદેખાઓને નરો વાણીને ઓરાક મળ્યો એટલે તેમનું બજાર તેજ થયું.

‘ગેઠાણી ! મનન થઈ ત્હમે મ્હારા ધોગામાં ધૂળ નાખી.’

“શુ થયું, કંઈ નહીં મુનીમ ! એવું તે શુ થયું ?”

“આજે આખું ગામ ત્હમરીજ વાતો કરે છે, રોડ આનને ત્યારે હું શુ મ્હો બતાવીશ મ્હારે તો આપધાત કરવો પડશે આપધાત !” વૃદ્ધ મુનીમને ખુબ આવાત થયો હોય તેની તેની મુખમુદ્રા દેખાઈ.

“હંતબાપા ! ત્હમે બેરીકર ગયો બેરીકર...”

“મ્હાડ કપાળ બેરીકર ગયું માડ માડ જગનમાંથી નિબંડન કંઈને નીકળ્યો હતો ત્યાં નમીમે આ ચક્રકરમાં નાખ્યો. આજે ગામ શુ બોલે તેની કંઈ ત્હમને ખબર છે ?” કંઈક નહીં અકળાયો.

“કંઈ ગરજું બધાય છે, બાપા ?”

“ત્યારે એ વાત શુ બોલી છે ?”

“વાન સાવ સાચી થયું એ બાગક ત્યાંત શેઠનુંજ છે”

“ હે ! ”

“ હા બેપ્રીકર રહો. ”

“ એ કેમ બને ? ”

“ આ વીટી કોની ? ”

“ એ તો મ્હારા શેઠની અને શેઠ એ વીટી કોઈ દિવસ આગળાએથી ઉતારતા નહિ. એજ વીટી છે પણ ત્હમે શી રીતે લાવ્યા ? ”

તુરત કસ્તુરીએ સઘળી હકીકત પહેરેથી છેડે સુધી વિગત વાર કકવભાઈને કહી રહમખવી

છવિતને આરે ઉભેલા વૃધે પણ કસ્તુરીની હિમ્મત, ચતુરાઈ અને પવિત્રતા જોઈ પેતાનું મસ્તક તેના મમક્ષા ઝુકાવ્યું.

“ પણ આ વાત-હમણા ખાનગી રાખજે લોકો જે કહે તે સાખી લેજો માત્ર દરબાર માહેમને ત્હમે ખાનગીમા બધી વાતથી વાકેફ કરી આવજો

નવ મહિના થયા ત્યાં તો કસ્તુરીને ત્યાં જન્મ થયો. આખા ગામના હાડાકાર યઈ ગયો. નિશાંધીઆ રાજી થયા, મિત્રોના દિલમાં દુખ થયું. ખગિર્દારે કનીયુગ આવ્યો છે એમ બોલી ઉઠ્યા. કકવભાઈ અને કસ્તુરી તરફ લોકો ધિષ્કારના ચામ્દો જમ દાવે તેમ ફેરવા લાગ્યા.

વાત વાતમાં પાંચ વખત વીટી ગયા ત્યાં એક સડવારે ખબર આપતા કે અમરચંદ શેઠ પરદેશથી કનાઈને આવે છે.

કસ્તુરીને તો રાજ્યે ગમ ધનમાં આપેલા હોવાથી તે પણ ગામધણી ગણાતી, તેના ગામના નિશાન કડા બિમેરેથી ત્હરો પોતાના પતિનો સત્કાર કર્યો.

અમરચંદ તો એમજ માનતો હતો કે કસ્તુરી કોઈના દળણાં દળી, પાણી ભરી માંડમાંડ પેઠે ભરતી હશે કારણ કે ત્યેજે તો તેને માટે જતાં જતાં માત્ર ઘરમાં એક મદિનાનુંજ અનાજ મૂક્યું હતું. આજે પોતાની મૂઠનું પાણી વધતે અને એ આડીને આધારે મોભ કહેનાર કસ્તુરી પોતાને નમશેઝી ત્રિચારે તે ગામ નજદીક આવ્યો હતો પણ તેની અગ્નિયત્ની વચ્ચે મલકારતો રાજ-દંભવ જેવું આશ્ચર્ય પામ્યો. તપામ કરતાં હોતે માથુમ પડ્યું કે કસ્તુરી તો ગામધણી બની છે.

આ વખતે ગામના લોકો સદુ એકજ વાત કરી રહ્યાં હતા કે ડોકરો જેવું અમરચંદ જરૂર કસ્તુરીને કાઢી મૂકશે.

અમરચંદ પોતાને ઘેર આવ્યો તો હાં પણ પોતે ન ધારે તેના વેલવ અને લક્ષ્મી તેણે પોતાને આંગણે નાચતાં જોયાં. એટલામા તો ઘરના બારણામાં સોળ ચણગાર મજૂ કસ્તુરી છોકરાને સ્કામે લઇને ઉભી.

"કમળ ! આ ત્હારા પિતાને પૂછ કે ત્હારે માટે પરદેશથી શું લાવ્યા ?" હમતી હમતી કસ્તુરીએ પતિ આમળ પુત્રને ધર્યો.

અમરચંદ તો આ જેવું આખા શરીરે આગ લાગી. તેના કોધને એક ક્ષણભર ત્યેજે અટકાવ્યો તે શુપ્તપ ઘરમાં ગયો. કસ્તુરી શેડના દિવસ લાગેલી જાણતું કારણ સ્વમજી ગઇ.

જમવાનો વખત થયો ત્યાં કસ્તુરી એ છોકરાની સાથે અમરચંદને જમવા બોલાવા આવી.

"બાપુ ! જમવા"

આ ચમ્દો સાંજળતાં અમરચંદ પોતાના પરનો કાણુ ખોલ્યો.

"કસ્તુરી ! કસ્તુરી ! આ કોનું ફરજંદ ?"

[ચિત્ર ૧૫૧]

મોલ કે આડી ?

[શ્રી હનિલાલ ત્રિવેદી]

“ પોતાની પહેરણની વીગી કાઢી આપી ”

લેણે જોરથી ત્રાડ પાડી.

“ ફરજતે આપનું-ખીજ કોનું હોય ? ”

“ મ્હારું ? ”

“ લહમને શંકા કેમ જાય છે ? ”

“ એ કેમ બને—કસ્તુરી ? લેં દરામના હમેશ.....

“ છોકરે ગળામાં શું પહેયું છે તે જુઓ પછી ને

ખોલવું હોય તે ખુશીથી બોલો. ”

જુસ્સામાં ને જુસ્સામાં અમરચંદે છોકરાના ગળામાં માંકળી વચ્ચે પોતાની વીંટી જોઇ. ખીજ પળે તેણે કસ્તુરી સ્લામે શંકાથી જોયું. કમળીનું ને કસ્તુરીનું મુખ એક સરખું લાગ્યું. તે ભોંકો પડ્યો, શરમાયો અને લેણે નીચે જોયું.

“ ક્યમ, આડીને આધારેય કાઇ વખત મોલ ખરે કે ? ”

કસ્તુરીએ પતિ તરફ નમનબાણ ફેંક્યું.

“ હું હાર્યો તું જીતી. હું જાણતો હતો કે મોલને આધારે આડી રહે છે પણ મોભનેય આડીને આધાર છે ખરે ! ”

“ લહમારું વચન પળાયું છે કે નહિ ? ”

“ જરૂર—એટલેજ તું જીતી. ”

તુરત આખા ગામમાં આ પતિ પત્નીની વાતો પવનવેગે ફેલાઇ ગઇ. મોલને આધારે આડી કે આડીને આધારે મોલ, અમરચંદનું પરદેશ જવું, કસ્તુરીની છુશીયારી, કમળીનું કમળી બનવું વિગેરે વાતો ગૃહે ગૃહે યવા લાગી. ધણાય સ્ત્રી પુરુષોએ મોલને આડી વિષે ચર્ચા કરી.

વળાવીયો

મહારમગ ચુકામમો કેગોદના ચુકાસમા રાજપુતોનો

સાપાન હતો એના જીવનની એક ધૂન હતી કે ડાઘપણ જીવન
વળાવુ કંઈ હોય તો તે દરેક વખતે નંવાર છેડ અને નાથેરમા
એતુ વળાવું વખજાવુ. ટેજોનો, એકવચની, તેજસ્વી અને
શૂરવીર મહારમગ કેગોદના તેમજ આસપાસના મહાજનમા મનને
પ્રિય હતો મહા મહિનો તો મહાનગના જીવનમા ખરેખર મહાન
નિહડનો આખાય નહિનો એ જીવનોમા જનુ થડુ. વળાવીયા
તરીકે એના નામની સાખ જામી હતી

મહારમગને મગમમા એ એવર હતા. તે ભાગામા ખેડારી
લેતો અને એમાથી જે દાણો આવતો તેમા જીવનનો નિર્પાક
ચનાનતો પાતો એની ડેનીએ કાવા કમુળા રોજ ઉડતા તે તો
તેના વળાનામંથી પતવુ.

ડાઘપણ ચારણ આવે તો મોટા ગીરાસદાર ચુકાસમાએને
છાડી એ મહારમગનોજ મહેમાન થતો અને મહારસગની કીર્તિ
આખાય સોરહમા એ વખતે ગનાતી.

મદારસંગને સહુ વળાવીયા તરીકે જોખખતા. ચોર, લૂંટારાઓ અને બહારવટીઓ. મદારસંગનું નામ સાંભળી હેટે રહેતા. મદારસંગ એ બંદૂક બાંધતો અને એના નિશાન અચુક ગણાતાં. જ્યાં જનન ગઇ હોય ત્યાં વળાવીયાની બહાદૂરીની હરીફાઇ થતી. ગામને પાદર ઉચો પીપળો હોય તેની છેક છેલ્લી ડાળે એક કામકું બાંધી તેમાં દોરા વચ્ચે નાળાચરને લટકતું. રાખવામાં આવે. જો જનનતો વળાવીયો એ નાળાચર પહેલેજ નિશાને પાડે તો જનન જીતે અને નહિ તો એ વળાવીયો હાર્યો ગણાય. મદારસંગે એવાં સૌ નાળાચર આજ સુધીમાં જીત્યાં હતા. એટલે એને સહુ સૌ નાળાચરો કહેતાં.

“ક્યાં છે મદારસંગ બાપુ !” કેલી બહારથી કોઇનો અવાજ આવ્યો.

“હતા હ કોણ છે ?”

“બાપુ ! રામરામ એ તો હુ રામજી ”

“આ હો, રામજી શેઠ, આવો ! આવો !”

“બાપુ આપને તકલીફ આપવાની છે.”

“તહમે નહિ આપો તો કોણુ આપશે ?” મદારસંગે પોતાની

મરોહદાર મૂઝ પર હાથ ફેરવ્યો.

“અમ્હે તો માનીએ છીએ કે, બીજા મોટા દરબારો છે પણ આપજ અમ્હારા સાચા દરબાર છો.”

રામજીએ મદારસંગની સ્હામે બેઠક લીધી.

“રામજી શેઠ ! હું તો બધાયથી ન્હાનો માણસ છું. બોલો તહમારું શું કામ કરી આપું ?”

“આપની પામે તો એક નિનાય ગીજી શુ કામ હોય ?”
“એટલે ?”

“આ આપણા જન્મનાદાનની જન માધવપુર જનાની છે
એટલા માટે આપો છું”

“લમ કયાના છે ?” મદાગમે હોડાની ટુક બેચી

“લમ તો અજવાળા પામના છે”

‘દરને દિ કરમલી મેંની જન અજન જવાની છે
એને મો વચન આપ્યું છે એટલે જન્મનાદાનના લમમા કયાથી
અનાય ?’

“બાપુ! આક્રમને દિવમે આપણી જન તો આવી જશે
એને આપ કરમશીને આપેલું વચન પાળી શકશે”

‘રામજી રોક! તમારા બાપુ ને મ્હારા બાપુ બેય ભાઈજા-
હતા એટલે મ્હારે તો તમારે વચને આવડુજ જોઈએ’

(૨)

હકોતો ચન્દ્રમા આપણે ચાલે માધવપુરના પાદરમા
પનનમા ઝુરી રહેલા નાગીએરીના વનમા જાણે ભાતીગર ચદરવા
હોય તેવા તેજ વેગયા

“દરબાર અહિ કૃષ્ણ ભગવાને રૂક્મણિનું હરણ કરી લમ
કયા હતા તે વાત તો યાદ છે ના ?”

વીણ વરમની નવધાનના કેસરની આજો અજવાળાયામા
નાચી

દરબાર આ વખતે નીચું જોઈ રહ્યો

“મદારસંગ ! હું બધાની લાજ મરજદ છોડી તમારી પાસે આવી અને ત્હમે તો મુગા મંતર ચઢને ઉભા છો.

આજણ જળથી ઝાસરે,
ક્ષત્રી રણથી ભયઃ
વૈશ્ય ડરે વેપારથી,
૪ કાયર કેવાય ”

“કેસર ત્હે બરાબર કહ્યું. ક્ષત્રીએ રણથી કાયર ન થયું પણ આ તો રણને બદલે અનીતિનો અખાડો જમાવવાની વાત છે.”

“મદારસંગ ! નીતિ અનીતિ એ તો વાતોજ છે. હું તો આજ એ વરસથી ત્હમારા નામની માળા જપુ છું ત્રીજે વરસે ત્હમે કાનગની જનમા અસુધીવાળે વળા-રીયા તરીકે આવ્યા હતા ત્યારથી હું ત્હમારી તરફ રાજ પ્રભુની માફક જોવા કરું છું. અજે ત્હમે કૃષ્ણ થાઓ હું ત્હમારી રક્ષમણિ બનું.”

“કેસર ! ભગવાનને નામે ત્હને હું કહું છું કે એ વાત મૂઝી દે હું સુકામતો રાજપુત છું. મહાજનની વડું દિઠરી એ મ્હારી બહેનો મણાવ.”

“આટલી બધી કાયરતા ?”

“આને તું કાયરતા કહે છે ?”

“જરૂર કાયરતા ! આરી એમંતમાં આવી દિલની વાત કહેનારી મ્હારા જેવી મળે ત્યારે તમે નીતિનાં પુરાણ ઉઠાવો એ કાયરતા નહિ તો બીજું શું ?”

“સોના મરખા રંગની,
હાથે મોઝ મોઝ;
પાલવ નેપુર હમકતાં,
બોલ્યે ઝાઝું જોર.”

“કેમર હું હવે ત્યારે ત્હને માથી વાત કહી દઉં?”
“ઢારે મન સો વાનની એક વાત છે; બોલો હા કે ના?”
મદારસંગ જવાબમાં તિરસ્કારથી હસ્યો.

“કેમર! હું વળાવીયો છું. વળાવીયો એટલે આખી જનની નીતિ, રીતિ અને જનમાલનો રક્ષક. એને તું બદલક થવાની મંજૂર આપે છે?”

“ઢારે હ ત્હમારું કંઈ સાંભળવું નથી.” કેમરે, તોછડાઈથી કહ્યું.

“કેમર! ગુપચુપ જનને ઉતારે બારણેથી ચાલી જ. મદારસંગને એના ધર્મમાંથી ચતરાવવા અપ્સરા અવતરે તો પણ એનું કંઈ ચાલે તેમ નથી તો તું કાણ?”

“દરબાર! પીરસેલી યાગી ડેલો છે તો પસ્તાશો?”

“પસ્તાવાનું તો મ્હેં મ્હારા જીવનમાં કંઈ રાખ્યું જ નથી. પણ તને ચેતાવું છું કે જો ફરીથી આવું કરીશ તો જોગીયે દઈશ. ધરડેશ સાચું કહી ગયા છે કે સ્ત્રીઓને જનમાં લઈ ન જવી.”

“દરબાર હજી કહું છું માનો!”

“બાપુ જ, લગવાનને ખાતર જ. મ્હારો પીતો ઉજગરો તો રંગમાં ભંગ થશે. મ્હેં તારા જેવી તો ક્યાંઈ દીકી નથી.”

“દરબાર ત્હમે રાજપુત નહિ પણ દીઠાં છો, દીઠાં!”

કાઠિયાવાડની લોક વાર્તાઓ.

દરેક વાંચકને

[ચિત્રકાર]

વળાવીયો

[શ્રી હરિલાલ ત્રિવેદી]

વળાવીયો એટલે આખી જીવનની નીતિ

મદારસંગનો પીતો ઢિઢ્યો તરેણે તરવાર પર હાથ નાંખ્યો
પણ તેટલામા તો કેસર જનના ઉતારા તરફ ચાલતી થઈ.

માધવપુરમાં રામજીના દિકરા જન્મનાદાસની જન
આવી પાંચમના લગ્ન ધામધુમથી થઈ ગયાં. જનને ગામની
બહાર નાળીચરના વનથી થોડે દુર આવેલા એક વડામાં ઉતારો
અપાયો હતો. મદારસગ વળાવીયા તરીકે જનમાં સાથે આવ્યો
હતો તેણે તો પોતાનો ઉતારો નાળીચરના વનમાં કર્યો હતો.

આજે જનનો ખીન્ને દિવસ છે, બહુ જનૈયા ગામમા વેવા-
ધને ઘર ગયા એ વખતે તક સાધી રામજીના સાદુભાઈની દિકરી
કેમર વનમા મદારસગ પાસે આવી પહોંચી. કેસરનું નામ કેશો-
દમા પણ હવડ હતું એનો વર ખાચ વધારી પરદેશ ગયો હતો
એટલે એને માટે ગામમા જન્મ તેમ વાતો થતી. દરબાર મદારસગને
એ વાતો આજે સાચી લાગી

(૩)

જન માધવપુરથી કેશોદ તરફ રવાના થઈ. કેસરનો પ્રમંગ
જન્યા પડી મદારસગને બે દિવસ માધવપુરના બહુ ભારે લાગ્યા.
એને કાવા કસુ બા કડવા ઝેર જેવા લાગ્યા કેસરના વર્તનથી એનું
હિલ ડખતુ હતું

“ કેમ મદારસગ બાપુ ! કંઈ તર્જાયત મોળી છે ? બે
દિવસથી આપનો ચહેરો ઉતરી ગયેલો કેમ લાગે છે ? ” રામજીએ
સોપારી ભાગીને દરબાર સમક્ષ જુકો ધર્યો.

“ ઈ તો અગસ્તુ. કોઈ વખત વાદળા આવે ત્યારે આકાશ
જન્મ તેજ વિનાનું થઈ જાય છે એમ માણસને પણ આડાં કોઈ
દિવસ વાદળા આવે. ”

“ આપને શરીરને વાદળા કેના ? ”

પચાળાની મીમમા જનન કુંજો કરના જોગી યજ્ઞ ત્યા
નામજી અને મદારમગ વચ્ચે આ પ્રમાણે સદગ વાતો યજ્ઞ પણ
મદારસગે ખરી વાત છુપાવી કેસર માથે બંડેડો પ્રસંગ મેધને
કહેતો કે નહિ એ વિચારમા મદારમગ મુગતો હતો.

જનનના કામ એટલે ઉતાવળ કરતા કરતા પણ માધનપુરથી
નીકળતા મોકુ થયેનું એટલે પીપળીને પાદર જનનને દિ આધમી
ગયો આ વખતે નાથેમમા કાનુ બહારવટુ જામ્યું હતું. જનન
એટલે જોખમ ધણુ જતા મદારમગ વગાવીયા તગીકે હોનાથી
નામજીને એ જાળનનો કંઈ વિચાર પણ ન આવ્યો.

કેસર વરના ગાડામા બેઠી હતી એટલે મદારમગ થોડે છેડે
ચાનતો હતો એ પોતાની વિચાર ધટનામા એટલે બોલો શુ યાદ ગયો
હતો કે મોકુ યજ્ઞ છે, એ જાળન પર કંઈ ખાસ ધ્યાન ગયું નહિ.

પીપળીથી જનન નીમ્મી ત્યારે દૂર દૂર ચીપાગીયા જોડ્યા
જનનમાના એક વૃદ્ધ પુરૂષે જીજનને કહ્યું “ અત્યારે ચિન્હ સારા
દેખાતા નથી ”

વૃદ્ધની વાત સાચી પડી. પીપળીની ધાર આગળ ગાડા
પહોંચ્યા ત્યા રાત જામી ગઈ હતી. પીપળીની ધાર એટલે દિવસમા
પણ મુમસામ લાગે રાતના તો ત્યાથી મુસાફરો જાય તો જરૂર
એના હૃદયના ધબકારા વહે એવી એ જગ્યા દૂર દૂર દેશોદ
દેખાય અને પશ્ચિમે ઉઠી ઉઠી પીપળીના ઝાડવા આખા આખા
લાગે એવું એ ઉજ્જડ સ્થળ છે.

ગાડા એક ધાર ઉતરી બીજી ધાર ચડે ત્યા તો સ્થામે
ધાર ઉપર પાંચ સુકાની બાધેલા યુવાન ચડતા હોય તેમ લાગ્યું.

સહુએ આ વખતે મદારસંગ તરફ આંખો ફેરવી. રામજી ગાદીમાંથી નીચે ઉતરી મદારસંગ પાસે આવ્યો.

“મદારસંગ બાપુ ! ધાર ઉપર કોઈ જથ્થો હોય એવું દેખાય છે ”

મદારસંગ જવાબમાં હસ્યો.

“કોની માથે શેર સુંઠ ખાધી છે કે મદારસંગ વળાવીયો હોય અને જનનો એક વાળ પણ વાંકો ફરી શકે ? ”

“ત્યારે બાપુ આપ આગળ ચાલો એટલે ગાડાં ચાલે ”

મદારસંગ સહુની મોખ્ખરે ચલ્યો. પોતાની બન્ને બંદૂકો ત્રેણે તૈયાર રાખી.

ગાડાં બરાબર ધાર ઉપર ચડ્યાં; એટલામાં પાંચ છુકાની બાંધેલા પુરૂષો ગાડાના ચીલામાં આડા ઉભા.

“એલા કોણ માટી ? ” મદારસંગે પડકાર કર્યો.

મદારસંગનો અવાજ પેલા પાંચે જણાએ જાણખ્યો.

“એ તો અમ્હે.” પાંચમાના એકે દ્રઢતાથી જવાબ આપ્યો.

“આધા ખસી જાઓ. જનના ગાડાંને જવા દીધો; નહિ તો મદારસંગના હાથનો રસ ચાખવો પડશે.”

પેલા ત્યાં પત્થરની માફક જડાઈ રહ્યા. ચીલામાંથી ન ખસે કે ન ધાંધે.

રામજી આ દ્રશ્ય જોઈ ગભરાયો. ત્રેણે મદારસંગના કાનમાં પોતાનું મોઢું ધકળ્યું.

“ બાપુ ! હવે શું કરશો ? ”

“ હું મરીશ. બીજું શું કરીશ. હું જીવતો છું અને હમને એ બુટ એ તો સૂરજ પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં ઉગે તોજ બને—જીવાનો, કાઢને કેને કે મદારમંગ મળ્યો પિંહતો, ખસી નાઓ ! ”

આ વખતે એમાંના એકે દૂર જઈ જેમ સીયાળીયું બોલે તેમ અવાજ કયો. તુરતજ ધારને બીજે પડબેથી એવાજ અવાજ આંચે. આખના પક્ષકારમાં તો બીજા પાંચ જણાઓ આ દિશામાં દોડતા આવ્યા.

આવનારમાંથી એક બેઠી ઉઠ્યો -

“ મદારસંગ ખમી જા ! આજ તો અમને આ જાન પુટેવા દે. તું વળાવીયો છે એટલે અમ્હે તારી સરમ દર વખતે રાખીએ છીએ પણ આ વખતે નહિ રાખીએ. ”

મદારસંગ આ અવાજ સાંજળી ગયો.

કાદુ ! હું જીવતો હોઉ ત્યાંસુધી મ્હારા શેઠ હુંડાયજ નહિ. એ તો મદારમગનું માથું પડે ત્યારેજ મૈના ઉપર કોઈ હાથ નાંખી શકે. ”

“ કાદુ ” સબ્દ સાંભળતા ગાડામાં બેઠેલા જાનેયાનું લોહી ઠંડુ પડી ગયું. રામજી પણ ખૂબ ગભરાયો.

“ મદારસંગ નકાઓ શું કરવા મરી જાજ. ” કાદુએ શિખામણ આપી.

“ એમ મરવાની તો અમ્હારા કુળની રીત છે.

શ્યામ હિગારી રણુ રહે,
 એ રજપુતાં રીત;
 જ્યાં લગી પાણી આવડે,
 ત્યાં લગી દુધ નંચીત "

ખીજી પગે ધીંગાણું જમ્યું. ગાડાવાળામાં ત્રણ આહિર હતા એને પડકારી મદારસંગે જુસ્સો ચડાવ્યો. આ રીતે મકરાણીઆ સામે મદારસંગ થયો.

બંદૂકો ખાલી થઈ એટલે તલવારો હિજળી; ગાડાવાળા આહિરો તો ગાડામાં નાંખેલાં આડાં લઈ કુદી પડ્યા.

જનના પાટીના માણસો તો મુજબતા હતા. વરના ગાડામાં બેઠેલી કેસર મદારસંગના પરાક્રમ જોઈ રહી હતી. તેને લાગતું હતું કે સહામેના મકરાણીઆ મદારસંગને આજે પૂરા કરશે પણ સહુની અજાણ્યખી વચ્ચે મદારસંગ અજાન રીતે લડી રહ્યો હતો. વચમાં એક વખત કાદુએ પડકારો કર્યો.

" મદારસંગ— રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ જનની છુંતો. અરધો અરધ ભાગ ત્હને આપીશ. "

" હ ધર ખીજા—કાદુ ! હ ધર ખીજા. " એમ બોલતાં મદારસંગે કાદુના બે જણને પૂરા કર્યા.

હવે મદારસંગ સહેજ થાકતો હોય તેમ લાગ્યો.

જનનાં સર્વ માણસો તેના તરફ જોઈ રહ્યાં હતાં. સહ-જાના જીવનની આશા તેના હિપર હતી. એટલામાં તો મદારસંગને એક તરવારનો સખ્ત ઝાટકો ડાળ્યા હાથપર લાગ્યો. તે ધવાયો પેલા આહિરો શૂર પર ચડ્યા. ધવાયેલા મદારસંગે હાં-મારો બાપો-મારો કાપો એવું બૂમરાણુ કરી મેલ્યું.

ધોંગાણામાં આ રીતે બહારવળીયાઓએ વિનય થશે એ આશાએ જોર માયું. પણ એટલામાં ધમાગી તરફથી ઘોડાના પગના સહાયા બાગવળીયાઓએ છેલ્લે દુમવો કર્યો અને ખીજ પગે તેઓ ઉતર તરફ નાસ્ત્રા ન્હામતા પહેલા કાફલા એક મુખ્ય અધિકારી મદારમગને પાડ્યો, ધોંગાણાની જગ્યાએ આ ઘોડેસ્વાર આની ઉભા તેઓમાના ૭ જણાઓએ પોતાના ઘોડાઓને બહાર વળીયાઓની દિશામાં મારી ચૂક્યા.

(૪)

મદારમગ ધાવતા થયો તેથી આમળાસ જાનના મર્ડ માણસો તથા આવેન ગીસ્તના બે સનાશ ફરી વળ્યા.

આઠમના અજવાળીયામાં મદારમગનું મુખ કેમરે જોયું મદારમગના મુખપર દાસ્થ ફરકયું એ દાસ્થ કેસરને જાણે એમ જોઈતું હોય કે પેલું સાચું રણ નહોતું પણ આ માણસે છે અને એમાં કશી તરીકે પોને પ્રાણ આપ્યા છે.

દરબારને પ્રાણધાતક ધા લાગ્યો છે એ વિચારે રાનજ ખૂન દુખી દેખાયો.

‘મદારમગ બાપુ ! આજે આપે અમદારા માટે પ્રાણ આપ્યા છે.’

મદારમગ ઓની શમ્યો નહિ પણ તોણે દાયથી વાત કરી એ તો વગાડીયા તરીકેની એ મદારી ફરજ મળી છે.

“હું તમારા કેટલાં જીવનાં જાણુપોદણ કીશ ખીજુ કંઈ કહેવું છે ?”

મદારમંજે આ વખતે ચન્દ્રમા તરફ જોયું—આંખો વીંચી
અને તેનો આત્મા પરલોકમાં પહોંચી ગયો.

પીપળીની ધારપરનો પાવળીયો આજે પણ એ કાદૂના
જમાનાની માફી પૂરી રહ્યો છે અને નીતિના રક્ષક તથા વફાદાર
વળાવીયા મદારમંજની શાર્યલરી વાદ આપે છે.

રેવતી

ગણેશ અને ગીદ. વચ્ચે જીર્ણીનું પાદર શોભી રહ્યું છે
ભાદરકામે નગદિકમા હોવાથી જીર્ણીની આસપાસનો પ્રદેશ
રમણીય છે

દુકાળ વર્ષ છે ચારે તરફથી બુખમરાની આગ મળગતી
આવે છે જીર્ણી પણ એ આગમા મપાવુ જીર્ણીના ગે
ચારા અને પાણીને અભાવે તરફડીયાં નાગી મરના લાગના માણસ
અને દોરના ફાડી જશે જીર્ણીના પાદરમા દેખાવા જીર્ણીમા ઈશ્વર
લાટનું એક કુટુંબ રહેતું હતું ઈશ્વરલાટ પાસે ચાર બેબો અને
બે ગાયો હતી ધરમા પોતે પોતાની સ્ત્રી તથા એક યુવાન પુત્રી
એમ ત્રણ માણસ હતા જ દોર અને ત્રણ માણસને દુકાળમાં
નિભાવવાં એ ઈશ્વરલાટ માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું

દુકાળના મહિના ખૂટે તેમ નહોતા ચૈત્ર વૈશાખના થોમ
ધખતા તાપમા માણસો અને દોરો બુખ અને તરસના દુખે મગ્ન

શરણુ ચવા લાગ્યાં. ઇશ્વરભાટ મુંઝાયો. આજે સીમમાંથી હાથલા કાપી દોરને ખવડાવી માંડ પૂરું કર્યું.

“દેવા ! જો આ ગાય મરી જશે તો મારે મરવું પડશે.”
ગાતના માથે હાથ મુકી પિતાએ પુત્રી પાસે દિલ ખેલ્યું.

“બાપા ! એમ કાપર થઈને જેસી રહીશું તો બધાંય દોર મરી જશે,”

“ત્યારે દિકરી, ખીલું હવે શું કરવું ? હવે તો હું શક્યો.
રામની છઝા ઊંચ તેમ કરે.”

આપણા આંખા પટેલ પોતાના દોરને ગીરમાં હાંકી ગયા.
આપણે પણ તેમ કરીએ તો ? ” દેવતીએ પોતાના મુંઝાયલા બાપને રસ્તો સૂઝાડ્યો.

“હા, જો એકજ રસ્તો હવે બાકી છે. ત્હારી માને કહી
દે કે કાલે આપણે બધાંય દોર હાંકીને ગીર તરફ જઈશું અને.....

“હાં ઇશ્વરભાટ ! ઘરમાં જો કે ? ”

“કોણ છે ? ”.

“ડેકી ઉઘાડો —એ તો હું સોમચંદ.”

દેવતીએ ઉભી થઈ ડેકી ઉઘાડી —સોમચંદ બગલમાં ચોપડા સહિત દાખલ થયો.

“કાં શેઠ—અટાણે ગોડા ગોડા ? ”.

“કેમ, દાણાનું કેમ છે ? હું બળાવાડે ગયેલ હતો અને આ તરફથી નીકળ્યો એટલે ત્હમને મળતો જાઉં એમ ધારી બારણું ઉઘડાવ્યું ”.

સોમચંદે ખાટલામા બેમતાં બેમતા ફેનતી તરફ એકી ઢી
જોયું.

“ સોમચંદ શેઠ ! દાણામા તો માડ માડ એ- દાણુ
ખામને આજ દિ સુધી નભાવ્યું પણ આ દોર મરી જશે એ
વિચાર હવે અમલ લાગે છે ”

‘ દોરનું તો શું કમીએ અમારાય દોરને અમો માડમાડ
નીરણની આગકપર નભાવીએ છીએ જે મહિના નોકળી જાય અને
મે વહેવો આવે તો તો કીડ, નજર બધાય દોગને ઉમરડો ભોલી
જશે ” સોમચંદે આમમ સ્કામું જોયું.

“ હુ તો કાલે દોગને ગીરમા વધ જાઉં છું. આ વિનાય
ખીલુ હવે કંઈ સુઝતું નથી ”

‘ એકલા જગો કે બવાવને તેડી જગો ? ’

“ દેવતી અને એની મા પણ માથેજ આનમે અને અડિ
મેને આધારે સુડ ? ’

“ તે દેવતી અને આરા મામી અહીં રહે તો હુ ત્યંમો
જાર બાજરી જે મળશે તે પૂરૂ પાડીશ ”

અધારામા દેવતી તરફ ફરી સોમચંદે એક મરખી
નજર ફરી

(૨)

“ ત્યા રે પુ ? ”

“ રેવું તો જાજરી ”

“ ગીરમા જતા હશે ? ”

“ હા દોરનો ખીજે ક્યાઈ પાગે ચડે તેમ નથી અમારી

તરફ તો એકેય તણખધું હવે નથી. ”

“ પણ ગીરમાં તો હવે પરહદનાં દોર માટે બંધી થઇ છે.”

“ ક્યાંથી ? ” ઇશ્વરભાટના પેટમાં ફાળ પડી. “ આજ આર દિ થઇ ગયા. સાગલમાટે દોર તણ દિ થી પાછાં ફરે છે. મૈયારી, મીતડી, અને ગરજ એમ ઘણાય ગામમાં દોર દુઃખી થઇને પાછાં ગયાં. ”

આ ખબર સાંભળતા ઇશ્વરભાટ તો ત્યાંને ત્યાં બેસી ગયો અને પોક મૂકીને રાંધ્યો.

“ બાપા ! આમ અભવ્યા મુશ્કેલીમાં એમ હિમ્મત શું હારી નાંચ્યા છો ? ”

હિમ્મતને ન છોડીયે,

ન છોડીયે રામનું નામ;

પડનું સત ન મેલવું,

જ્યાં લગી ઘટમાં પ્રાણ.

દેવતીને આમ પોતાના પિતાને હિમ્મત આપતી જોઇ પેલા સુવાન અભયબ થયો. સુવાનીના મુખદ્વારમાં ઉભેલી દેવતીના બાલે-બાલે તેનાપર અસર થઇ કોઇ કોઇને જરાપણ મદદ કરી શકે એવો વખત નહોતો. દુકાળની અમર મધળે એક સરખી હતી પણ દેવતીને જોઇ આ કુટુંબને મદદ કરવાની આ સુવાનને ઇચ્છા થઇ.

દેવતીના સમજાવ્યા છતાં ઇશ્વરભાટ પોતાનાં આંસુ અટકાવી શક્યો નહિ પેલા માણસે હવે ઇશ્વરભાટને સહમળવ્યો.

“ કેવા છો ? ” દેવતી તરફ ફરી તહેલે પ્રશ્ન કર્યો.

“ ભાટ છીએ. ” દેવતીએ નીચી નજરે જવાબ આપ્યો.

“ ત્યારે તો તહેલે આજે મહાત્મા મહેમાન થાઓ. ”

“ત્હમે કોણુ છો ?”

“હું પણ ભાટ છું. મ્હારું નામ નરસંગભાટ. આ શી-
મરોળી ગામનો હું અરધો અરધ ભાગીદાર છું.”

નરસંગભાટનું નામ સાબળી રડતા ઇશ્વરભાટે તેની મ્હામે
જોયું. પોતાના આ દુઃખમાં પ્રભુએ કોઈ સડાવક મોકલ્યો છે એ
જોઈ એને દિમ્મત આવી.

જીજરીમાં સોમચંદ શેઠે રવતી અને એની માતાને ગાખી
જવા ઇશ્વરભાટેને સ્વમળવ્યો. જ્યાં આ વખતમાં તો મરવુંય બેળું
અને જીવવુંય બેળું એ વિચારે કુટુંબ સહિત ઇશ્વરભાટ જીજરીથી
નીકળ્યો હતો.

“ભાઈ ત્હમને આ વખતમાં અમ્હે દુ.ખ દઈએ એના
હરતા અમ્હે હજી બે દિવસ જૂખ બેચી સફાએ તેમ હીએ.
ત્હમે માત્ર અમ્હારા આ દોરને, પુજો પુજો નીરજી આપશો તોય બસ
થશે” ઇશ્વરભાટે શીમરોળીના ધણી તરફ આસાબરી દ્રષ્ટિએ જોયું.

“ત્હમે અમ્હારે ત્યાં ક્યાંથી હો ? આતો વખતના માયાં
ત્હમે અહિં આગ્યાં હો અને વળી ગીર બંધ થઈ છે તો મ્હારાથી બનવું
હું ત્હમારે માટે અને ત્હમારાં દોર માટે કરીશ”

નરસંગભાટ શીમરોળીના ગીરાસદાર ભાટ કુટુંબનો મુખ્ય
માણસ હતો. હજી જીવાનીની રેખાઓ તેના ભરાવદાર
મુખપર આછી આછી ખીવતી હતી. શીમરોળીના ભાટ સુગ્રામમા
ગજપૂતોના જોડીદાર હોય તેવું રાજનેજ તેના અંજે અંજે પ્રકાશતુ,

નરસંગભાટના આમદથી ઇશ્વરભાટ, તેની સ્ત્રી અને તેની
પુત્રી રવતી શીમરોળીમાં આગ્યાં ઇશ્વરભાટના દોરને પોતાની
વાઢીયે ઝોયમાં બધાંયા અને પોતાનાં દોર માથે એને પશુ
પોતાના ગણી નરમજે નીરજી પુજાની ચોઠવણ કરી આપી.

નરસંગભાટના ઘરમાં તેની એક વૃદ્ધ માતા તથા તેની સ્ત્રી ગંગા સિવાય ખીજું કોઈ નહોતું. દુકાળ વર્ષમાં મહેમાન તો જમ જેવું લાગતું તેમાંય આ ત્રણ માણસ અને છ . ડોર. એટલે ગંગાને આ મહેમાન ન ગમ્યાં. નરસંગભાટની વૃદ્ધ માતા મહેમાનને જોઈ ખુશી થઈ.

શીમરાણીમાં પણ દુકાળને લીધે અનાજ, પાણી તથા નીરજીનો ત્રાસ હતો પણ નરસંગભાટે આગલે વર્ષ નીરજી તથા અનાજ સંધરી રાખેલ હોવાથી તેને એ વિષયમાં બહુ ચેલવા જેવું નહોતું.

(૩)

“દેવા ! હું કંઈ મેં કરેલી મહેમાનગીરીનો બદલો માગતો નથી.”

“એ તો હું સ્કંધભું છું. પણ એ ન બનવા જેવી વાત છે. દેવાએ પોતાના કાળોતરા નાગની ફેણ, સરીખા અપોકાપર હાથ ફેરવ્યો.

“દેવા ! દેવા ! તું મૂતે આમ જવાળ આપીશ તો હું : મ્હારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ.” યુવાન નરસંગે આજીજી કરી.

“નરસંગ ! ત્હમારા બમારા કુટુંબ પર એવા તો ઉપકાર થયા છે કે ત્હમારી એક પણ માંગણીને પાછી ફેલવી એ પાપ છે. પણ ત્હમે તો પરણેલા છો.”

“દેવા હું ગંગાથી સંતોષ પામ્યો નથી. મ્હારી મા તો મૂતે ખીજી પરણાવવા માટે વર્ષોથી તલસે છે. આજે એ પ્રભુએ મ્હને મ્હારે ત્યાં મોકલી છે એટલે જ્યારથી ત્હને શીમરાણીને પાદર પડેલ વડેલી ગીરમાં જતી એક ત્યારથી મ્હને થયું કે હું મ્હારે માટેજ જન્મી છો.”

“હું છું કહું ત્હમને? ત્હમે રીમેરોગીના ધણી છો ત્હમાં ત્યાં સારા ભાટ કુટુંબની કન્યાઓ જોઈએ તેટલી આવશે. સા માટે મહારા જેની ગરીમને ત્હમે ચાહો છો. મહારામાં શું છે ? રૂપ રૂપના અવતાર જેની અનેક કન્યાઓ ત્હમારે માટે તૈયાર થશે.”

“રેવા, રેવા, હું રૂપનો શુખ્ધો નથી. મ્હને તો રેવા જેવી સુશીલ કન્યા જોઈએ છે. ત્હારા આ એક મહિનાના સહવાસથી હું ઘણો બન્યો છું. ઇશ્વરભાટ ભાગ્યશાળી છે કે આવી પુત્રીના પિતા છે. હવે હું આની યુવતિનો પતિ થઈ મ્હને પિતાને ભાગ્યશાળી કરવા ઇચ્છું છું.”

આંખાની હાથે કોયલ ટકુપી. રેવતીએ નરસંગ તરફ ન રહમતપ તેની આંખોએ જોયું. તે હમી અને નીચું જોઈ રહી.

“નરસંગ ! નરસંગ ! હું પણ ત્હને ચાહું છું. પણ તું પરજીવો છે હું કુવારી છું. હું પરણીને આવું ને ગંગાને દુઃખ થાય એ હું નથી ઇચ્છતી. ત્હારા સિવાય હું કોઈને નહિ પરણું એ મહારૂ વચન છે, પણ તું મ્હને ખરેખર ચાહતો છો તો હું ત્હને આપને બન જરૂર પરણીશ ”

૨૨૬

“રેવતી ! રેવા ! મ્હને આમ ઘણો શું કરવા બનાવે છે ? તું મ્હને આજે ન પરણી શકિત હો તો હું હમણાં ત્હારે માટે મરના તૈયાર છું રેવા, સાચેસાચું માનજે કે નરસંગના માણ ત્હારા હાથમાં છે.”

“નરસંગ ત્હારો પ્રેમ પવિત્ર છે તું મ્હને દિવથી બહારો લાગે છે ત્હારે માટે હું પણ માણુ પાથરું. પણ હજીયે ગંગા ઉપર-સોઝ્યા-થઈને આવવાનું મ્હને રૂચતું નથી. હું ત્હારા નામે યીશ અને ત્હારે નામે મરીશ અને આવતે બધ જરૂર મળીશ.”

‘...’ ધૈર્યભાઈને શીમરોળીમાં આવ્યે સધા મહિનો થઈ ગયો. નરસંગની દયાથી એનાં દોર નબી ગયાં હોય અગીયારસ’ આવી અને આકાશમાં મેઘ ધનુષ્ય ખેંચાયાં, વાદળાઓ ચઢી અને વર-માદનાં મંડાણ થયાં. મોરલાઓ દહુકયા અને ઇશાનેની વિર્જગી ઝબકી ધૈર્યભાઈ હવે પોતાનાં દોરને લઈ પાછો જાંજરી તરફ જવા તૈયાર થયો. નરસંગનો ઉપકારનો બદલો એ શી રીતે વાળી શકે ?

શીમરોળીના ધણીએ અને જે પ્રકારે આય આપી હતી એ અદિતીય હતી. પોતાનાં આમડાંના જોડા શીવરાવી તેને પહેરાવે તો પણ તેના ઉપકારનો બદલો વળી શકે તેમ નોતું એમ ધૈર્યભાઈનું માનવું હતું. આવતી કાલે ધૈર્યભાઈ જાંજરી તરફ જવાની રજા નરસંગ પાસેથી મેળવી લીધી હતી. કાલે દેવતી જશે એ વિચારે પોતાની વાડીયે દોરને નીરણુ કરવા આવેલી દેવતી સાથે આજે લહેલે દિલ ખોલીને વાત કરી.

‘દેવતી જે દિવસથી શીમરોળીમાં આવી તે દિવસથી નરસંગનું ચિત્ત ચોરાયું હતું. તેની સ્ત્રી ગંગા તરફથી તેને સંતોષ નહોતો. રોજ કંઈવા અને કંકાસના પુરાણ આ ધણી ધણીવાણી વચ્ચે વંચાતાં ચતુર દેવતી એ બધું એ ચાર દિવસ માંજ સહમજી ગઈ. દેવતી રોજ ગંગા પાસે બેસી તેને સ્હમજાવતી ધર્મશાસ્ત્રોની વાતો, સતીઓનાં ચરિત્રો અને દંપતી ધર્મના પ્રસંગો તેની સમક્ષ સ્હમજાવતી.

જ્યારે આજે નરસંગે દેવતીને પોતાની કરવાની માંગણી બહેર કરી ત્યારે દેવતીને ગંગા વિષેજ વિચાર આવ્યો. ગંગાને દુઃખ થાય અને પોતે સુખી થાય એ બની શકે તેવી વાત નહોતી

જોલો જો કે પોતે નરસંગને દિવથી ચાકતી હતી છતાં પરણવાની તો હા પાડી ચકીજ નહિ.

“નરસંગભાટ ! તમારો કું કેટલો આભાર માનું ?” ઇશ્વર ભાટે દિલ ખોલ્યું.

“એમાં શું ? પ્રભુએ તમને અર્ધિ મોકલ્યા અને મને મારી ફરજ બજાવવાની તક મળી.”

“ભાઈ ! આ દુકાળમાં તમને મારા પ્રભુ બન્યા છે. આ મુંગા પ્રાણીઓના આશિર્વાદ લીધા છે તો પ્રભુ તમારું કસ્યાણું કરશે.”

“મોં કંઈ કહું નથી.”

“ત્યારે કહો હવે જાંજરી કયારે આવશે ?”

“આ દેવતી બોલાવે ત્યારે,” દેવતી તરફ જોઈ નરસંગે ટકોર કરી.

ચતુર બાપ નરસંગની નજર પારખી ગયો. તેણે પણ દેવતી સ્થામે જોયું. દેવતીની નીચી ઢગેલી આંખો સાફ સાફ કહેતી હતી કે તે નરસંગ તરફ પ્રેમભાવ ધરાવે છે.

ઈશ્વરભાટ આ સર્વ સ્થમજી ચકતો હતો પણ નરસંગ પરણ્યો છે એ વિચારે તેણે પોતાનું દિલ વાળી લીધું.

(૪)

“સોમચંદ ! તું એ વાત જુલો ના.”

“કેમ કે ?”

“મોં આ દિવસ એક માણસને આપી દીધું છે.”

“કોને ?”

“શીમરોળીના દરબાર નરસંગભાટને.”

“ત્યારે હું આટલાં વરસ ત્હારે માટે તપ તપ્યાં અને તો અર્થજ નહિ કેમ ?”

“સોમચંદ તું અને હું યોગ પરણી રહ્યાંએ તેમ છીએ ?”

“તેથી શું થયું ?”

“પરણવા વિનાનો પ્રેમ એ કંઈ સાચો પ્રેમ કહેવાય ?”

“આમ ત્હારે માટે હું કુંવારો રહીશ અને તું મને પરણવા તૈયાર હો તો ત્હને પરણવા પણ તૈયાર થઈશ. પછી જો કંઈ ?”

પોતાના ન્હાનપણના સાથી તરફ દેવતીએ ક્યાભાવે જોયું.

“સોમચંદ ! મને માફ કર મહેં મ્હારું દિલ શીમરોળીમાં મૂક્યું છે. હું હવે ત્હને કંઈપણ આશા આપી શકત નથી.”

“ક્યાં શીમરોળી અને ક્યાં છંજરી ! દેવા ! એવાં જોટા દિલ કોઈને અપાય ?”

“સોમચંદ, સોમચંદ બધી વાત રંધાઈ ગઈ છે. હવે તો આ ભવમાં પણ દેવતી નરસંગની છે. આવતે ભવ પણ એ નરસંગની થશે.”

“ત્યારે મહેં ત્હારા કુટુંબને દુકાળમાં આટ આટલી આથ આપી એ નકામી ગઈના ?”

“ત્હેં મ્હારી લાલચે એ આથ આપી હતી ?”

“જરૂર.”

“ત્યારે એ આથ નકામીજ જાય. લાલચને લઈ કરેલી લલાઈ કોઈ દિવસ ઉગતી નથી. સોમચંદ ! તું બીજું ને કહે તે કરવા હું તૈયાર છું.”

સોમચંદને આ જવાબથી સંતોષ થયો નહિ ઇર્ષ્યા, યુસ્તો અને નિરાસાના વમળમાં સપડાયો હોય તેમ તે નીચે મોઢે પાછો ફર્યો.

આને સંધ્યું જઈ હતી. સાતમ આઠમના તહેવાર પર શીમરોળીથી નરસંગભાટ જંગરી આવે એનું નોનડું. ઇશ્વરભાઈ શીમરોળી મોકલ્યું હતું. નરસંગભાટે જીર્ણોત્સવનો સ્વીકાર કરેલો હોવાથી આવતી કાલે પોતાનો પ્રિય લુંવાન આવશે એ વિચારે કૈવલી થી બની હતી વર્ગોથી પોતાની પઠવાડે ભમતા સોમચ દને આને લેશે શક્ય પરખાવી દીધેલો ભાર આણે કર્યો.

શીમરોળી માતમની સ્વધાર પડી જંગરીનું લોકજીવન આને આનન્દના દિલોળે ચાલ્યું હતું.

વરમાદ પાણી સારા થયા હતા એટલે સર્વે આને ઉત્સવ ઉજવાઈ રહ્યા હતા. ઇશ્વરભાઈ પણ ગયા દુકાનમાંથી પ્રમુખે બચાવ્યો એ માટે ઇશ્વરના અનેક આભાર માનતો. સ્કાને નરસંગભાટનું સ્વાગત કરવા અત્યારથી તૈયારી કરી રહ્યા હતા એટલામાં સોમચદે આવીને ડેલી ટાપી.

“કેમ સોમચદે શેઠ અત્યારે ?”

“આ રમારી મહારી દુકાને હમણા આવ્યો. એણે મને શીમરોળીના ખબર આપ્યા એટલે હું આંદ એને તેડી આવ્યો.”

“કયે ગામથી આવે છે ?”

“આવું છું કૈવલરથી. કાલે શીમરોળીથી ચોડે દૂર ધારપર ધીગાણુ થયું તેના ખબર આ શેઠ આગળ કહેતો હતો એટલામાં એ મને અહિં તેડી લાવ્યો.”

“કોનું કોનું ધીગાણું થયું ?”

“કાંદુ બારવડીયો શીમરોળીના નરસંગભાટના ઠાર હાંકી ગયો. નરસંગભાટ તેની પાછળ થયો અને ચાર બારવડીયાને એણે માર્યા.....”

“વાહ ! વાહ !” ઇશ્વરભાઈ પોતાનાં એક વખતનાં તારણ-દારનો વિનય સાંભળી ખુશી થિયો.

“અને છેલ્લે પોતે પણ એ ધીંગાણામાં ધારપરે મંડાયો.” બીજા પૂજે ઇશ્વરભાઈ આવો થઈ ગયો ને અવાચક નેવો થઈ ગયો.

‘ધરમાંથી દેવતી દોઢી આવી અને પૂછ્યું: “કોણ મેરાયું ?”

“નરસંગભાઈ” સોમચંદે રબારીને બદલે વિશુ માંગ્યો નેવાખ આપ્યો. બીજા પૂજે તે બિલાન થઈ પડી.

દેવતીને ઢળી પડેલી જોઈ ઇશ્વરભાઈ સાવચેત થયો. હજુ તે પુત્રીને કંઈ કહે તે પહેલાં તો દેવતીનો પ્રાણ ઉઠી ગયો !

‘ધરમાંથી દેવતીનો’ મા દોઢી આવી ‘રબારી’ અને સોમચંદે પણ ગભરાયા આડોસી પાડોસી પણ એકઠાં થઈ ગયાં. દેવતીનાં મુખપર એક પ્રકારના ‘સંતોષની’ છાયા સોમચંદે જોઈ દેવતીના મૃત્યુથી તે પોતે કાળો શાદી નેવો થઈ ગયો. આખા ગામમાં આ વાત પવનવેગે ફેલાઈ.

ગામની યુવતિઓ દેવતીના પ્રિયનાં વખાણ કરવા લાગી: ‘પ્રિય હોય તો દેવતીના નેવો હોવો જોઈએ કે ને પોતાના પ્રિયનું મૃત્યુ સાંભળતાં એક દાણુ પણ ટૂંવી ન શકે.’

ગામને પાદર સ્મશાનમાં દેવતીની એક બળતી હતી. એની સળગતી એકમાં પ્રિયીના પ્રકાશની ચીન ગારીઓ ઉડતી હતી.

સૂર્યનારાયણ અસ્ત થવાની તૈયારીમાં છે. સંધ્યાના અને બળતી એકના રંગે એક સંરખા દેખાતા હતા એ વખતે યનગન યનગન કરતી ઘોડલી પર જોડેલા એક યુવાન ત્યાંથી પસાર થયો. સોમલાવર્ણી એક જોઈ તેની ઘોડી-થંભી ખાસેથી પસાર થતા એક જ્યેષ્ઠને સ્વારે પૂછ્યું.

“ કોણ મરી ગયું ? ”

“ એ તો હમિરભાઈની દેવતી. સ્વવારે તો હમતી રમતી હતી પણ શીમરોળીનો નરસંગભાઈ ધીંગાણામાં મરાયો છે એ ખબર પડતાં એનો માણ ઉડી ગયો. ” એવું તે ખુસાસો કર્યો.

ખીજ પળે યુવાન ઘોડી પરથી ઉતરી ગયો. અને ઘોડી છુટી મૂકી બળતી એક તરફ દોડ્યો.

“ આર્વું છું, આર્વું છું, દેવતી આર્વું છું; કોણી ક્યાં જ છે ? ” દિવાના માણસની માફક ઘોડી તરફે સળગતી એકમાં દૂકો માર્યો.

“ અરે કોણ ? કોણ ? નરસંગભાઈ.....એમ હમિરભાઈ બોલે છે ત્યાં તો એ એકમાં જઈ પડ્યો.

ખીજ પળે ચાર લુવાનોએ નરસંગભાઈને એક બહાર એવી કાઢ્યો પણ સરીરના માણ પણ પહેલીજ તકે ચાલી ગયા હતા.

સહુએ અત્રુબીની આંખોએ નરસંગભાઈના સરીરને પણ ત્યાંજ બાળ્યું.

સોમચંદે હાંદગીભર આ પ્રેમીયુગલના મૃત્યુ માટે પાતાને પાપી ગણ્યો. હાંજરીની સ્ત્રીએએ એ પ્રેમી યુગલની વાત લોક-ગીતમાં વર્ષો સુધી ગાઈ.

ઝાંખા હાંજરી ત્હારાં ઝાડપારે,

ઝાંખી શીમરોળીની સીમ;

વનમાં બોલે રાજ કોપલડી.

આજે હાંજરીની પરવાડે ઉભેલા તાડનાં શુષ્ક દર દરથી એ પ્રેમી યુગલની યાદ તાજ કરાવે છે.

ફેરો રખારી.

ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો હતો. આવજીના સરવરીયાં
ધડીક આવે ને ધડીક જાય. ફેરો ધરની ઉનનો ધાખળો ઝાઝો
ધારાની વચમાં જાડી ડાંગ ટેકવી લાંબે સાદે સરજી લલકારી રજો
હતો.

દૂર દૂર રખારીના નેસડાઓમાંથી ફુલાના સાદ ધડી ધડી
સળખાતા ને બધે ચતા.

રાત વધી તેમ વરસાદ પસૂ વધ્યો. ફેરોનાં ચારાં એક
ઝાડની ઝાથે એકઠાં યજ્ઞ ઉભાં. ફેરોની આંખમાં ઉંધ ભરાઈ.
તહેજે ચારાંમાંને ડચકારી ધોળાવાવની દિશા તરફ દોર્યાં. નરમ
સ્વભાવનાં ચારાં ડચકારાની ભાષા સ્થમજી જઈ તેની પછવાડે
ચાડ્યાં.

એક બાજુ ઝોરવાડ, બીજી બાજુ કુમલી, ત્રીજી બાજુ
કુકસવાડા અને બરાબર મધ્યમાં ધોળાવાવ આવેલ છે. ફેરો ચારાં
સહિત અહિં આબે. વિજળીના ચમકારામાં વાવને કોડે પડેલા
ત્રણ ખેડા તહેજે શોધી કાઢ્યાં. ત્રણે ખેડાને સરખે અંતરે મૂક્યાં.

વંચંચમાં ડાંખ ટેકવી-ઉપર ધોળજો નાખ્યો. ધાખજોના ત્રણ-છેડાં પર ન્હાના ન્હાના પત્થરાઓ ઝોટવી ફેંચે. ન્હાનો સરખો તંબુ બનાવી ખેસાંપર સુતો. તેની નીચેથી ત્રણે ખેસાં વચ્ચે પાણી ચાલ્યું જાય. ધાખજોપરથી પાણી ચાલ્યું જાય, આમ ફેંચાએ થોડો વખત ઉંધ ખેંચી ઠાઠી.

મધરાત વીતી ગઈ હતી. વરસાદ પણ સ્ટેન્ડ ધીમે પડ્યો હતો. ફેંચાની ઉંધ પૂરી થઈ. હવે ડાંખથી ધાખજો ઉઘો કુર્ચો અને તે ખેડો થયો તેટલામાં ધોળીવાવમાં ધખાકો સંભળાયો. ફેંચો આ ધખાકાથી ચેકયો. ડાંખએ ઉપરથી વાવમાં પત્થરો નાખ્યો હોય એવી પ્રથમ હવેલે કલ્પના કરી. તે ઉઘો થયો. સપળી હિમ્મત જીયા મૂકી એકઠી કરી તે વાવને કાંઠે ગયો. આ હિમ્મતવાન પુરુષ અત્યાર ધોળી-વાવમાં અંદર જોતાં મુજબ્યો. એ વધુ વિચાર કરે તે પહેલાં તો વાવ-માંથી કંઈ અવાજ સંભળાયો.

ધોળીવાવ માટે આ પ્રદેશમાં અનેક પ્રકારે વાતોં થતી. રાતનાં તો એ વાવ બહુ ભયંકર લાગતી એટલે લાગ્યેજ ડાંખ માણસ ત્યાં ફરકતું. ભૂત-પ્રેત વિષેની વાતો પણ ધોળીવાવ માટે થતી. ફેંચો અંદર ચતા અવાજથી ચેકયો. ડાંખ એ માણસ વાતોં કરતાં હોય એવો ગણગણાટ સંભળાયો. વાવની અંદર જવાને ફેંચાની છાતી ચાલી નહિ. પોતે હતો હિમ્મતવાન પણ એ સાહસ ખેડવા એની ભુદ્ધિએ ના હતી.

થોડી વાર તે વિચારમાં બહાર ઉઘો રહ્યો. ચારોં નેનાં મણી તરફ જોઈ રહ્યાં હતાં.

હવે બીજી પળે એક વિચાર આવ્યો. ઝીરમાં કાઢડો આ વખતે ખાંરવેટે હતો. કદાચ એમાંનું ડાંખ આ વાવમાં અત્યારે

સંતાપ રહ્યું હશે. આમ વિચારે કર્યા પછી તહેણે વાવમાં ન ઉતરવાનો નિશ્ચય કર્યો. જે હશે તે થોડી વારમાં જણાશે એમ ધારી તે ઝાંગને ટેકા દઈ ત્યાં ને ત્યાં ઉભો રહ્યો.

વરસાદ હવે રહી ગયો હતો. ધોળીવાવમાંથી પાછો અવાજ આવતો બંધ પડી ગયો હતો. ફેંચે હવે મુંઝાયો. કંઈ ચરીતર હશે—લોકો કહે છે કે ધોળીવાવમાં ચમત્કાર થાય છે તો તેમાંનું કંઈક હશે. એ વિચારે ફરી તેના મગજમાં ઘેરાયા.

તેનાથી હવે મુંઝું રહેવાયું નહિ. એક દુહો તહેણે લલકાર્યો.

તારાં, તરણાં, ભોંરતીયાં,

સરવર હોરાં ચાર;

હિલ સાજણીયા સાંભરે,

દીમાં એતી વાર.

દુહો સાંભળી વાવમાં કોઈ ખડખડાટ હસી પડ્યું.

એટલામાં વાવમાંથી સ્પષ્ટ અવાજ સંભળાયો.

“મારો, લાગે છે તો કોઈ ધાયલ !”

(૨)

થોડી વાર પછી વાવમાંથી છુકાની બાંધેલા એ પુરુષો નીકળ્યા. ફેંચે જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

“એલા અત્યારે દુહા કોણ ગાતું હતું—તુંજ કે ?

“હા. કેમ ? તમને કોણ છે ?”

“અમ્હે જે છીએ તે છીએ. પણ આવા ધાયલ જેવા દુહા ગાનારો તું માત્ર દુહાજ ગાજ કે કોઈ સાજણુ શોધી કાઢી છે ?”

“હ તમારે શા માટે પૂછવું લેછએ ?”

“ રખારી છે ? ”

“ હા રખારી છું. કેમ ? ”

“ ત્યારે તું આવા દુહા ગાજ એનો કંઈ અર્થ નથી. આવું દુહા ગાનારે તો મઘીને મેળવવી જોઈએ. ”

“ મઘી કોણ ? ”

“ મહારો રખારો તે રખારોજ લાગે છે. મઘી કોણ છે ખખખર નથી ? ”

“ મોં સંભાળી બોલ નહિ તો હતો ન હતો થઈ જઈશ. ”

• ફેવાથી અપમાનદર્શક સજ્જો મદન ન થયા.

“ આહો ! લાગે છે તો કોઈ પાણીવારીના દિકરા. ” પેલા બેમાંના એકે કટાક્ષ કર્યો.

“ તું માટીવાળીનો દીકરો છે તો લે કર થા ! ” ફેવાની જીવાની ઊંઝળી.

બંને જુકાની બાંધેલા પુરૂષો હસી પડ્યા.

“ તારા પર ઘા કરવો હોત તો આટલી વાત પણ કાણ કરત. અમ્હે તો તારા દુહાપર ખુશી થયા છીએ અને તારા જોવા. હોંડખડો જીવાન મઘીને પોતાની કરે એ જોવા આવુર છીએ. ”

“ આ-હો-એ મઘી એવી તે કોણ છે ? ”

“ હોં હજી એનું નામ નથી સાંભળ્યું ? ” એ તો બાળી ઝીરની રાણી છે. ઝીરના સાવજ અને ઝીરના દીપડાને એ રખારી મઘી તે મઘીજ છે. જે રખારીએ લગવાનને પૂછ્યો હશે તેના ઘરમાં એ મઘી બેસશે. ”

“ ત્હમે એને જોઈ છે ? ”

“ અમ્હે તો એના હાથના રાટલા પણ ખાધા છે. અમ્હારા નાપકનો નિયમ છે કે કોઈપણ રખારજીપર હાથ નાખવો નહિ

અને નજર સરીખી પણ કરવી નહિ—નહિ તો એ મઠીને કપારની અમ્હે અમ્હારી કરી હોત ”

“ ત્હમરો નાવક કોણુ—ત્હમે કોણુ ? ”

“ ઇ ત્હારે પૂછવુંજ નહિ. ત્હારે શોટલા સાથે કામ છે કે ટપાલા સાથે ? ”

“ એનું રહેકાણુ કયાં આન્યું ? ” ફેવાએ હવે મઠી વિશે રસ લીધો.

“ એનું રહેકાણુ ત્હને અમ્હે ખતાવીએ પણ ત્હારામાં પાણી છે ? ”

“ પારખું કરવું હોય તો યજ્ઞ જાળો તૈયાર ત્હમે એ અને હું એક. ” ફેવાએ શેઠકું પરખાવ્યું.

“ ત્હને ખબર છે ? અમ્હે કાયા માંસના ખાનારા છીએ ત્હને તો ધારીએ તો ચાંચાની માફક ચોળી નાખીએ. ”

ફેવો જોરથી હસ્યો.

“ ત્હમને ખબર છે ? હું કાયા દુધનો પીનારો છું. આવી જાળો આજ તો આપણે જોઈએ કે કોણુ ચડે છે. કાચું માંસ કે કાચું દુધ ? ”

“ હવે એ નાહકની મમત રહેવા દે. તું મઠીને મહિના દિવસમાં પરણીને આવ અને આ વાવને કાંડે અમને પાછો મળજે. જો મઠીને ત્હે ત્હારી કરી હશે તો ત્હારું કાચું દુધ ખરું; તું માટી ખરો. નહિ તો માત્ર છોકરીજ વાતો ! ”

“ મઠીને પરણી લાવવી એમાં શું ખોટી વાત છે ? ”

“ એ તો ગગા ત્યાં જતો ખબર પડે ”

“ હવે સ્વવારેજ ચા ચારાને ધરભેગાં કરી હું જઈશ. એ મઠી કયાં રહે છે ? ”

“ સામુલ્યથી આધમણી કોર એનો નેસો છે. તું જાણ્ય
એટલે તારાપર મોહીને મંત્રી તારી થાય એવી નથી. ”

“ એટલે ? ”

“ એવો તો નીમ લીધું છે કે જે રખારી દીપકને જીવતો
પકડી આવે એની એ ધરવાળી થાય ત્યારે મંત્રું કૃષ હવે શું કરે
છે તેની એ પરીક્ષા છે. ”

(૩)

ગીરની બેસો એટલે સાવજને શીંગડે ચડાવે. - જાણીને
બાપ પુત્રને ચાલીસ બેસનો માલિક હતો. મઘી રાજ બેસો
ચારતી અને ગીરના જંગલોમાં વનરાણી સરીખી મહાવતી.

સ્થામ બરન અમૃત બરન,

પેટ બરન જન જાય;

તરન ચરનારી પદ્મણી,

બેજ દીપો રધુરાન.

કાળા રંગની પલ્લુ અમૃત દેનારી, ગરીબનું પેટ બરનારી,
ગ્રાસ ખાનારી જનાં પદ્મણી સરીખી બેસો પ્રભુએ પુત્રને આપી
હતી. પુત્રને રખારી સામણના પ્રદેશમાં પ્રખ્યાત હતો.

“ ભગરી ! ભગરી ! ” મઘીએ પડકારો કર્યો.

રહાજ પડ્યા આવી; બેસો એક રોજે પોતાના

મોંઘણ તરફ મદમસ્તા પદ્મણી, ચાલતી હોય
તેમ ચાલતી હતી. સાથે મળી પોતાની લાકડીનો છેડો જમીનપર
ઢોલતી ધીમી ચાલે ચાલતી હતી. ચાલતાં ચાલતાં મળીએ ઝાઢી-
માંથી એક દીપડો નીકળતો જોયો. બેસો રોજામાં હોય ત્યારે
દીપડો હુમલો કરવાની દિશ્મત કરતો નથી, પણ જો એકાદ

કાઠિયાવાડની લોક વાર્તાઓ.

હરિલાલ ૨૫૬

(ચિત્રકાવ્ય ૧)

રૈયો રખારી.

[શ્રી હરિલાલ ત્રીવે]

“રૈયો એ દીપડાને પુખ્તના નેસા સુધી ઢસડી ગયો.”

છૂટી પડી નય તોજ એ હિંમત પ્રાણી હુમલો કરે મનીને તો દીપડા સાથે ખેનવુ એ એક પ્રકારની રમત હતી એટલે જ્યો દીપડો જોયો કે તુરત બેસોની રાણી મરીખી ભગરી બેસને ત્હેણે પડકારી.

મનીનો પડકારો બેમ સહમજી ગઇ અને તુરત ટોળામાથી નીકળી દીપડાની દિશામા એણે ઝુંકાવ્યું

દીપડો પણ ભગરીને રહામે આવતી જોઇ સ્હામે થયો અને જવાગ મારી ભગરીના માથા ઉપર થાપો માર્યો. એ થાપો લાગે ન લાગે તેટલામા તો બેસના અણીયાળા શીંગડાઓ અને જોરભરી ઢીકથી દીપડો ચત્તો પાટ પઠડાયો બેસે તુરત એના પગમા શીંગા ભરાની એને જમીન માથે ધમ્કયો

“હા, ભગરી, હા ભગરી હા, હા,” મનીએ જગમગે બૂમ મારી જમીન ચૂકવ્યું

મનીની એ બૂમથી જુસ્સામા આવેલી બેસે દીપડાના પેટ પર પગ ચૂકી મની સ્હામે જોતી હોબી

“જવાદે, જવાદે હાં કુતરાને જવાદે” મનીએ પાસે આવી બેસને સહમજવી

તુરત શીંગડા દીપડા સ્હામે તૈનાર ગળી બેસ ત્રાથી ખમી ગઇ

“લાગ, કુતરા, લાગ” મનીએ દીપડાને પડમર્યો

દીપડો બીજીપગે કુદીને-લાગ્યો અને ઝાડીમા ભસ્યો

મનીએ ભગરીને મોઢે ટાચ ફેરવ્યો એનું માથું પોતાની છાતીમા લઇ બે ચાર ચુગન લીધા

આજ રૂથો પુળને ત્યાં મહેમાન હતો. ગીંગ્નો પ્રદેશ
એણે રસકમ તો ખૂન. તેમણે વળી રંગાગીની મહેમાની એણે
ધીની ને કુધની છોડો છે. રૂથો દેખાવે કૃપાળો હતો એના
મહેમાન પર યુવાનીની તેજરેખાઓ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી મનીએ આ
મહેમાનને ધારી ધારીને જોયો. પુત્રને પણ રૂથોને જેવું ખુશી થયો.
પાતાની દિવરી મળી હવે ઉમ્મર લાયક થઈ હતી એણે એ પણ
મળી માટે સારા વરની સોધમા હતો. પુત્રએ રૂથોને આવક
કરીને એ આર દિવસ ગીરમા ગઈવા કહ્યું.

પેલા એ છોકાની બાપિરા પુરોએ મની માટે રૂથોને જ
કહ્યું હતું તે રૂથોને મની જોત. ખડે લાગ્યું. મની જેવું પનેના
નગણિમા એણે ચાગવા જતી હોઈ અને આમના લઈ જતી
એણે એનો ચરતી હોય ત્યારે તે હમેશા બરન બગતી.

જ્યારથી રૂથો આવ્યો ત્યારથી મની એના નિચાર
ચરતી થઈ ગઈ મનીએ રંગારી તે ધણીને જોયા તત પણ રૂથો
તે રૂથો.

રૂથો આજે મનીની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

“રૂથો ! ચોરવાડના પાન તો બહુ વખડાય છે”

મનીએ રૂથો સાથે વાત કરવાની તક શોધી.

“એ પાન ખાવા મની ક્યારે આવશે ?”

“રૂથો ! મનીના મૂન મોઢા છે મની એણે શું એની
હવે ખબર છે ?”

“મનીના મૂલ સુકવવા એ રૂથોને તો રમન વાન છે
સ્વમજી મની ?”

“તો મૂલ સુકવનારના શેટલા મની જ નહીં થયો”
બન્નેએ નિર્દોષતા અને માયા દિવની પ્રતીતિ આપનારી વાતો બહુ

સરળતાથી કરી.

“મઘી ! ત્હારું મૂલ ચુકવવા આ પ્રાણ પણ પામરવા પડે તો રૂથો પાયરશે.” રૂથાએ મઘીને ખત્રી આપી.

“રૂથા ! દીપડાને જીવતો પકડી મ્હારી પાસે લઈ આવનારને હું મ્હારો ઘણી ગણીશ એવા મ્હારો નિયમ છે અને.....

મઘી પોતાનું બોલવું પુરું કરે તેટલામાંતો છેટે એક સાવ-જની ત્રાડ પડી.

“દીપડો તો શું પણ સાવજને પણ કાન ઝાંચીને પકડી આણું તો ?” રૂથાએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

રહાંજ પડી, મઘીએ આખો દિવસ રૂથાના વિચારો ક્યાં, ક્યેંજ રહેજ મોં મુજણ રહ્યું એટલે રૂથો પુંજના નેસડા-માંથી ગુપચુપ બહાર નીકળી પડ્યો. થોડે છેટે ગયો ત્યાં એક દીપડો ગાડાવટની વચ્ચે ઉભેલો દેખાયો.

દીપડાએ રૂથા સહામે ભેયું પણ નહિ. રૂથાની ભરાવદાર ભુમ્મએ ઉછળી. તોણે દીપડાની ડાંગથી છેડ કરી. દીપડાએ ખીજ પળે ટટાર ધઈ જતાંજ મારવાની તૈયારી કરી એટલામાં તો રૂથાની કડીઆળી ડાંગ એના કપાળમાં ચોંટી

ડાંગના માથી દીપડો પડ્યો. ખીજજ પળે રૂથાએ જતાંજ મારી દીપડાની પીઠ દબાવી. પીઠપર આડા પડી દીપડાને એક કાન મોઢામાં લીધો અને ખીજ કાનને હાથથી ગજજીવ પકડ્યો. દીપડાએ જટકવા માટે ખૂબ જોર માર્યું પણ રૂથાનું બળ અત્યારે આ હિંસક પ્રાણીથી વધી ગયું. ખીજ હાથે પોતાના માથાપરના ફાળીયાને વાધના ઉત્ત્રાડા ડાયામાં રૂથે નાખી દીધું અને પછી એથીને એ ફાળીયાની ગાંઠ દીપડાના ગળામાં વાળી દીધી. દીપડો મોઢું

ફફડાવીને જોર મારતો હતો. એટલામાં તો ફેંચાએ ફાળીયાનો છેડો દીપડાના આગલા પગે આગળ સેરવી પોતાનો પગ ભેરવી ત્યાં ગાંઠ મારી દીધી. આવી રીતે ક્રમે ક્રમે યુક્તિથી ફેંચાએ દીપડાને સીકસી લીધો.

દીપડો બરાબર સીકલાયા પછી તેનો મોઢામાં પકડેલો કાન ફેંચાએ છોડ્યો ત્યારે એના મોઢામાંથી લોહીની ધાર ધધ.

ફેંચાના શરીર ઉઝરડા પણ ધણુ પડ્યા હતા. એવીને એવી હાલતમાં ફેંચો એ દીપડાને પુનઃ નેમડા સુધી ટસડી ગયો.

પુનઃ તો ફેંચાના શરીરબળપરબળ ખુશ થયો; તે બેસી કહ્યો.
“ મક્કી ! લે ઘરબેઠાં ત્હારું નીમ લગવાને પુરું કરું. ”

મક્કીને ફેંચાનાં લમ ચઢ ગયાં. આજે રાતે ધોળાવાવને કાઠે ફેંચો પાછો પોતાના ચારાં સાથે આવ્યો. પેલા શુકાનીવાળા બુવાનોને મળ્યાને આજે મહિનો થવા આવ્યો હતો.

ફેંચાએ આવીને ધોળાવાવમાં જોયું તો કાપ નહોતું ફેંચો વાવની પાળને અટ્ટેલીને મુતો.

મધરાતે એને કાપએ આવીને ઉઠાડ્યો.

“ કાં રખારી ! ત્હેં તો બારી કરી હો ? ”

મહિના પહેલાં મળેલા પેલા બે જાણુને ફેંચાએ પાછા જોયા ફેંચો ઉત્તો થયો ને બોલ્યો:

“ કેમ કાચા દુધનો પીનારો શું કરી શકે તેની હવે ખાત્રી થઈ ? ”

“ જરૂર ફેંચા ત્હારા જોવા અમ્હારી સાથે હોય તો અમ્હારું બારપટું કાલે સફળ થઈ જાય. ” બોલનાં બોલતાં પેવાથી બોલાઈ જવાયું.

‘તહમે જારવટી . . .’ રૂથો પુરૂ કરે તે પહેલાં એ બને ત્યાંથી પનાયન થઈ ગયા. ફેશની ઇચ્છા થઈ કે એની પુઠ પકડની પણ એ એને નિરર્થક લાગ્યું. એટલે એ તો ચારાઓને એકલા કરી સરજી ગાતો ગાતો ખાંચે લાકડી નાખી રાત્રિનો શાન્તિમા આગળ વધ્યો.

રૂથો એને મનીને યો જે સતાનો થયા તે વર્ષો સુધી હીપહીપા ફેખારી તરીકે ગીરમા ગણાયા.

દેશનીને જોર મારતો હતો. એટલામા તો દેશને ફાળીવાનો છોડો દીપડાના આગતા પગે આગળ ચેરની ચોવાનો પગ ભેરવી ત્યાં ગાંધ મારી દીધી. આવી રીતે ક્રમે ક્રમે કુતિતથી દેશને દીપડાને સીકની લીધો.

દીપડો બરાબર સીકનાયા પછી તેનો મોઢામા પડેડો કાન દેશને છોડ્યો ત્યારે એના મોઢામાથી લોહીની ધાર થઈ

દેશના શરીર ઉપર પડ્યું ઘણું પડ્યા હતાં એવીને એવી હાનતમા દેશને દીપડાને પુત્રના નેમડા સુધી ઢસડી ગયો.

પુત્રે તો દેશના શરીરબળપરજી ખુશ થયો તે જોતી છઠ્ઠે

મની ! લે ધરખેડા ત્હાડ નીમ લગવાને પુત્ર કહ્યું.

મનીને દેશનાં લમ થઈ ગયા આજે રાતે ધોળાવાવને કાઠે દેશ પાછો ચોતાના આગ સાથે આવ્યો. પેના જુમનીવાળા જુવાનોને મળ્યાને આજે મહિનો થવા આવ્યો હતો.

દેશને આવીને ધોળાવાવના જોયું તો કાંઈ નહોતું. ઝેર વાવની પાળને અટ્ટેનીને સુતો.

મધરાતે એને કાંઈએ આવીને ઉઘડ્યો.

‘ કા રનારી ! ત્હે તો ભારી કરી હો ? ’

મહિના પહેલાં મળેના પેતા એ જાણને દેશને પાછા જોયા.

દેશે ઉભો થયો ને જોડ્યો.

“ કેમ કાયા દુધનો પીનારો શું કરી શકે તેની હવે ખાત્રી થઈ ? ”

‘ જરૂર દેશ ત્હારા જોવા અમ્હારી સાથે હોય તો અમ્હાડ’ બારપટ્ટ કાંડે સફળ થઈ જાય. ’ બોમતા બોનતા પેનાથી બોનાઈ જવાયુ.

ખીમાણુંદ લહેરખડો જુવાન છે અને મીણી - લહેરખડી છે. આ જોડું જોઈ મીતડીના લોકોની આંખો ઠરતી.

ખીમાણુંદની ગામમાં સુવાસ પણ સારી હતી. એનું શરીર, એની તંદુરસ્તી અને એનું રૂપ જોઈલાં વખણાતાં એટલુંજ એનું દિલ પણ વખણાતું. સોરઠના રૂપાળા પુરુષોમાં ખીમાણુંદનું પ્રથમ સ્થાન હતું. એ ભરાવદાર ચહેરા, એ મરોડદાર વાંકડી મૂઝ, એ મોઢાટી વીરતેજ ભરી આંખો, એ ગોરવણું અને એ સર્વાંગ લગ્ય લાગતું મુખકું મીતડીના જુવાનોની શોભા વધારતું હતું. દુહા બોલવામાં, ડાંડીયાસસ લેવામાં, બથમબરડી રમવામાં અને સર્વ બાબતોમાં ખીમાણુંદ પહેલો આવતો. એનાં કડીયાંની કસે કસે કસા જુલતી, એની આંટીયાળી પાઘડીને, વળે વળે રસિકતા નીતરતી. ડોષને રસિકતા જોવી હોય, ડોષને શોધી ભરી મદાંનગી નીરખવી હોય, ડોષને ખાનદાની લઈ દિલ જોવું હોય તો એ સર્વને માટે હોડો ખીમાણુંદ તરફ આંગળી ચીંધતા.

ખીમાણુંદે માધવપુરના મેળામાં જવાની તૈયારી કરી. કાબરા બળદની જોડ, ઉપર આલસાં બરેલી ઝુલો અને બળદની ડોઢે ધમકતી ધૂધરમાળ એ સર્વ સાધનો મેળા માટે એણે ખાસ રાખ્યાં હતાં. ખીમાણુંદ દર વર્ષે મેળે જતો પણ આ વર્ષે તો એના દિલમાં આનંદના પ્રવારા ઉડતા હતા. આ વખતે એ સન્નેડે મેળાની મોજ ચાખવાનો છે. માધવરાવનાં દર્શન કરી પાવન થવાનો છે.

મહેરના પ્રખ્યાત આદિર વેળણુંદની પુત્રી મીણીનાં રૂપ પણ આખાય સોરઠમાં વખણાતાં. કવિઓ અને કાચની પુતળીની ઉપમા આપતા કહેતા કે આદિરાણી એટલેજ રૂપરૂપનો અવતાર.

ખીમાણુંદ.

કેવળ મહિનો બેસતાંજ મીતડીમાં માધવપુરના મેળા માટે તૈયારીઓ થવા માંડી.

“ હાં ઝાણુ મેળે આવવું છેના ? ” એમ સહુ ડાઘ એક ખીજને પ્રશ્નને પૂછતાં. મીતડીને પાણી શરડે ત્રાંબા પિત્તળની હેલ લાઇને જતી આવતી મદમાતી મુન્દરીઓ મેળામાં જવાનીજ વાતો આજે કરતી હતી. એટલે હજી હાંકતાં હાંકતાં ઝાણુ મેળે ઠીક થજ, વરસ સારું છે એટલે લોકોના હૈયામાં હરખ છે એમ અરસપરસમાં મેળા માટેની ચર્ચા કરતા હતા.

ન્હાનાં ન્હાનાં છોકરાંઓ માધવપુરનાં મેળામાં જવાને માટે દિવસોથી વાટ બેઠરાં હતાં. આખુંજ મીતડી માધવપુરના મેળા માટે થેનુ બન્યું હતું.

મીતડીને આહીર ખીમાણુંદ હમણાંજ પરણીને આવ્યો હતો. હજી હાથે મીટાળ બાંધ્યા હતા. કડીયામાં ફસરનાં છાંટણા તાળાં હતાં. એ પથુ પોતાની નવ વધુ મીણીને મેળે લઇ જવાને યતનની રહો હતો. મીતડીના લોકો વાતો કરતા કે

ખીમાણુંદ હોરખડો જીવાન છે અને મીણી હોરખડી છે. આ જોડું જોઈ મીતડીના લોકોની આંખો ઠરતી.

ખીમાણુંદની ગામમાં સુવાસ પણ સારી હતી. એનું શરીર, એની તંદુરસ્તી અને એનું રૂપ જોઈલાં વખણાતાં એટલુંજ એનું દિલ પણ વખણાતું. સોરઠના રૂપાળા પુરુષોમાં ખીમાણુંદનું પ્રથમ સ્થાન હતું. એ ભરાવદાર ચહેરા, એ મરોડદાર વાંકડી મૂઝ, એ, ખોટી વીરનેજ ભરી આંખો, એ ગોરવણું અને એ સર્વાંગ લબ્ય લાગતું મુખનું મીતડીના યુવાનોની શોભા વધારતું હતું. દુહા ખોલવામાં, ડાંડીવારાસ લેવામાં, બચગબરડી રમવામાં અને મર્વ બાખતોમાં ખીમાણુંદ પહેલો આવતો. એનાં કડીયાંની કસે કસે કમા ઝુંલતી, એની આંટીયાળી પાવડીને, વળે વળે રસિકતા નીતરતી. ડોહને રસિકતા જોવી હોય, ડોહને જોય'ભરી મદાંનગી નીરખવી હોય, ડોહને ખાનદાની ભયું દિલ જોવું હોય તો એ સર્વને માટે લોકો ખીમાણુંદ તરફ આગળી ચીંધતા.

ખીમાણુંદે માધવપુરના મેળામાં જવાની તૈયારી કરી. કાખરા બળદની જોડ, ઉપર :આલવાં ભરેલી ઝુલો અને બળદની ડોકે ધમકતી ધૂધરમાળ એ મર્વ સાધેના મેળા માટે એણે ખાસ રાખ્યાં હતાં. ખીમાણુંદ દર વર્ષે મેળે જતો પણ આ વર્ષે તો એના દિલમાં આનંદના કુવારા ઉડતા હતા. આ વખતે એ સજોડે મેળાની મોજ ચાખવાનો છે. માધવરાવનાં દર્શન કરી પાવન થવાનો છે.

મોડેરના પ્રખ્યાત આદિર વેળણુંદની પુત્રી મીણીનાં રૂપ પણ આખાય સોરઠમાં વખણાતાં. કવિઓ અને કાચની પુતળીની ઉપમા આપના કહેતા કે આદિરાણી એટલેજ રૂપરૂપનો અવતાર.

તેંસના કઠીયલાં દુધ પીનારી મીણી બાપને ઘેર મુખી હતી તેમ
ધણીને ઘેર પણ મુખમાં આવી.

હજુ પતિ પત્ની પરણીને આવ્યે બે રાત વીતી નથી
એટલામાં તો મેજે જવાની તૈયારી થઈ. ચોર મેળામાં મીણીએ
ખીમાણુંદને ડાંડીયારાસ લેતા જોયો હતો ત્યારથીજ એનું દિલ એ
લુપ્તાન આદિરે છત્યું હતું. આણુ મેળામાં એજ ખીમાણુંદ
સાથે જવામાં એને પણ હુલ્લાસ હતો. મેળા માટે મીતડીમાં ઘેર
ઘેર ઝુગડાંની અને જાતાની તૈયારી થઈ રહી હતી.

(૨)

માધવપરના મેળા એટલે આખા કાઠીયાવાડનો મોટામાં મોટો
મેળો. ચૈત્ર મહિનો આવે કે તુરત મેળામાં જવા માટે સોરઠનાં
તો ગામડાંઓનાં ગામડાંઓ તૈયાર થઈ જાય. રામનવમી આવે
તેટલામાં તો માધવપરને પાદર જાયે સ્વર્ગ ઉત્પુરો હોય તેવા
આનંદ અને હુલ્લાસનાં દર્શન થાય. મેરાણીઓ, રખારણો,
આદિરાણીઓ, કણબણો, કોળણોના રાસ અને ગીતોની રમઝડ,
અને મેર, આદિર, રખારી, વિગેરે કોમોની શામલરી રમતો આ
મેળાનાં ખાસ આકર્ષણ છે. હેમથી મહેલી તંદુરસ્ત અને સૌંદર્ય
તથા લાવણ્યના અવતાર રૂપ મેરાણીઓ અને આદિરાણીઓ વિના
આ મેજો શોભેજ નહિ.

કાટે કટેસરી હેમની,

કાંખી કડલાં જોડ;

હેસે દણુકારો કરે,

મલપતિ ચાલ મરોડ.

હાથણીઓ ધ્રુમતી હોય તેમ આ સોરઠની સુન્દરીઓ
માધવપરના મેળાને શોભાવતી.

ગામપરગામથી રાજ હજારોની સંખ્યામાં લોકો આવતાં. માધવપરના પાદરમાં ગાડાં છોડી ગાડામાંજ ચાર દિવસ માટે નિવાસ સ્થાન કરતાં. માધવપુરનું પાદર અને એ પાદરમાં આવેલું વન રમણીય છે પણ મેળા વખતે તો એ સ્થળ અજબ મોહક બને છે. માધવપુરની એક દિશામાં રત્નાકર સાગર ઉઝળી રહ્યો છે અને મેળામાં ખીછ દિશામાં માનવ સાગર હોયે ચડે છે. ઠંડા, મંડેર, મીતઢી, શીલ, શરમું, ઝોસું, મેયારી, ગરજ, બાલાગાળ, પંચાળા, ચંદવાણા, અખોદર, બામણાસા, કવલકા, મોડર વિગેરે સ્થળોનાં લોકો તો આ મેળામાં સહુથી પહેલાં આવે છે.

ધુધરમાળ ધમકાવતા કાબરા બળદનું ગાડું માધવપરના પાદરમાં આવ્યું. ગાડામાં ખેસેલ ખીમાણુંદ અને મીણીનાં નેડાંને નેષ ગામગામના એકઠા થયેલા જુવાનોની આંખો ચમકી. વિજળીનો ઝબકારો થાય એમ જનસમુદ્ધમાં મીણીનાં રૂપના ઝબકારો થયા. ખીમાણુંદ અને મીણીએ હજુ લમનાંજ વસ્ત્રો સજેલાં હતાં. એટલે આ નવું પરણેલું નેકું સર્વેએ કંઈ અનેરા લાવથી નેહું. મીતઢીના આહિરોનાં ગાડાં વચ્ચે ખીમાણુંદનું ગાડું છૂટ્યું.

“રામ, રામ.”—‘રામ, રામ’ કહેતા ઠંડા અને મંડેરનાં જુવાનો પોતાના મિત્ર ખીમાણુંદને મળવા ટોળે મળ્યા. મીણી નીચે નયને પતિની લોકપ્રિયતા અનુભવી રહી હતી. થોડીવારમાં તો મળેલા જુવાનોની રસમસ્તીના રસસાગર ઉઝળ્યા.

ચારે તરફ સૌંદર્ય, લાવણ્ય, રસ અને કળાનાં વિવિધ જીવતાં દ્રવ્યો વિતરાઈ ગયાં.

માથે ગોશ્વો, કાનમાં સોનાના અડોટા, સોનાની પાંદડીઓ અને સોનાના વેંટલા, ડોકમાં સોનાની કોટમરી અને સોનાના ઝૂમણા પગમાં કાંથી ને કડકા, પગની આંગળીઓમાં અણવટ વિંછવા—એ સર્વ શણગારો મૂરજના સુવર્ણરંગી કિરણોમાં અધવપુરના પાદરમાં ગાડે ગાડે નવા સૂર્ય પ્રકટાવતા હતા. તેવ તેવડાં, સરખે સરખાં સાથે મળી થેપલાં અને ગોરપાપડી જમતાં હતાં. ખીમાણુંદના મિત્રો તેની પાસે લમનું જમણુ લેવા એના માગ ક્ષાંગળ એકાં મળ્યા હતા. મીણીના ગોર પણુ મજબુત હાથે બનાવેલાં થેપલાં, સાથે અને ગોરપાપડી ખાના ખાતા સર્વ યુવાનો કુવનની મોજ માનના હતા.

બપોરના સઘળા મિત્રો સાથે મળ્યા. નિર્દોષ મસ્કરી રમત ગમન અને વાર્તાઓના લહાવા સીધા. રાત પડી. તેમાં યુવાનોના પડ બાંધાયા. એક પડમાં મે અને બીજા પડમાં ઉચ્છળા એમ દુહાની રમઝટ જમી.

ચારણુ એટલા દેવ,
તને જોગમાયા કરી જણીએ;
લોહીનાં ખરપર ખપે,
તો જૂડે બરડાનો ધણી.
અમથી બીજું દેવાય નહિ,
તમે છોડ ચારણુ છો;
મન બગડે મારું,
તો આબપરો લાગે વિજળી.
કણુ દાણો ડોય,
કેતો ગાડાં ભરી દઈ;

તારે હૈયે લાલચ હોય,
તો માગને આવી ઉજળી.

તોજ્યું દીયો તમે,
જેઠવા જીવાયે નહિ;
તારાં અંગનાં અમે,
જીખ્યાં છીએ લાલુનાં.
ઉનાળાના અમે,
લાંબા દી સેવાય નહિ
તનડાં દધને તમે,
જીવતાં રાખો જેઠવા.

ખીજે સ્થળે યુવાનો લાખણુસી અને કુવાના દુહાનો લલકાર
કરી રહ્યા હતા.

મેઢી માથે મોર,
જેઠો ખપેડા ખેસવે;
ઉઢી જીને ચકોર,
જાગીને જણુ ઘેરશે.

ખાળધુખાળ રણખાગ,
દાયજદળ મોતી દલો;
મરને કેસર મર જાય,
તૂણ ન લાખે કોયદી.

આખી રાત દુહાની સ્લામ સ્લામી રમઝટ જોતી. આ રમ-
ઝટમાં ખીમાણુંદ સહુયી પહેલો આવ્યો. આમ પહેલી રાત્રી વીતી.
ખીજે દિવસે સ્લવારે સહુ સહુની ઘોડી સજાગારી જીવાની.

આઓ ઘોડા એલાનવા નીચ્ચા ખીમાણુદનો માણુમ મીનડીથી
આને સ્વપારે ઘોડીને વણુગારીને સાચો હતો

આ ઘોડાઓની સરતમાં તો ગામ ગામના પક્ષો
બધાઇ ગયા કડકનો પક્ષ, મડેરનો પક્ષ, મીનડીનો પક્ષ એમ
દરેક ગામના ટોંગે મળીને ઉભા થનગન થનગન નાચતી કાગીઆ
વાઢી ઘોડીઆ વિજળીવેગે છુગી એક એકથી ચડી નવ તેના
જીવાન હતા એ સરતમાં પણ ખીમાણુદ પહેતો આંચો આખાય
મેળમાં ખીમાણુદની વાહ વાહ બોનાઇ પોતાના ધણીની જીત
ધયેની નેષ્ટ મીણીના હરખનો પાર રહો નહિ

આને રાતનાં માધવરામજીની રવાડીમાં આજોય મેળો ગયો.
ગામમાંતો માણુસ દિંદળો દિંદળ ભરાયુ ઢાકિલ કઠી નોરડી
મુન્દરીઆએ ગીત લલકાયું.

જીરે માધવપુરમાં મોહન વાજ વાગીયારે,

જીરે ગોમતીમાં પડેરે નિધાનરે,

માધવરાય પરણે રૂખમણિરે

જીરે જોશીડાના બેટા તુજને વિનવુરે

જીરે લગનીયા લખી આવો હરિને બેટરે,

માધવરાય પરણે રૂખમણિરે

જીરે કર્કુળનના બેટા તુજને વિનવુરે,

જીરે મુદ્ડીયુ લઇ આવો હરિને બેટરે,

માધવરાય પરણે રૂખમણિરે

જીરે મણિવારાના બેટા તુજને વિનવુરે,

જીરે મુલકડા લઇ આવો હરીને બેટરે,

માધવરાય પરણે રૂખમણિરે

હરે સોનીડાના બેટા તુજને વિનવુરે.
 હરે ઝુમણુડાં લઈ આવો દરિને બેટરે,
 માધવરાય પરણે રૂખમણિરે.
 હરે માધુપુરમા મોહન વાળાં વાગીયારે,
 હરે ગોમતીમાં પડેરે નીશાનરે,
 માધવરાય પરણે રૂખમણિરે.

હાઠોરજીની રવાડીનાં દર્શને લોકોમાં કંઈ અતેશ આન દ
 પ્રકટતો હતો. આજે માધવપુરમાં ઘેર ઘેર દિનાળો હોય તેવા ઉત્સવ
 લોને ઉજવી રહ્યા હતા.

(૩)

આજે ડાડીયા ગસના ઉત્સવ મેળામા જામ્યા, ગામ
 ગામના યુવાનોમા ઝમની રેલ ચાલી. કોઇએ પોતાના
 ડાડીયાની કમોમા રંગબેરંગી ફૂમકા પરીઓ કોઇએ પોતાની
 રેશમની નાડીમા ફૂમકાના ઝુમખા લટકાવ્યા. કોઇએ ગુલાબથી
 પોતાના કપડામા ઝાટણા કર્યા, કોઇએ હરણનાં શીંગડાના ડાંડીયા
 બનાવ્યા. કોઇએ એક પગમા સોનાનો તોડો પહેર્યો. એમ સહુ
 યુવાનો પોતપોતાની મસ્તીમા તૈયાર થયા.

ખીજી બાજુ આદનીના એકમા રાસડાએ જામ્યા. કોઈએ
 ઈડી સુંદરીએના ઝંકોર પાડતા રામ જેવા કોઇક યુવાનો અને
 યુવતિઓ એકડી થઈ ધત્તી ધમધમે એના એ પગના
 ધમજારા, કાખી અને કડલાના ટુણકાગ અને મૃગલા સરીખા નપનોના
 ચમજારાથી મેળો રસમસ્તીમા ઉજવ્યો.

ડાડીયારાસમાં રસગજ તરીકે ખીમાણુદ પહેડો આવ્યો
 અને રાસડાઓમા રમણી તરીકે ખીણીએ પ્રથમ સ્થાન લીધું.

મહેરના મૂળ નામના મેરથી આ મીતડીના આદિગનો આ મિત્ર
સખાયો નહિ એની આખમા ધરાનો અમિ પ્રકટયો એજે
ડાડીવારાસ ખલાસ થતા ખીમાણુદની ટોળ કરી

‘ ખીમા ! ડાડીવારાસમા જ પાણી બતાવીશ કે ખીણ
કંઈ આવડે છે ? ’

“ ખીણ ત્હારે શું નેહએ છે ? ” ખીમાએ અભિમાનથી
ઉચ્ચ નેધુ

“ ત્હારી પાસે ખીણ શું હોય ? તુ તો મીસીનું ગાંઢ
લેખા કરે ! ’

‘ મૂગીયા, મો મલાગી બોલ ! ’

‘ હા એમા મહે શું બોલુ કહ્યું તુ હા તો ડાડીય રામમા
નાથ અથના તો મીણીના રામજાએ ક્નેધ રાજી થા ત્હને કંઈ
પોડી તરવાર માથે દોસ્તી છે ? ’

‘ એટલે તુ કહેવા શું માગે છે ? ત્હારે તરવારથી ગમવું છે ?
ગમવું હોય તો થા માગીયાગો ! ’

‘ રહેના દે, ખીમા રહેના દે ! ’ મૂળુએ મૂળના આકા
અજબ્યા

“ મૂળુ ! આજ તો તુ જો કે મીતડીના માગી કરા છે ?
ખીમાપુદે આખો ચડાની

બનેએ ભેઠ બાધી અને તનવાર લઈને કુલા

મટલા સ્થમળુ જુનાને બનેને વારવા પ્રયત્ન કયો ખીમા
જુદ દળુ પણીને હમણા ચાલ્યો આવે છે હળુ એને હાથેથી
મીઠોગ છુટયા નથી એવે સ્વાભાવિક રીતે એદની એના બના
વમા હતી પણ બને હવે શૂર પર ચડયા એટલે એક એને આ
માધી શક્યુ નહિ

મટાખાજીમાં બને કુશળ હતા. ચૌર્ય બનેને ગળથુથીમાં મળ્યું હતું. છાતી બનેની મજબુત હતી એટલે કોઈ ઝેઘથી ઉતરે તેવા નોતા બનેની આંખમાંથી ચૌર્યના તણુખા ઝરતા હતા એ-ટલામાં તે મૂળુની તરવારના કટકા થયા.

બને પક્ષના આદમીઓ ખોલી ઉઠ્યા ' બસ, હવે બમ '.

શત્રુને શસ્ત્રવિહારો નેષ ખીમાએ તથવાર બ્યાન કરી કંઈપણ આવેશ કે ગુસ્સા સિવાય ખીમો હસતો ઉભો દૂર ગાડામાં ઉભેની મીણી તરફ એણે પોતાનાં ચૌર્યભર્યા નયનો વાળ્યા.

મૂળુએ પણ પોતાના શત્રુની જીત સ્વીકારી બન્ને હેતથી બેઠયા અને મૂળુ ઓઠ્યો.

"ખીમા ? કાઠીનારામમા નેમ તુ પૂરો છે તેમ તતવારમાં પણ પૂરો છે હવે મને વાગે છે કે જે સાચુ રમી બળે છે એ માણે શરવીર પણ થઈ શકે છે

(૪)

આજે ચૈત્ર શુદ્ધ બારસ હતી મેળો ખળમળ્યો ગાડાઓ નેડાના મડયા, સહુ સહુને ગામ જનાની તૈયારી થવા લાગી. કેટલાક ૮૭ એક દિવસ રૈકાવાના હતા પણ ધણોખરો લાગ આજે બધોગ પછી રવાના થયો.

ખીમાણુદ પણ આખાય મેળાતુ દિન જીતી મીનડી તરફ ગવાના થયો મીણીનોતો આનંદ આજ માતો ન્હોતો. એનો ખીમાણુદ જનતાનો ખીમાણુદ બન્યો હતો. સહુને મોઢે ખીમાણુદના દુહા, ખીમાણુદના કાઠીનારાસ, ખીમાણુદનો ઘોડેચારી અને ખીમાણુદની તથવારની વાતો હતી.

ગાડાઓ એક પછી એક પોતાપોતાને રસ્તે પડ્યા નીકળતા નીકળતાં પણ ખીમાણુદને મોડું થયું. શરમુ છોડી અરધોક

ગાઉ ખીમાણુંદનું ગાડું પહોંચ્યું ત્યાં ગાડું બંધાણી. સુરનારાયણ
વિશ્રાંતિ અર્થે પધાર્યાં. ચન્દ્રમાએ એની જગ્યાએ સામ્રાજ્ય જમાવ્યું.

થોડે દૂર ચાલતાં એક ગાડામાંથી કુદાનો અવાજ આવ્યો.

પરણતાં મેં પરખીયો,

મૂઝાં તળી અણી;

મેં તો લાંબી પેરણી

જદ પેર ધણી.

આ કુદો સાંભળી ખીમાણુંદે મીણી સ્થામું નીચું તેડામાં
નો દૂરથી ચમકો સંભળાયો.

‘ દોડો—દોડો.....’

ખીમાણુંદના કાન ચમક્યા. જે દિશામાંથી અવાજ આવતો
હતો તે દિશામાં ત્રેલે ગાડામાં ઉભા થઈ નીચું. ફરી અવાજ
આવ્યો.

‘ મારો—મારો.....’

“ મીણી ! દોષકનું ગાડું કુટાવ છે. હું જરા આગળથી
દોડું અને એને મદદ કરું.....”

આમ કહેતાં તે ગાડામાંથી કુદી પડ્યો અને ચાંતાની કડી-
આળી ઝાંગ લઈ દોડ્યો. મીણી તો આ વખતે કંઈ બાંધી શકી
નહિ. ત્રેલે સાંપીને એ દિશામાં ગાડું ઝડપથી લઈ જવા કહ્યું.

ખીમાણુંદ જ્યાંથી જૂમ પડી હતી ત્યાં આવતાં ત્રેલે ચાર
સીધાંઆને એક ગાડું કુટાવ લેવા, ગાડામાં ચાલુ પરદેશી સ્ત્રી
અને એક ન્હાનો છોકરો હતો. પાસે જોખમ પણ ડીક હતું. એટલે
મેળામાં આવેલા સીધાંઆએ એ શિકાર નજરમાં રાખી દુમ્યો
કર્યો હતો.

ખીમાણુંદને આવેલો જોઈ પેલા ચાર સીધાંઆમાંથી એક
બાંધી ઉઠ્યો:

[ચિત્રપટ]

ખીમાળ દ

[મી. ૬૧ ૧૧૨૧]

એ કુલગણોને હમણાં પૂરા કરે જી

પૃષ્ઠ ૧૨૦

“ જીવાન, તું ત્યારે રસ્તે ચાલ્યો જા—નકામે શા માટે મરવા આવ્યો ? ”

ગાડાવાળાએ ખીજે કોઈ મદદમાં આવી પહોંચે એ માટે ફરી ચસ્કો કર્યો.

ખીમાએ તો પેલાઓનું સાંભળ્યા વિના પોતાની ડાંગ ઉપાડી.

“ મુકી દો—મુકી દો જે લીડું હોય તે મુકી દો ! બાઈ-ડીથુને જીંટતા સરમાતા નથી. માટીવાળા હો તો જીંટોને મ્હાગા જેવાતે ! ”

ચાર સીંધીમાંથી એ સીંધી જીંટવામાં રહ્યા અને એ ખીમાણુ દની સ્થામા થયા ખીમાણુ દને આવેલો જેમ ગાડાવાળાને પણ હિમ્મત આની તોણે ગાડાનું આડું ખેંચી કાઢી સીંધી સ્થામે હુમલો કર્યો.

જેત જેતામા બહાદુર ખીમાણુ દે પોતાની કડીઆગી ડાંગથી એક સીંધીને ધૂગ ચાલતો કર્યો. અને હજી એ તરફડીયા મારે છે ત્યાં ખીજે સીંધી પણ ખીમાણુ દની ડાંગનો ભોગ થયો. બાકીના એ બી ધીઆએ આ જેમ પોતાની તકવાજ ખેંચી.

પેલો ગાડાવાળો તો ચસ્કો કરતો હતો પણ રાત થઈ ગઈ હોવાથી મદુ મદુને રમ્ને પડી ગયાં હતાં.

આ યુધ્ધ ચાલે છે તેટલામાં મીંચી આની પહોંચી.

પેલા સીંધીઆ પણ દવે ખૂનપર ચડ્યા હતા પોતાના એ માથીઆના હાલ જેમ તોણે ખીમાણુ દ પર ઘેર લેવા મજબૂત હુમલો કર્યો.

મીણી ખીમાણુ દની મુઝેન સ્થિતિ પાની ગઢ તેણે
પેરણાનો કાઢોગ માર્યો અને ગાઢાનું આકુ ખેની ખીમાણુ દને
પાએ ધા ઝીનવા ઉભી

“ આઘી ગહે, મીણી આઘી ગહે ! હુ એ યુતરાચ્ચને હમણા
પૂરા ૨૩ છુ ” એમ જોનતો જોવતો ખીમાણુ દ ક્યો

કમનમીમે એ ધા ચૂમયો અને ખીમાણુ દના શરીરપર
તનવાર પડી ધ ધ ધ ધ લોહી નિમ્ળતુ હતુ પણ ખીમાણુ દ ધ્રુમતો
દનો બીજો ધા પડે તે પડેના તો તેણે મ્હામે લડતા સીધીજા
નાથી એમને પાડ્યો અને પોતે પણ પ યો હવે મીણીને શર
ચઢ્યુ પોતાના રતિને પ નોલેછ તેના શરીરમા અગારા પ્રખ્યા
તેણે બાખી રહેના સીધીને ખીમાણુ દની લાઝડી ઉપાડીન માગી
ધા બગનર આનતા એની જોપરી ફાગી ગઢ મીણી વાકી છુટા પાડો
વળી પતિને જોળામા લેવા બધ એટલામા તો પાસે તરફડીયા મારતા
ની નીચે પડ્યા પાપ પણ મી ણીને એ જાઠકો મારો જાઠકો
પ ગતા મીણી પણ ખીમાણુ દની ચોડમા સુતી તે સવાને માટે સુતી

મી ટોળખ ધા ખીમાણુ દ અને મીણીના મીર્તિરુબો આજે
શરમ થી અરધા ગાઉ દૂર ઉભા છે સોલને કાઢે કાંકરે આજે
ખીમાણુ દના ગીત છે

કેના નસીબનું ?

રંગમતીનો એ રંગભર્યો કિનારો વિવિધ દ્રવ્યોથી મોઢક સાગતો હતો. જામનગર એટલે રંગ અને દલાડુ ધામ. આખાપ કા-
ઠીઆવાડમાં નગરની ચુદ્દીઓ એના રંગ માટે વખણાતી. રંગ-
મતીનું પાણી નગરની એ રંગાટની ક્યાનો મુખ્ય આધાર હતો.

રાધા આજે રંગમતીને કાંડે કપડા ધોવા આવી છે ઘોડે
ઘોડે છીપરાપર કપડા ધોઠાવે છે એટલામા તેની નજર રંગમતીને
શ્કામે કાઠિ ઘોડાને પાણી પાતા હુરદાન ચારણુ તરફ પડી. હુરદાન
અને રાધાનો બાપ ખુશાલભાઈ જાને બાલ મિત્રો હતા હુરદાનનું
ધ્યાન રાધા તરફ ન્હોતું એણે તો ઘોડાને પાણી પાતાં પાતાં કુહો
લવકાર્યો.

આદર દરી નિર્ભર કરી,

હરિ અરિ સમ કીન.

પરિ કૃપન મુખ ના જહાં,

તહાં ફરી ફરી જખ કીન.

રાધા આ ટુકો માંભળી ખડખડાટ હમી પડી. રાધાના હૃદય
વાથી હરદાનનું ધ્યાન એ તરફ જાયાયુ

“ કેમ રાધા ! હસવું બહુ આનંદ ? ” હરદાને મ્હાને
કાઠેથી અવાજ કર્યો

“ હરદાન બાપા ! ત્હમને એવો લોભીઆ તે કોણ મળ્યો
કે ત્હમે જેને નીદો છો ? ”

“ બહેન, અમે તો ચાલુ રહ્યા આગે દેશ પરદેશ ફરીયે
એને ઘણાવ માણુમના કડવા અનુભવ અમને થાય એમાંના આ
પણ એક અનુભવ છે ”

“ અનુભવ તો બહુ કડવો લાગે છે, બાપા ! ”

“ કવો તો ખરાજ મેં મ્હારી પચાસ દીનાળીમા આવો
તેણે ધનવાન છતાં લોભીયો વાણીયો જોયો નથી ”

“ કયા ગામમા આ અનુભવ થયો એ તો કહો ? ”

“ સોરઠમા સોરઠ કરીને ગામ છે ત્યાં નારણુ કરીને
નાગીયો છે એ વાણીયો એટલે લોભવોભનો અવતાર-પ્રભુ એનો
પનારો કોઈને પાડશોમા ” ચારણુના દિનના ઉદ્દગાર બકાર પડ્યા

“ ત્હમે બાપા કાપડ છો, કાપડ ! એના લોભીઆ પાંચેથી
ધન લાવો ત્યારેજ ત્હમારી કવિનાની ખુબી ગણાય ! ” રાધાના
તોફાની સ્વભાવે ચારણુની મસ્કરી કરી

ચારણુ હતો સ્વભાવે તેજ, તેથી તેને રાધાનું આ વાક્ય બહુ
ખુશુ.

“ દિકરી ! ચારણુની મસ્કરી ન કરાવ ! ”

“ બાપા ! હું મસ્કરી નથી કરતી હું તો સાચી વાત
કહું છું. ત્હમે દુકામા જેને નીદો છો એ મ્હને નથી ગમતું ”

ટલેજ હું આમ કહું છું. એ વાણીયો ગમે તેટલો લોભી હોય તેથી શું થયું ? ”

“ દિકરી રહેવા દે ! ઝેરનાં પારખાં ન હોય. ”

“ બાપા એ પણ ત્હમારી કાયરતા છે. ત્હમે ભગવાનને પેટ બનાવવા માટે નિંદો છો કારણ કે એક લોભીયો મોઢેથી ના કહે, છતાં ફરી ફરી પેટ એ લોભીઆ પાસે જવાની ત્હમને ફરજ પાડે છે. આ વસ્તુ હું સ્થમભું છું. પણ ત્હમારી કવિતામાં તાકાત હોય તો એ લોભીયો પણ ઉદાર થઈ જાય એમ હું માનું છું. ”

ન્હાને મોઢેં મોટી વાત સરીખી રાધાની વાત સાંભળી હરદાનનો પિતો ઉછળ્યો. અને આ છોકરીની વાક્યાતુરી અતિશય ખુન્ગી. તેણે મનમાં ને મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો કે આ છોકરીની બરાબર ખબર લેવી કારણ કે ડોકર ખાધા વિના એ ઠેકાણે નહિ આવે.

(૨)

“ ખુશાલ ! તું મ્હારો બાલમિત્ર ખરે કે ? ”

“ હરદાન ! જરૂર તું અને હું તો એકજ જણાઈએ. ”

“ ત્યારે આજે હું પચાસ વર્ષે ત્હારી પાસે એક વચન માગું છું. ”

“ હરદાન ! ત્હારે માટે તો પ્રાણ આપવા તૈયાર છું. ”

ખુશીથી માગતું હોય તે માગી લે. ” ખુશાલે સાચા મિત્ર તરીકે ઉદારતા બતાવી.

“ માગું ?—ખરેખર પાળીશ ? ”

“ જા સુરજની સામે આ વચન છે. ”

ચારણ થોડીવાર વિચારમાં થોભ્યો.

“બાપ ખુશાવ ! ફરી એકવાર વિચાર કરી લે. હું કહું તેમ કરવું પડશે.”

ચારણ યદને આમ-અથવા કેમ ગણે છે ? પચાસ વર્ષની મિત્રતામાં તું એકાદ દિવસ વચન નાખ અને હું એ વચન પાછું દેખુ એ નજ બને માટે માગવું હોય તે ખુશીથી માગીશ.”

“ખુશાન ! ત્હારી રાધાને હું જુદું ત્યાં પરણાવવી.”

“એમાં શું મામું ? ”

“બસ, એટલું કર તો બાપ મ્હને સતોષ છે”

“જા તું કહીશ તે પ્રમાણે થશે”

ચારણ વચન લઈ ખુશાન પાસેથી હાથો. થોડો તંપાર કરી તે તેજ ધડીયે શેરગઢ ગયો.

શેરગઢ પહોંચતા તે નારણના મિત્રોને મળ્યો. નારણની પત્ની થોડા દિવસ પહેલાં સ્વર્ગવામી થઈ હતી. સત્તાન કંઈ નહોતું. નારણ પાસે અઢળક પૈસા હતા. જતા ચમડી છુટે તો દમડી છુટે એવા ત્રેના હાથ હતા.

ચારણ નારણના મિત્રોને મળ્યો અને રાધા વિશે હંમને વાત કરી નારણના મિત્રો સહમજતા હતા કે નારણને ખીણ દેકાણ મળવું મુશ્કેલ છે કારણ કે એની કૃપણતા આખાય કાઠિયા-વાડમા જાણીતી હતી એ લોકોએ ચારણની આ વાત કષ્ટ થ કરી લીધી અને નારણને મળી મવળું નકકી કરી દીધું.

ચારણ પાછો જામનગર આવ્યો અને ખુશાવને તેનું વચન પાળના કહ્યું

“ખુશાવ ! ત્હારી નાતનો એક ગેડીયો છે તેની સાથે પરણાવવાનું હું નક્કી કરી આવ્યો છું.”

“બેબો લોબીયો નારણ !”

“હા. જો જો છે તે છે. તમે મને વચન આપ્યું છે તે હવે પાળો”

“હુરદાન ! મ્હારી દિકરી જો ત્હારી પણ દિકરી કહેવાય અને તમે જોને માટે જો માણસને પમદ કર્યો ?” ખુશાલને હુરદાનના આ વર્તનથી અજાણી લાગી

“બાપ ખુશાલ ! વચનમાં ત્હારે ફરી જવું હોય તો ત્હને છૂટ છે”

“હુરદાન ! જોમ બોલમા. હું તો માત્ર ત્હારું ધ્યાન ખેંચુ છું કે આવી સારી દિકરીને જો લોબીયાને ત્યાં નાખવી જો ત્હને કેમ ગમે છે ?”

“જો બાબતમા હું કંઈ વિશેષ કહેવા નથી માગતો હું તો ત્હને ત્હારા વચનનો યાદ આપુ છું રાતે પાઠે આનીશ ત્હારે હા કે ના જો કહેવું હોય તે બેવાશક કહે જો” ચારણ મહત્ત્વ દુખી થઈને આનંદો થયો.

ઘેર જઈ ખુશાલે રાધા આગળ ચારણને આપેલ વચનની વાત કહી અને તે રડી પડ્યો.

“ચતુર રાધા ચારણના વચનનો મર્મ સ્હમજી ગઈ”

“બાપા ! હું ખી ચાચીમા હું ત્યાં જવામા ખુશી છું જો ચારણને આપેલું વચન ત્હમે સુખેથી પાળો મ્હારી લેશ માત્ર પણ ચિંતા કરશેમા મ્હને તો જોવા જીવનમા પણ સુખ થશે.” દિકરીજો બાપને હિમ્મત આપી.

રાધાના નારણ સાથે લગ્ન થયા. રાધા આજે પતિગૃહે આવી

દુકી પોતડી, પાણકેરાની અનેક ધીંગડાવાળી બાલાબદી અને માથે લીરા જેવું ફાળીયું પહેરેલા નારણને જોઈ રાધાને પેટો ચારણુ યાદ આવ્યો. ઘરમાં પૈસો ઘણો પણ પેટમાં પાવણુ ધી જાય નહિ પૈસાનો એકીદાર હોય એવું નારણનું આપ્રુય જીવન હતું રાધાએ સરઆતમાં બધી પરિસ્થિતિનું બારીક અવલોકન કરી લીધું

નારણનો બ્યાજ વટાવનો ધ વો હતો એટલે ગામડાઓમાં ઉધરાણી ધણી હતી જર તડકામાં પગે ચાલીને ખાંધે ખડીયો નાખી એ પેટે ઉધાડે પગે ઉધરાણીએ જતો પેટમાં ખાંધ નહિ એ માણસ તો ક્યાંથી રાખી શકે ?

એક દિવસ નારણ આગાંયે ઉધરાણી મારે ગયો. રાધાએ તુરત ગામમાંથી બ્રાહ્મણની ન્યાતના વડાને એક હોકરા મારફત તેડાવ્યો. નારણને આગણે કોઈ બ્રાહ્મણ કોઈ દિવસ જતોજ નહિ અને ત્યાં જાય તો જનાર જરૂર ખાલી હાથે પાછો આવે એવી સ્થિતિ હતી એટલે આજે નારણને ત્યાંનું તેડું આવેતું જોઈ ગોરને અનુયયી લાગી

“ગોર બાપા ! આખાવ શેરગદના બ્રાહ્મણોને શેકને નામે નોતરું આપી આવો, આપણે આજે ચોર્વાંસી કરવી હ ”

ગોર તો રાધાના મોઢા સદ્દામુ જોવા માડ્યો

“કેમ ગોર ! કંઈ જવાબ આપતા નથી ? ”

“આપ આ ચોર્વાંસી પૂછીને કશો હો કે આપની મેજે

કરો છો ? ”

“ એમ કેમ પૂછો છો ? ”

“ આપ તો હજી હમણા આવ્યાં છો પણ ગેહને અમ્હે લાખા વખતથી પીછાનીએ છીએ.”

“ એ જાણતમા ત્હમે બેસીકર રહો—હુ પણ ધરની ધણી-યાણી છઉં ના ? ”

“ શેઠ ગુરસે યશે તો ? ”

“ મહારાજ, ત્હમે ત્હમારે લાડુ બનાવીને જમોને ? એ ગુરસો કરશે તો મહારા ઉપર કરશે ત્હમારે શુ છે ? ”

મહારાજે તો તુરત આખી બ્રાહ્મણી ન્યાતને ચાર્યામીના ખખર આપી દીધા તુરતજ શેઠના ફળીયામાં લાડુ બનાવવાની સામગ્રી એકઠી કરવામા આવી રાધાએ ફરી ગોરને બોલાવ્યા.

“ મહારાજ ! લાડુમાં ઘીનો લેલ કરશે નહિ હો ! એકાદ ડમો વધારે ખપે તો પણ શીકર નહિ.”

ગોર તો શેઠાણીના દિવની દિવાવરી લેખજ રહ્યા

“ ગોરખાયા ! એક બીજી કામ કરને જધાય બ્રાહ્મણો જમી લે પત્રી આખાય શેરગઢના જેટલા અપગ હોય—પુના લગાડાં, આધળા અને અચકત—એ મર્વને લાડુ જમાડને ”

શેઠાણીની ઉદારતા પર બ્રાહ્મણો ખુશ થયા અને રાધા શેઠાણીની વાહવાહ બોલાવા મઠી.

ખપેર થયા, લાડુ તૈયાર થયા. બ્રાહ્મણોએ હરહર મહાદેવની ધૂન જમાવી.

નારણુ માળીયે ન જતાં વચ્ચેમાથી એક ગામની ઉધરાણી વસુપ કરી, માળીયાને લગતો ચોપડો જુલો ગયો હતો તે લેવા શેરગઢ તરફ પાઠો ફર્યો. તેનું ઘર ઝાપા આગળજ હતું એટલે પાદગ્રમાથીજ ફળીયામા નીકળતા ધુમાડાના ગોટગોટ એવો જોવા. કોઈ દિવસ નહિ અને આજે આ ધુમાડા શાના ? એ વિચારમાં તે રેલી આગળ આવ્યો, તેઠલામાં તો ફળીયામા હર હર મહાદેવના જપઘોષ મલળાયા.

ફળીયામા દાખલ થતાં તો લાડુની ચકાચક ત્રેલે જોઈ. ‘ખાઈડીએ નખોદ કાઢી નાખ્યું’ એમ મનમાં ત્વપતો લવતો તે ઘરમા દાખલ થયો. રાધાએ સ્વામીને જાણિતા આવેમા જોઈ તેનું સ્વાગત કર્યું.

નાથ! આજતો મ્હારી ઇચ્છા થઈ છે કે જ્ઞાતિજ્ઞાને જમાડું; એથી મ્હે ચોરાસી કરી છે.

“ નની ! ત્હે મ્હાર નખોદ કાઢી નાખ્યું.”

“ એમા શું થયું ? આપણા મહાગાય કે આપણે આગણે જ્ઞાતિજ્ઞાન થાય ” રાધાએ દ્રઢતાથી કહ્યું.

નારણુને ગુસ્સો ખુબ મડ્યો. તે કંઈ જોવી શક્યો નહિ. ગુસ્સામા ને ગુસ્સામા તે પટારામાથી માળીયાને લગતો ચોપડો ગોધવા ગયો.

રાધાએ આ વખતે દરમ્યાન તૈયાર થયેના લાડુનું એક કટોદાન મહારાજ પાસેથી લરાવી લીધું. ત્હેને ખાતી હતી કે નારણુ અત્યારે ગુસ્સામા છે અને જમશે નહિ એટલે રસ્તામા જુપ લાગશે ત્યારે કામ લાગશે. એ વિચારે ગુપચુપ લાડુ લઈજુ કટોદાન નારણુના સરેલા ખડીયામાં મુકી દીધું. તાપ બહુ ધોવાથી કદાચ રોમના ઉપયોગમાં આવે એ આશયે જામનગરથી આવેલ

અત્તરની એ શીશીઓ પણ ખડીયામાં મુટી.

આપડો શાધી નારણ પાછો રાધા પાસે આવ્યો.

“સ્વામીનાથ ! જમવાનું તૈયાર છે આપ જમીને જાઓ તો દીક.” હાથ જોડી રાધાએ વિનંતી કરી.

“બલ્યું ત્હારું જમવું !” આમ બોલતો બોલતો તે ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં ડેલી બહાર નીકળી ગયો.

(૪)

ચારને કાંધ મારે એવા બપોરનો વખત છે. તડકો ધોમ ધમે છે. એ વખતે નારણ ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં મુટી વાળીને લવતો જાય છે:—

“રાંડે મ્હારું સત્યાનાથ કાઢી નાખ્યું. ઘર હુંટાવી દીધું.”

તડકો બહુ હોવાથી તે યાકયો. એક મોટો રાફડો આવ્યો ત્યાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો. પેટમાં ભૂખ લાગી હતી. ઉપરથી તાપ તપતો હતો અને ક્રોધની જ્વાળાઓ શરીરને બાળી રહી હતી આ રીતે એને જરાય શાંતિ નહોતી

ખડીયા રાફડા આગળ મૂકી તેના પર માથું ટેકવી ત્હેણે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં લંબાવ્યું.

ખડીયામાં રહેલું કટોદાન ત્હેને માયામાં ખુંચ્યું અટલ બેઠો થયો. ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે ગુસ્સામાને ગુસ્સામાં ખડીયાનો ફટકો બધા ભાર વધ્યો હિ તેનું પણ તેને લાન મોકલું. ત્હેણે ખડીયામાંથી કટોદાન કાઢ્યું અને ઢાંકણું ઉઘાડતાં તેમાં ઘીથી રસબસતા મુસના લાકુ જોયા. લાકુ જોઈ તે ફરી જુમ મારી ઉઠ્યો. “રાંડ ઘર હુંટાવી દેવા બેઠી છે.”

ક્રોધના આવેશમાં એણે આખુંય કટોદાન રાફડાપર ઉંધું વાળી દીધું.

હજી ત્યેને ખડીવામાં કંઈક ખુસુવું હતું તેથી ફરી ખડીયો તપાસ્યો તો તેમાંથી અત્તરની એ કીશીઓ નીકળી તે ફરી ખખડ્યો “શોખીનની દિકરી? મહેને બીખારી કરવા આવી છે.”

આ શીશીઓ પણ ત્હોણે રાફડા પર દોળી અત્તર ઉઠું વાળી નાખ્યું. આખો રાફડો નગરના એ ઉંચા અત્તરથી મધમધી ઉડ્યો.

નારણુ તો સુસ્માયા સુનો અત્તરની સુગંધથી ત્યેને પણ જરા શાન્તિ વળી એમ્મે થોડી ઉધ આની આ ગફ-કામા એક દેવતાઈ નાગ રહેતો હતો. અત્તરની સુગંધથી એ રાફડા બહાર આવ્યો. રાફડાપર પડેલા લાકુ તો ન ખુશ પણ અત્તરની સુગંધથી તે મસ્ત બન્યો. નાગ આ વલ્લિકપર પ્રમત્ર થયો અને જ્યારે નારણુ ઉધમાંથી ઉઠ્યો ત્યારે નાગને વાચા થઈ

“હે વાણીયા! હું ત્હારાપર પ્રમત્ર થયો છું. માગ! માગ! જે માગીશ તે હું આપીશ” નારણુ સ્વામે કહ્યું ચઢાવી નાગ ખેડો.

દોરગદમા આ વખતે બહાભોજન થઈ ગયું હતું. ગામના અપગ અને અશક્ત ગરીબોને પણ જમાડીને રાધાએ ત્યેમના આશિર્વાદ લીધા હતા. આ આશિર્વાદના બળથી કે બીજા કોઈ કારણે નારણુમા અત્યારે મહુબુદ્ધિનો સંચાર થયો. ત્હોણે નાગને કહ્યું

“ત્હમે મ્હારા પર પ્રમત્ર થયા છો?”

“હા, જરૂર. માગવું હોય તે માગ.”

“ત્યારે હું મ્હારી બાપડીને પૂછી આવું અને પછી માગુ.”

“લડે એમ કર”

તુરંત નારણુ ઘર તરફ પાઠો વળ્યો. રસ્તામાં ઘડીકમા રાધાને ગાગ દેતો જાય છે અને ઘડીકમાં નાગની વાત યાદ આવતા રાધાની પાસે જલ્દી જવાય તો ઠીક, આમ વિચારીમાને વિચારીમાં તે ઘર આંગણે આવ્યો.

“ પધારો સ્નામીનાથ ! પધારો ! આમ કેમ હાફળાફાફળા
દેખાવ્યો છો ? ”

“ જો સાલળ ત્હે મહારા ખડીયામા શીશીઓ અને લાઁ
મૂક્યા હતા એ સર્વ મ્હે રાફડાપર ફેંકી દીધુ નાગ એયો ખુશી
થયો છે અને મ્કરે ક્ષત્રક માગવાનું કહ્યું છે બોલ શુ માગુ ? ”

“ ત્હમે નાગને કહેને કે મ્હારે બીજુ ક્ષત્ર નથી જોતુ
માત્ર તુ ખુશી થયો છો તો હું કહુ તે આપ ”

“ શુ ? ”

“ નાગને કહેને કે “ મ્હારું છે એ મ્હને ખાના દે ”

“ બને ”

ફરી પાઠો નાગણુ રાફડા તરફ ચાલ્યો

રાફડા પાસે આનીને ખેડો એટલે નાગ પાઠો રાફડામાથી

આ યો

“ કેમ પુછી આવ્યો ? ”

“ હા ”

હું કહ્યું ? ”

‘ મ્હારી બામડી તો કહે છે કે “ મ્હારું છે એ મ્હને ખાવા

યો ,

નાગને આ માગણીથી બહુ મુઝવણ થઈ

“ વાણીયા ! બીજુ ક્ષત્ર માગ આમા ત્હે શુ માગુ ? ”

ત્હમે પ્રસન્ન થયા છો તો હું તો એજ માગુ છું ”

નાગે એને બહુ લાનવ્યો આપી ખૂબ સ્કમમ યો પણ

એણે તો એનું એજ માગ્યા વ્યર્થ

તુરત નાગ આઘણના સરીરમા ફેંવાઈ ગયો

“ વાણીયા ! તુ આખો વીમીન અને મદારા ખોળામ
એસ ”

નારણે આ પ્રમાણે કહ્યું અને ન્યાદે પાત્રી આખો
ઉધાડી ત્યારે ભાદર નદીને કાંઠે એ અને આઠણુ સ્વરૂપે ચેત્રા
નાગ બન્ને ઉભેલા એણે નેચા

ભાદરને કાંઠે એક ઘોમી કપડા ધોતો હતો અને જ્યાં
સ્વરૂપે રહેલ નાગે વિનવ્યો

“ એલા ઘોમી ! તુ જેટલું કંઈ એટલું ધન આપુ પણ ખીજે
કાંઈપણ સ્વરૂપે તારા નસીબનું ધન હોય તેનાપરથી તારો દહ
ઉઠાવી લે અને મદારા હાથમા પાણી મૂક ”

“ મદારાજ તમે તી વધ ગાડા બન્યા હો મદારા નસીબનું
ધન નો મહેનજ મળતું નેહએ ”

“ મહે એ ધન જેની પામે આજે છે તેને વચન આપ્યું
છે માટે તારો મદાર આટલું વચન પાળવુંજ પડશે હું તારા
માપનો ગોર તારી પાસે આજે દક્ષિણા માગુ છું. ”

‘ મદારાજ, મહે સરમાનોમા ! ’

“ નહિનહિ લે વાણી અને કહે કે ‘ મદાર ધન ખીજે
કપાઈ પણ હોય એના ઉપરથી હું મદારો દહ ઉઠાવી લઉં છું ”

આમ ખોલતા ખોલતા આઠણુ સ્વરૂપે રહેલ નાગે ઘોમીના
હાથમા સોનામહોરોથી ભરેલી એક કોપળી મૂકી

ચેખીને સતોષ થયો અને એણે આઠણુના કહેવા મુજબ
ચોતાના નસીબનું ધન ખીજે કપાઈ હોય તો તેના ઉપરથી દહ
ઉઠાવી લેવાનું પાણી આઠણુના હાથમા મૂક્યું.

પુરત આઠણે નારણને કહ્યું “ તારા મદારી પાછા ”

બંને ત્યાંથી ચાલ્યા રસ્તામાં નાંમે નારણને કહ્યું; “વાણીયા ત્હારા ઘરમાં અત્યારે જે ધન છે એ ત્હારા નસીબનું ન્હોતું. તું તો માત્ર એનો રક્ષક હતો. એટલે એક કોડી પણ વાપરવા ત્હને હક ન્હોતો. એ ધન તો આ ઘોખીના નસીબનું હતું. હવે આગથી એનો હક એણે મ્હને કૃત્યાર્પણ કર્યો છે એટલે એ ધન હવેથી ત્હારું છે. જા આ પરિણામ માટે ત્હારી ઓનો આભાર માનજે” આમ કહેતો કહેતો નાગ અદ્રસ્ય થઇ ગયો.

નારણ ઘેર આવ્યો. તેના દિલની બધી ભાવનાઓ ફરી ગઇ. જોયો તેણે જી લાગતો હતો, તેટલોજ તે બીજી પગે ઉદાર થઇ ગયો. લેણે પોતાની જી રાવાને પોતાના જીવનની દેવી ગણી. જે નારણ માટે ચારણોએ કૃપણ તરીકે કાવ્યો બનાવ્યાં હતા તે ચારણોએ એના સખી દિલનાં કાવ્ય બનાવ્યાં.

આને હુરદાન જમનગરથી શેરગઢ આવ્યો. રાધાએ અને નારણે એનાં દિલથી સ્વાગત કર્યાં.

“જરાબર જમો હુરદાન બાપા! હવે પેલો દુડો ફેરવી નાખજો હા!”

“રાધા ત્હે નારણ શેઠનો સસાર સુધાર્યો.”

“બાપા! એવું કંઈ નથી. આ ધન આજસુધી એના નસીબનું ન્હોતું. હવે એની માલિકી થઇ છે એટલે એ ભોગવે છે. ભલે ધનિકો ધનવાન હોય પણ એ ધન જે બીજાના નસીબનું હોય તો તેઓ માત્ર ચોક્કીદાર તરીકેજ રહે છે.”

ચારણ રાધાના કહાપણપર ખુશી થયો. શેરગઢમાં રાધા અને નારણે ધનને ધાનથી ચારણોને ખૂબ પોષ્યા.

હવાલદાર.

દેવતા! ઉપરથી ત્હારા ચે ઉતરી આવે તો પણ આજ તો ત્હને હું લઈ જઈશ ”

“પણ હજી કાલે હું વેડ કરી ગયો અને આજ પણ પાટી મ્હારોજ વારો ?” કોમ હાંકતો હાંકતો દેવો વરત પકડી ઉભો રહ્યો.

“એ કાલ બાલમાં હું કંઈ ન જ સ્મરણું. ત્હારે આજે વેડે આવવું જ પડશે. ’ મેર હવાલદારે સત્તાદર્શક અવાજે કહ્યું.

“આજ વળી શું છે ?”

“એ પૂછનારે હું કોણ ? ત્હારે તો હું કહું કે તુરત મ્હારી સાથે આવવું જોઈએ.”

“ત્હારે આ કોમ છોડી નાખું, જામ ?”

“જરૂર.” મેરજી મૂછો મરડી.

“આ બકાવું સુકામ જશે એવું શું ?”

“ખાડમાં પડે ત્હારું બકાણું; હું ધીમે ધીમે વાત કરું છું ત્યાંતો આ કેમ ને તે કેમ એમ પૂછી પૂછીને મ્હારો દમ કાઢી નાખ્યો, મેરનો પીતો ઉછળ્યો.

“હવાસદાર આ બધું જોયો છે એ અમે તો નીચી મુઠે સાંભળાએ છીએ પણ પ્રભુ નહિ સાંપિ છે ?

“બેસ, બેસ, પ્રભુ વારી! જોયો ત્હને ને ત્હારા પ્રભુને કોમ છોડે છે કે ભાઈડાના ઝપાટા જોવા છે ?”

આમ જેવો બેકુત અને મેર હવાસદાર વચ્ચે ટપાટપી ચાલે છે, એ વખતે એક બેકુત જેવો લાગતો જુવાન ધોરીનામાં હાથપગ ઘાતો ઘાતો આ વાતો શુપશુપ સાંભળતો હતો.

જેવાએ કાસ છોડવાની નેવારી કરી.

“બળદને ગાકું સાથે લેવાનાં છે—સ્હમજ્યો ?” મેરએ ત્રાડ મારી.

“કેમ ?”

“કાસે દરબાર આવવાના છે એને માટે સીમમાંથી મગબાફણું સારવાં છે.”

“દરબાર માટે જોઈએ એટલાં મગબાફણું હું આપીશ પછી છે કંઈ ? હવે હું કાસ જોકું ?”

“તું તો કાલેલીનો દિકરો લાગજી.”

“કાં ?”

“કાં શું ? સીધો સીધો મ્હારી મોર થઈ જા. અમ્હે કહીએ તેમ ત્હારે કરવાનું છે.”

“ત્હમે લોકો દરબારને નામે ત્હમારે ઘેર મગબાફણુંના ઢગલા ઢગલો છે. ત્હમારે ઘેર ગાદલાં, ગોદડાં અને ગાલમશુરીયાં

એકલા કુરો છે એ અમ્હે બધું સ્વમજીએ છીએ ”

“ દેવયા ! આવી વાનો કરીશ તો ચામડું ઉતરગાઈ જશે. ”

“ તો તો ત્હમે દરબારના પણ દરબાર... ”

“ હા હા. અમ્હે દરબાર છીએ, બોવ, ત્હારે શું કહેવું છે ? દરબાર તો અમનપુર બેસે છે પણ ખેડધરના તો અમ્હે જ દરબાર છીએ. ”

મેરૂની છાતી અભિમાનમા ઉઠાળી. દેવાએ કામ ડાઠી નાખ્યો અને ગાડુ નેડવા માટે બગદને દોવાં. ;.

“ હું પાસેના આશુદને વેડે તેડવા બાંહે છું—તું ગાડું નેડી ખગાનાડ આગળ ઉભો રહેજે ”

આમ કહેતો કડેનો મેરૂ ખેનરને ગેટે ચેટે આશુદના ખેનર તરફ જળી નીકળ્યો.

(૨)

મેરૂના જના પગી ચેત્રો ધોરીયામા હાથ રાવાનો ગ્રામ કરીને ગેડેરો મુનાન ઉભો થયો. તે નીચે પગરો દેવો ગાડુ નેડેનો હતો ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો.

“ દયા રે'વુ ? ”

“ રે'વુ તો દહાળમા પણ ત્હમારે ત્યાં તો વે'નો ખૂન સુનમ વાગે છે. ”

■ વાત પૂઝેમા બાઈ, આ મેરૂ હનાવદાર તો ખેડુનોને હાનહનાલ કરી મુક્યા છે. ”

“ તે એના ઉપરી કોઈ મામલો છે કે નહિ ? ”

■ ઉપરી પણ મારેલા ઠેઠ કપરથી નીચે સુધી સડી ગયું છે એટલે કોઈ કોઈને કંઈ કહે તેમ નથી ” દેવાએ મારે

તરફ નજર ફેરવી ધીમેથી કહ્યું.

“ ત્યારે દરબારને જઈને કહો તો ? ”

“ દરબાર અહિંથી દશ ગાઉ દૂર અમલપુરમાં રહે છે.

એટલે કામ ધંધો છોડી ત્યાં અમ્હારાથી કેમ પહોંચાય ? ”

“ આમ રોજનું દુઃખ ખપો એના કરતાં એકાદ વખત

દરબાર પાસે જાઓ તો રોજનું સુખ થઈ જાય ના ? ”

‘ ભાઈ રહેવા દીધોને એ વાત ! દરબાર પાસે જઈએ

અને જો આ કાળમુખાને ખમર પડે તો અમ્હારે રોજનો ત્રામ વડે પડે. પાણીમાં ફેંવું અને મગર સાથે વેર કરવું એના જેવા એ ધાટ છે. ’

‘ દરબાર અહિં આવે ત્યારે એને મળો તો ? ’

‘ પણ અમ્હારાથી દરબારને શું કહેવાય ? ’

“ જે વાત છે એ સાચે સાચી કહી દેવી.....”

“ અને પછી દરબાર જાય એટલે આ લોકો વેર વાગે એનું શું ? ”

આ વખતે દેવો માડું નોડી મેરની વાટ જોતો બેનરમાં ઉભો.

‘ મ્હને તમારી માથે વડમા લેશો ’ ?

“ ના રે ભાઈ તમને એ દુઃખમાં નંખાય ? ”

“ મ્હારે તમારા ગામ ની વેડ જોવી છે. અમ્હારા દેશમાં નો

વેડ એટલે પ્રેમથી રાજનું કામ અમ્હે કરી આપીએ છીએ પણ અહિં કંઈ જુદું જણાય છે. મ્હારી ઈચ્છા છે કે એ અનુભવ પણ લેવો. ”

“ તો હાલો આજેજ અનુભવ લો. ”

“ પણ એક કામ ત્હમે કરજો ત્હમને કોઈ કંઈ પુટે તો
કેળે કે મ્હારો માણસ છે ”

“ તમારું નામ શું ? ”

“ મ્હારું નામ અન્ને ”

અન્ને અને દેવો બંને મેરની વાળે બેઠે ઉભા ઉભા
વાળો કરે છે તેટલામા મેર લમડો લમડો આ-રો

“ મારા, ખેડુત ફાળી મયા છે વેર આવવું પડે છે એ
વખતુ લાગે છે ”

‘ હા આજુદો આવેડ ના ? ’ દેવાએ પૂછડ

“ એના માયામા રાઈ ભરાયી છે એને હું હવે નેમ
લઈશ દેના આજુદની મેાડું નામ શું ? ’

‘ જીવી ’

‘ આન ત્હારું માડું કલુમીના તરફ દેક આજુદ પણ
જુએ કે મેરની શી તાકાત છે ”

માડું ખેતરમાથી ગામ તરફ આ ધુ

મેર ગુસ્મામાં ને ગુસ્મામાં કંઈ નહીં મેાડી રહ્યો હતો
અરુને એની સાથે માડામા બેરના અન્ને નિરો એને કંઈ વિચાર
આવ્યો નહિ થોડે દુર ગયા પછી એણે દેવાને પૂછ્યું

‘ આ જીવાન કોણ છે ? ’

‘ એ મ્હારો માણસ છે મગ ત્હજા સારના કામ બાગરી
અમ પારી માથે લીધો છે ’

મેરએ યોનાની મૃતગા એ નિત્યમા કંઈ તલાસ કરી નહિ
(૩)

“ જીવતી ! બદાર નીક ! ધરમાથી ? ’ મેરએ આજુદના
ધર આગળ જઈને અવાજ કર્યો

‘ કોણ છે ? ’ ઘરમાંથી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં છવીએ પૂછ્યું.

‘ છે તારો બાપ-બહાર નીકળે ? ’ મેરૂ કંટાળ્યો. હાથ તેમ ખરાડી ઉઠ્યો.

‘ કાં શું છે ? ’ ચોતાના આંધળાનો હોડો સરખો કરતી કરતી છવી બહાર આવી.

“ તારી આજ વેઠ છે. ખીલું શું ? ”

‘ વેઠ હોય તો આણુંદભાષને મળો. ’

‘ તારે આવવું પડશે-સ્ક્રમશ ? ’

‘ વેઠમાં ભાષડોઆ આવે છે તે આવશે. ’ છવીએ રોકડું પરખાવ્યું.

‘ બાષડીઆએ પણ આવવું પડશે. એ તો અઝારી મરણ
→ ઉપર છે કે બાષડીઈ આવે કે ભાષડાઆ ! ’

‘ એ તો આટલાં વરસમાં આજ સાંભળ્યું. ’

‘ આજ સાંભળ્યું તો બધે સાંભળ્યું; તું આવજ કે ચોટલો પકડીને ધસડું ? ’

“ મોં સંભાળી બોલ-ચોટલો પકડીને ધસડાવા તો મરી ગયા, મરી. ! ”

“ છવી તું કેની સાથે વાત કરજ તેની ખબર છે ? જીભ જેની કાઢીશ, જીભ ”

આ રકડકમાં આજો કણખીપા બેજો થઈ ગયો.

ટૂંક કણખીઆએ મેરૂને દોડા પાડવા પ્રયત્ન કર્યો.

‘ હવાલદાર ! તું આણુંદને જીતે કહે કે વેઠ આવે. આ તો ખીચારૂં બાઈ માણસ છે. ’

‘એ બાઇ માણસનું અભિમાન મ્હારે ઉતારવું છે. એનો આટલો પકડી મ્હારા ધરનું વાસીકું વળાવું ત્યારેજ મને ટાઢક વળે.’

‘હવાલદાર ! મોડું પેટ રાખો, મોડું. એ તો છોકરું છે. ત્હમ્હારે એના બોલવા સામું ન જોવું જોઈએ, બીજા કશુંબીએ. મેરૂને સહમળવો.’

મેરૂ બબડતો બબડતો ત્યાંથી દેવાનું ગાડું લઇને ચાલ્યો. રસ્તામાં તેને કંઈ યાદ આવ્યું એટલે આડેથી પોતે ઉતરી ગયો.

‘દેવા ! તું અને આ ત્હારો માણસ નદીમાંથી રેતીનું ગાડું ભરી મ્હારા ફળીયામાં નાખી આવો.’

‘મગબાઈશું લાવવાતાં એનું શું ?’

‘એ પછી થઇ રહેશે. તું રેતીનું ગાડું ભરી આવ જા.’

દેવો નદીએ જઈ રેતીનું ગાડું ભરી મેરૂની ડેલીએ ગયો. દેવાના માણસ તરીકે આવેલો. અંજો તો આ બધું જોઈ થંભી ગયો.

દેવો અને અંજો રેતી સારતા હતા એટલામાં મેરૂ આવ્યો.

‘દેવા ! આ ત્હારા માણસને મારી સાથે ચોકમ. અવેરચંદને ત્યાંથી ગાદલાં લાવવા છે.’

તુરત મેરૂ સાથે અંજો ગાદલાં ઉપાડવા ગયો.

‘અવેરીયા ! એ અવેરીયા !’ ડેલી બહાર ઉભા રહી મેરૂએ હાક મારી.

‘ડોલુ છે ?’

‘એ તો હું મેરૂ.’

તુરત ડેલીનું બારણું ઉઘડ્યું.

‘જમ’

‘દરબાર કાલે આવવાના છે એને માટે ગાદલાં જોઈએ છે.’

“ગાદલાં કેટલાંક બેળાં કરશે ? આખા ગામના તો ઉધ-
રાબ્યાં ?”

“દરબાર આવે છે એટલે ગાદલાં તો જોઈએ ના ?”

“પણ ગાદલાંનો ગંજ કરીને શું કરશે ?”

“ત્યારે શું પંચાત ? મુંજો મુંજો ગાદલું કાઢી આપને.”

“ત્હમારા લોકોનો તો ત્રાસ છે ત્રાસ !”

“એ અમે તો ધણાય સારા છીએ, ખીજા ગામમાં જાએ
તો ખરા એટલે ખૂબર પડે કે હવાલદાર એટલે શું ?”

દુરત ઝવેરીયાએ બબડતાં ગાદલું કાઢી આપ્યું.

“ગાદલું ક્યાં લઈ જવું છે ? દરબાર ક્યાં ઉતરવાના છે ?”

અજાએ મેડને પૂછ્યું.

“તું તારે મ્હારે ઘેર લઈ જા. આ ગાદલું તો મેડ દરબાર
માટે છે.”

(૪)

ખેડધરના ધણીની સ્વારી ગામમાં આવી પહોંચી, ખેડધર
અમલપુર રાજ્યનું ગામ હતું. દરબાર ગાદીએ આવ્યા પછી
પહેલીજવાર ગામડાંઓમાં ફરવા નિકળ્યા હતા.

ખેડુતોએ, વસવાયાઓએ અને વ્યાપારીઓએ પોતાના
ગામધણીને દિલ્લે આવકાર આપ્યો. દરબારને ઉતારે પહેલાં
વ્યાપારીઓનું મહાજન ગયું, ત્યાર પછી ખેડુતો આવ્યા. દેવો
ખેડુતો સાથે દરબારની સલામીએ ગયો. એ તો દરબારને જોઈને
આમો થઈ ગયો.

“ આ તો કાચે મ્હારી સાથે રતીના સુંડલા સારતો . હતો એ અમલ જોયો લાગે છે. ” એમ મનમાં ને મનમાં તે લગ્યો, છતાં એની એ વિષયમાં કોઈને કહેવાની હિમ્મત ચાલી નહિ.

“ કેમ ત્હમારે કંઈ કહેવું છે ? ” ગામના પટેલીઆઓ તરફ ફરીને ખેડધરના ધણી અજીતસિંહે પૂછ્યું.

“ ના માઆપ, અમ્હે તો આપના પ્રતાપથી મુખી છીએ. ”

“ અમલદારો સાથે તો બધાને ઠીક છે ના ? ”

“ બહુ સારા અમલદારો છે, બાપુ ! ”

“ વેઠ બેઠનું કેવુંક દુઃખ છે ? ” અજીતસિંહે દેવા તરફ ઝીણી નજરે નેયું.

“ જરાય દુઃખ નથી, બાપુ ! આપ આવો ત્યાં અમ્હારે વેઠ તો કરવીજ જોઈએ ના ? ”

“ ના એમ નહિ. વેઠ અટલે તુમે ખેડુતો ત્હમારા રાજ તરફના પ્યાર અને માનને ખાતર એને બધી સગવડ કરી આપો એ ખરું; પણ એ વિષયમાં ત્હમારા તરફ કોઈ જોર જીલમ તો ન જ કરી શકે. ”

‘ બાપુ ! આપના રાજ્યમાં જોર જીલમ છે જ નહિ. ”

“ સાચે સાચું કહો છો ? ”

“ બાપુ આપ આગળ અમ્હે ખોટું શું કરવા જોતીએ ? ”

“ ત્હમારો હવાલદાર ઠીક છે ના ? ”

“ હા, બાપુ, બહુ સારો માણસ છે. ”

અજીતસિંહને આ સાંમગી ખૂબ દુઃખ થયું. એતાની પ્રજા આવી બીર ને કાયર છે એની એને આજે ખબર પડી.

“ પટેલ ! સાચે સાચું કહો છો ના ? દરબારે ફરી ભાર દઈને ખેડુતોના મુખીને એનો એ પ્રશ્ન ફરીથી કર્યો.

આ વખતે ખેડુતો એક બીજા તરફ જોવા લાગ્યા, પણ કોઈમાં સાચી વાત કહેવાની હિંમત નહોતી.

અછતસિંહને આથી ખાત્રી થઈ કે એકધરનો પોતે દરબાર નથી પણ મેરજ દરબાર છે. તે મનમાં ને મનમાં હસ્યો.

‘કેમ દેવા ! તું શું કહે છે ? આ ગામમાં હવાલદારનું કંઈ દુઃખ છે કે નહિ ?’

દેવાને હવે બરાબર ખાત્રી થઈ ગઈ હતી કે કાલે પોતાની સાથે વેઠ કરવા દરબાર પોતેજ વેશપાલટો કરીને આવ્યા હતા. એ જવાબમાં માત્રં હસ્યો.

“કેમ કંઈ બોલતો નથી ?”

“બાપુ, મારી સાથે આપેય રેતીના સુંડલા સાચાં છે એટલે હવાલદાર કેવા છે એ જોઈશું હું જાણું છું એટલું આપ પણ જાણો છો.”

“દેવા ! ઉઠ—જા આણંદની બેઠેન જીવીને અહિં તેડી આવ.”

દરબાર અને દેવા વચ્ચેની વાત ખેડુતો કંઈ સહમજી શક્યા નહિ.

થોડીવારમાં દેવા જીવીને તેડીને આવ્યો.

“બંદાર કોણ છે ?”

“છ હાજર” એક પસાયતાએ દરબારને નમન કર્યું.

“હવાલદારને બોલાવ”

તુરત મેરજ દરબાર સમક્ષ નમન કરી ઉભો રહ્યો. શરૂઆતમાં તો એને કંઈ સહમજી નહિ પણ જીવીને જોઈ એના દિલમાં માસ્કો પડ્યો.

“ હવે તો મારે માટે શું એકદુ કયું છે ? ”

દરબાર મુઝમાં હત્યા.

“ બાપુ ! આપને જોઈતી બધી તકવારી કરી રાખી છે. ”

મેરુએ હાથ જોડ્યા.

“ કેટલા માણસોને વેડે પકડ્યાં હતાં ? ” દરબારની આંખો ચમકી.

“ એકાદ—બેન ”

“ સાચું કહે છે ? એક તો હું પોતે હતો. ત્યારે બેર રીતી તો મેં પાપરી છે. ”

મેરુ આ સાંભળી કાળો ચાલીવણો ધઈ ગયો.

“ એક વખત આ બિહુતની દિકરીની માશી માગ. એને બોલો ત્યારે પકડવો હતો તો હવે એના પગમાં ત્યારી પામડી નાખ. ”

મેરુનો અરધો શ્રવણ હતો ગયો હતો. તેને તમ્બર આવવા મંડ્યાં.

“ હવેસદાર—એ બહેનની માશી માગ. એક રાજાનો અમલદાર પ્રજાને રાજાને નામે કનડે તો રાજા પણ એ પાપનો કાગળદાર છે. ”

મેરુએ દરબારના કલા પ્રમાણે મુજતાં મુજતાં કયું.

“ બહેન ! આ પાપીએ ગઈ કાલે ત્યારે અપમાન કયું છે

એ માટે હું રાજા તરીકે ત્યારી માશી માચું છું અને આજથી આ રાજ્યમાંથી આ વેઠ કાઢી નાખું છું. ”

શ્રી આ સાંભળી રહી પડી. ત્યારે દરબારના ચરણમાં પોતાનો છેડો પાથર્યો.

આખા જોડધરમાં વાણવેગે ખખર પડી ગયા કે દરબાર
ગઇ કાણે ખેડુના વેશમાં દેવાને ખેતરે આઠ્યા હતા અને ચોતે
મેરૂને ઘેર વેડે ગયા હતા. મેરૂને રાજ્યની હદપાર કયો અને
અમલપુરના રાજ્યમાંથી વેડે બંધ થઇ, દરબારે હાજરો ખેડુનોના
આશિર્વાદ મેળવી પચાસ વરસ સુધી દરબારપદું ભોગવ્યું.

સાથી.

વેજપુરની સીમમાં લગ્નોત્સવ હોય તેમ માણસોનાં ટોળાં ઉભરાતાં હતાં. આ વર્ષે વેજપુરમાં પચીસ વાડ ફરતા હતા. ચીચુડાના અપાજથી ચારે દિશા ગાછ રહી હતી.

શેરડીનો વાડ ફરે એટલે ગામડાંઓમાંથી ઓળખીનાં પાળખીતાં તેમજ બાલણ, ભેખ, ફકીર અને ખીમ્મ માગણો રાજ વાડે આવેજ. એવીસે કલાક શેરડી પીલાય, રસની કડા ચડે, ઓળ થાળામાં ઘુંટાય, ત્યાંથી કુંડી ભરાય અને તેનાં માટેનાં ભરાય એમ દિવસ અને રાત ધમાલ ચાલ્યાજ કરે.

આ વખતના જવા વાડમાં કરસન કરકરનો વાડ વખણાતો હતો. એના વાડનો સડો રસથી ભરેલો અને ઓળ પણ નાખી થાય છે એમ આખાય વેજપુરમાં વાતો થતી હતી.

કરસન કરકર વેજપુરનો મોટો ખેડુત ગણાતો. તેને ત્યાં ચાર સાથી હતા. એડના કામમાં કરકરની ઝીલવટ વખણાતી. આ વખતના વાડમાં કરસનની શેરડી સહુ જોવા આવતા.

દિવસ આચમવાની તૈયારીમાં હતો. સાથીઓના ચેટમાં હવે ભુખ લાગી હતી. ગામના રસ્તા તરફ શેરડી વાઢતા વાઢતા સહુ ઘડીએ ઘડીએ જોતા હતા.

અરજણ આ વખતે અખેડામાં હતો. ચીચુડા ફરતો હતો. તેમ અરજણનું માયું પણ ફરતું હતું. આજ હજી ભાત કેમ ન આવ્યું એમ એ પણ મનમાં મનમાં વિચારે છે એટલામાં તે મધુર હોઠકાથી ગવાતા ગીતના સૂર મંભળાયા.

હરે અખેડાની પારે ઘોળાં ધણુ ચરે,

હરે ધણુ ચારે કનૈયો જોવાળ—

અખેડો સોહામણો.

હરે અખેડામાં કીયા ભાઈનાં રાજ,

અખેડો સોહામણો.

હરે અખેડામાં કરમનસાઈના રાજ,

અખેડો સોહામણો.

ગીત સાંભળતાજ અરજણમાં નવું જીવન આવ્યું.

ભાતના સુંડા માયાપર લઈ કરમનની ચારે દીકરીએ અખેડામાં દાખલ થઈ.

“કાં અરજણ! જૂપ બહુ લાગી છે?” કરમનની ન્હાની દીકરીએ કટાક્ષ કર્યો.

“રૂડી! ભુખ તો નસીબદાર હોય એને લાગે” અરજણ ધીમું ધીમું દસ્યો.

“એ તો મહારા હાથના રોટલા છે એટલેજ એટલી ભુખ લાગે!”

“ના. ના. અહિં આખો દિવસ કામ કરીએ છીએ એટલેજ એવી ભુખ લાગે. બાપી રોટલા ગમે તેના ધોડા હોય તેથી શું?”

સહુએ ભાત હોડ્યું. જુવારના શેટલા અને તાને ગોળ ખાતાં ખાતાં અરજણે રૂડી તરફ ફરી શેટલાનું એક બટકું દેખાડ્યું.

“રૂડી! આ શેટલો તમારા હાથનો હતો?”

“હુમ?”

“તેને આખો આખો શેટલો બગાડ્યો છે. તારું ધ્યાન શેટલો કરતાં કરતાં ક્યાં હતું?”

રૂડી જવાબમાં હસી અને મનમાં ને મનમાં કંઈ લરી

(૨)

ગોળની કડા હમણાંજ ઉતરી હતી. હાથમાં શૂરડીના છેતા લઈ ગોળ ખાવા માટે સહુ યાગા તરફ તાકીને બેઠાં. બ્રાહ્મણ, વાણીયા, વાણુંદ, સોની, હુશર સહુએ ગરમ ગરમ ગોળમાં છેતા બેળી ગોળની છારી ચાટવી શરૂ કરી ગોળના યાગા પર ભત્તેને નથી. ત્યાં ઉંચામાં ઉંચા વણનો માણસ એક યાગે ગોળ ખાઈ શકે છે. આને યાગા પર લેજપુરનો એક રાજપૂત પણ હતો. રાજપૂતને અરજણુ ઓળખતો હતો.

“કાં દરવાર! ગોળ બરાબર ખાજે હો!” અરજણે અબેડામાંથી યાગા પાસે આવતાં આવતાં ટકોર ફરી

“ગોળ તો ખાવોજ લોહએને! અમ્હે તો રાજપૂત અમ્હે અમ્હારાં તો ગોળ ધીનાંજ હાડ છે.”

“પણ એ ગોળ ધીના હાડ હોય એથી શું?” અરજણુ યાગા આગળ ઉભો રહ્યો.

“અરજણુનીયા વખત આવે એ ગોળ ધીનાં હાડજ કામ આવે.”

“એ જમાનો ગયો. આજતો તમને પાવણું પાણી ભરીને પણ પી શકતા નથી.” અરજણુ હસ્યો.

“એ તો વખતે આવ્યો વાત.”

“વખત શું? હો આજેજ વખત છે. આ ગોળનાં પાટનાં

એક એક હાથમાં એક એક લઈ લેવો જાયું.”

“એમ ગોળનાં પાટનાં ઉપાડવાથી બહારની થોડી ગણાય છે?”

“કેમ નહિ? એ તો નેનાં કાંઠામાં જોર હોય એ ઉપાડી શકે.”

“હજારા કાંઠામાં હમણાં હમણાં ગોળ ખાઈ ભારે જોર આવ્યું લાગે છે.”

“જરૂર.”

“ત્યારે વુંજ માદીનો દીકરો હો તો બે પાટલા ઉપાડી લેને?”

“એ પણ ખરું. બોલો! હું ઉપાડી લઉં તો શું આપો?”

આમ દરબાર અને અરજલુ હુજગતે ચડ્યા. ત્યાં ૫૬ કરસન ત્યાં આવ્યો.

“શું છે, દરબાર શું છે?”

“આ લંબારો સાથી મ્હારી સાથે હોડે ચડ્યો છે.”

“એ તો એવાજ છે. લંબે લંબારે નિરાંતથી ગોળ ખાઓ ગોળ!” કરસને ટુંકે પતાવ્યું.

“ના. પટેલ! એમ ન કહો. જો દરબાર એક એક હાથનાં એક પાટલું ગોળનું ઉપાડે તો લંબે કહો તે હું હારું અને જો હું ઉપાડી લઉં તો હું કહું તે લંબે આપો.”

“ચાલ, કબુલ છે મ્હારે” કરસને પડકારો કર્યો.

“જો જો હું જીતીશ અને હું કહું તે લંબારે આપવું પડશે.” અરજલે પગલે ફરી ચેતવ્યો.

“ કાંઈ શીકર નહિ, લ્યો દરબાર હાથો ઉપાડો પાટલાં ”
કરસને રાજપૂત સ્થામે જોયું.

પુરત રાજપૂત યાજ્ઞપરથી ઉડયો અને ત્રણે જણા
ગળવાઈમાં ગોળનાં પાટલાં પડ્યાં હનાં લ્યાં ગયા. વાડે આવેલા
ખીનપણુ આ હરિદાઈ જોવા એકલા યઈ ગયા. આખાય અખિત્રમાં
આ વાનની ખમર પડી ગઈ. રૂડી સોરડીના સાંકા લઈ ઘેર પાછો
જતી હતી તે પણુ આ સાંસળી ગળવાઈમાં આવી.

ગોળના પાટલાં ઉપાડવા માટે રાજપૂતે ભેડ માંધી. પાટણું
બે હાથે હવાની જેમુ એટલે રાજપૂતને કેટલી તીવ્રે સો થાય છે
એની ખમર પડી ગઈ અને લેંચે માથું ફફડાવ્યું.

“ કરસન પટેલ ! અરજણુ તો ગાંડો છે ગાંડો. એક એક
હાથમાં કંઈ એક એક પાટણું ઉપડી શકે ? ”

અરજણુ ઉમો ઉમો હસતો હતો.

“ દરબાર ! ખરી જાણ, લકમે ઉપાડ્યાં, ઉપાડ્યાં ! ”

“ બે હાથે એક પાટણું ઉપડી શકે ? ” દરબારે અરજણુ
સ્થામે જોયું

“ આપણે તો એકજ વાન છે કે દરેક હાથમાં એક
પાટણું ઉપાડવું ”

“ ત્યારે દરબાર તો ન ઉપાડ્યું હતે તું ઉપાડ . ” કરસને
અરજણુને સતેજ કર્યો.

“ હુ તો ઉપાડવાનોજ છું. ”

“ મોટેથી વાતું થાય વાતું. ”—કરસન હસ્યો.

“ ત્યારે જોઈ લ્યો ? ”

આમ કેહેતાં અરજણે એક જગલમાં એક અને ખીણ
બગલમાં ખીણુ એમ બે ગોળના પાટલાં ઉપાડ્યાં અને બધાયની

દરિયાવાડી ગ્રંથ
૧૮૨૭

[ચિત્રકાર:]

સાથો

[શ્રી દરિયાવાડી ગ્રંથ]

“.....કરી ને ભરતી ને નાદ”

અમનપત્ની વચ્ચે આખાય ચીસુડાને ગોળનાં પાટલા સહિત ફરી આપ્યો.

(૩)

“અટાણે ક્યાંથી આપ્યો ?”

“ગામમાં ગોળનાં પાટલા વેપારીને ત્યાં પહોંચ્યાડ્યા હતાં ત્યાં આવતાં પાણીની તરસ લાગી એટલે અહીં આપ્યો.” ધરનેઃ ઉંબરે બેસીને ભરત ભરતી રૂડી સ્કામે આસરીમાં ખાટલો દાળેલો પડેલો હતો તેના ઉપર અરજણ બેઠો.

“પાણી પુાણી નહિ મળે.” રૂડી ભરત ભરતાં ભરતાં હતી.

“તો આ ચાલ્યો ખીલું શું ? નદીયે પાણી પી લઈશ.”

“અમ થાપા” રૂડીએ લહેકથી કહ્યું.

“ખીલું શું નદી થોડી ના પાડવાની છે ?”

રૂડી દાંતે દાંતે ભરનનો દોરો તોડતી ઉડી.

“ધરમાંથી બધાંય ક્યાં ગયાં ?” અરજણે આસપાસ નેહ પ્રશ્ન કર્યો.

“બધાંય નદીયે લુગડાં ધોવા ગયાં છે. હું અહીં ધર સાચવતી બેઠી છું.” રૂડીએ પાણીનો કળશો અરજણના હાથમાં મૂક્યો.

“કંઈ એક કળશે થોડું પાણી પૂરું થાય તેમ છે ?” અરજણે કળશો ખલામ કરી નાખ્યો.

“હારાથી તો બધાંય હારી ગય. કાલે પેલા દરબારનેય ત્યે હતાંયો. હા. હા પણ પછી ત્યે કરસનભાઈ પાસેથી શું માગ્યું ?”

રૂડીએ ખીંતે કળશો પાણીનો ભરી અરજણના હાથમાં આપ્યો.

“હજી મેં કંઈ માગ્યું નથી” એમ કહેતા લેલે પાણીનો
બીને જણો પૂરો કર્યો

“કેમ લાવું ?”

“ના, ના હવે વધારે તકનીક લેને અપાય ?”

‘પીતુ હોય તો ભરી આવું ? માનમાં રહીય તો
પરનાઈશ ?’

“રૂઠી તારી છાજ છે નો પા લાવ ત્રીને કળશે”

રૂઠીએ પાણી ભરીને આપ્યું

‘હવે એમ લેને છું એ વાત પૂછવા માગુ છું.’

‘શું ?’

‘જરસન પટેન પાસે કું શું માગું ? તું કહે તે માગું”

‘એમાં મહેને શું કરવા પૂછે છ ?’

“રૂઠી ! જો મ્હારે મા આપ, બેડેન ભાઈ કોઈ નથી ન
છે તે એક તું છે

“કું છું એટલે ?” રૂઠીએ જવા નડાવ્યાં પણ એની
આખમાં ઉડી ઉડી મીઠાશ દેખાતી હતી

‘મસારમ માણસને દિલ ખોનવાના હામ દોઢના કે
એટલે કે પોતાનું બિનનું માણસ પોષકન મળે છે

‘એટલે કું તારા દિલનું માણસ કમ ?” હપ ! જેતી
હોય તેમ રૂઠીએ રોળ કર્યો

‘તું કહે તો કું દિનનું માણસ કહું અને ના કહે તો
થોડી તારા ઉપર મ્હારી જળજળરી છે ?”

“અરજણ અરજણ તારે માગવું હોય તે માગ”
રૂઠીનો અવાજ ફર્યો

“ શું માગું ફરી ? મ્હને તો કંઈ સમજ પડતી નથી. ”

“ એટ વરસનો મસારો માગ બીજું શું ? ” ફરી ખડખડાટ

હસી પડી.

“ આવો બિખારી અરજણુ નથી. ” અરજણે છાતી

ઉંચી કરી.

“ ત્યારે બીજું શું માગીશ ? ”

“ માગવું તો એવું માગવું કેટલું ખરેખરું માગવું કહેવાય. ”

“ ત્યારે સૌ પાઠલાં ગોળનાં માગી લે. ” ફરીએ વાંકી આંખે

અરજણુ તરફ જોયું.

“ ગોળ તો નહિ પણ ગોળથી પણ જગતમાં જે ગળ્યું

હોય તે મ્હારે માગવું છે. ”

“ તો કહી દે ? ”

“ મ્હારે તો છું કહે તે માગવું છે. બોલ ફરી તું માર કે

છવાડ ! ” ફરી સ્કામે અરજણે મીઠા મઠી

“ હું મ્હારું કે છવાડુ એટલે શું ? હું ત્હને મારનાર કે

છવાડનાર કોણ ? ”

“ તું મ્હારે બધું જ છે. ” અરજણે ફરી તેની સ્કામું જોયું.

“ તો હું હજું તેમ કરીશ : ”

“ જરૂર તું કહે તો મરું. ”

“ હું કહું તો મરી પણ જા અમ ? ” ફરીએ આંખે

ઉંચી કરી.

“ હા. તું કહે તો મ્હારા પ્રાણનો ત્યાગ પણ કરું. ”

“ ત્યારે ત્હારે કુરમનલાષ પાસેથી શું માગવું તે માટે બાજ

સ્કાંને લાત લઈને આવીશ ત્યારે કહીશ. ”

“ હમણા કહી નાખને ? ”

“ હવે ત્હારાથી ફરાય તેમ નથી, હું કહું તેમ ત્હારે કરવાનું છે ”

“ રૂડી રૂડી ” બોલતા બોલતા અરજ્યે નિસાસો નાખ્યો

“ કેમ નિસાસો નાખે છે ”

“ નમાયો, નળાપો, નજાયો માણસ છું હવે તો તું ”
આમ અધુરૂ વાન્ય રાખી અરજ્યું ઉઠ્યો

રૂડીએ હિરવીટણું વીગતા વીટતા ઉઠતા અરજ્યું સ્થાને એક દિટ્ટિ દેખી

(૪)

અરજ્યું જેતરે આંચો પણ આજ એને કોઈપણ પ્રકારે એન નહોતું એની નજર આગળ તો ભરત ભરેલો એ ધાધરો, એ કસુ મન આઢણું, એ આઝનાથી ચકચકતું કાપડું, એ ગૌરવણું, એ પાતળું લાણું શરીર અને એ તોફાન ભરેલી મીઠી આખી ગરડીને માઠે સાઠે દેખાઈ

‘ કા કરસન પગે પાસે શું માગ્યું ? ’ બીજા એક દારીવાએ અરજ્યુંને શેરડી વાઢતા વાઢતા પૂછ્યું

હજી કંઈ માગ્યું નથી અરજ્યો દુકેથી પતાવ્યું

‘ પણ દર ારને તું મીઠું હરાંચો છો ! ’

અરજ્યો કંઈ જવાળ આપ્યો નહિ

અરજ્યું અખેમા ગયો ત્યાં જાગી પર બેઠેલ છોકરાએ તેને પૂછ્યું

“ કા ! કરસનનાપા પાસેથી શું માગ્યું ? ”

અરજણે ચીસુડાના અવાજમાં કંઈ જવાળ આપ્યો નહિ.
એને તો આજે ક્યાંક એન પડતું ન્હોતું.

પોતાની જાતના, મહેનતુ, મજબુત અને ન્હાનપણથી પોતાને
ત્યાં ઉઠરેલા અરજણ તરફ કરસનને પહેલેથીજ પક્ષપાત હતો.
અરજણને ત્રેણે પોતાનો ધરનો માણસ હોય તેવી રીતે રાખ્યો
હતો.

“કેમ અરજણીયા! કરસન પટેલ પાસેથી કંઈ માગ્યું?
ખીજ એક ઝોટી ઉમરના સાથીએ અરજણને જોતાંવેંત પ્રશ્ન
કર્યો.

આ બધા પ્રશ્નોથી અરજણ કંટાળ્યો. સ્હાંજ પડે એને
રૂડી આવે એટલે એ પ્રશ્નનો નિકાલ કરી નાખવા તે આગ્રહ હતો.
ત્રેણે લાગ્યું કે ત્રેણે એક ભૂલ કરી. રૂડીને ગામમાં મળ્યો
ત્યારેજ એ બધું એકસ કરી લીધું હોત તો ઠીક થાત.
તે ધડી ધડી આકાશ તરફ જોતો હતો. સરજ નમતો જતો હતો.
એટલે હવે થોડીવારમાં સ્હાંજ પડશે એ આશાએ ને આશાએ
ધડીક અખેડામાં તો ધડીક વાડમાં, ધડીક જાંગી પાસે તો ધડીક
ઠાડીવાએ વચ્ચે એમ ચારે તરફ તે ભમતો હતો.

“અરજણીયા અહીં આવ, અહીં આવ, આ કડા તૈયાર
થવા આવી છે તો હાથ દેવા લાગ.” કરસન કરકરીયે અરજણને
ફરતો જોઈ હાંક મારી.

તુરત અરજણ ચુલ પાસે આવ્યો. ધુનમાં ને ધુનમાં કડા
ઉતારવા ત્રેણે હાથ દીધો. પણ તેની નજર, તેના કાન, તેની શુદ્ધિ
સંધ્યું ગામ તરફ હતું એટલામાં દરથી ગીતના ઝંકાર પડ્યા:

હરે અખેડાની ધારે ઘાળાં ધણુ ચરે,
હરે ધણુ ચારે કનૈયો ગોવાળ—

અખેડો સોહામણો.

ગીતનો તાલ લેવા ગયો એટલે અહીં કડા ઉતારતાં
અરજીના હાથમાંથી ડાંડો છટકયો. કડા વાંછી વળી. જો કડા
ઉંધી વળે તો તો બધાય દાઝી જાય એવું અરજીને પોતાનું
અધળું જોર એકદુન કરી કડાને વાંછી વળતી અટકાવી છતાં અંદરથી
ખદખદતો રસ તેના હાથ પગ અને શરીરના બીજા ભાગપર ઉડયો
તેથી તે સખ્ત દાઝયો. ટુરન આખા વાડમાંથી લોકો દોડી આવી
એકલાં થયા. અરજી સખ્ત દાઝયો હતો. તેને પડે નાખી
જુપડીમાં લઈ ગયા.

કરસન પટેલને અરજી દાઝવાથી બહુ દુઃખ થયું. અરજી
જો દાડો મુકી દીધો હોત તો બીજા લોકો પણ આ રીતે સખ્ત
દાઝત પણ તોલે દિશ્મતથી બીજાઓને બચાવી લીધા હતા.

આ વખતે રૂડી તેની બહેન સહિત આવી પહોંચી; કરસન
સખ્ત દાઝયો છે એ સમાચાર સાંભળતા તેના પેટમાં ફાળ પડી. તે
ભાતને સુડવો એમને એમ વાડપડામાં મુકી અરજીને જ
જુપડીમાં પડે નાંખ્યો હતો તે તરફ દોડી.

(૫)

“અરજી ! તે દિ મહારી બૂલ થઈ કે મો રહાંજ ઉપર
તે વાત મુલતવી રાખી. એ તો પ્રજાએ લાજ રાખી નહિ તો તું
આમાંથી બચત નહિ અને મારે પણ ત્હારી સાથે મરવું પડત.”

ખાટલે પડ્યો પડ્યો અરજી હસ્યો.

“મહારી સાથે ! એક સાથી સાથે ! ”

“ હા તુ સાથી ખરો પણ મ્હારા જીવનનો પણ સાથી ”
અરજીના હરખનો પાર ન રહ્યો તે ખાટલામાથી બેઠો
થવા ગયો

‘ હ, હ, હ, ઉતાવળ કરીશ નહિ, હજી કાલ સુધી પાટા
ન છુટે ત્યા સુધી સુતો રહે ’

“ પણ શુ તુ ખરેખર મ્હને ત્હારો સાથી માનજી ? ”

‘ અરજી આજ નહિ પણ ન્હાનપણથીજ હું ત્હને મારો
સાથી માત્રુ છું ’ રૂડીએ અરજી તરફ સ્નેહભરી દ્રષ્ટિ ફેંકી

“ ત્યારે હું કરમન પટેન ખાસે ત્હારી માગણી કરૂ ? ”

“ તું કરે કે ન કરે પણ હું તો ત્હારીજ છું ”

“ રૂડી ! રૂડી ! હું મરનો બચ્યો એ જોષ મ્હને આનંદ
થાય છે ”

“ અને મ્હને પણ આનંદ થાય છે કે મ્હે જે બુન
કરી હતી તેમા પ્રભુએ આખરે લાજ રાખી ”

“ હો તો કંઈ બુન કરીજ નથી ”

“ તે દિવસે તુ ગામમા આવ્યો ત્યારે મ્હે ત્હને સ્હાજે
કહીશ એ જવાબ આપેનો પણ એ સ્હાજેજ તુ દાઝ્યો અને
મ્હને જ્યારે બાપાએ જુદું કે અરજી નહિ બમે ત્યારે તો હું
બહુ રડી મ્હને તે દિવસથીજ યશુ કે ‘ આજનો સ્હાનો લીજ્યે કે
કાલ કોણે દીધો છે ’ ‘ અત્યારે યાવ તે સ્હાજપર ન રાખવું ! ’ ”

“ એમાય કંઈ પ્રભુનો સંકેત હશે, રૂડી ! ”

એટલામા ઝુપડી બહાર કોઇનો અવાજ સંભળાયો

“ કા કેમ છે અરજી ? ” કરમન પટેન ઝુપડીમા આવ્યો.

‘હવે તો તૈયાર થઈ ગયો છું. ત્હમે કહો તો જાળનાં બે પાટલા આજ હાથમાં ઉપાડી લઉં.’”

કરસન પટેલ હસી પડ્યો. “અરજણુ એક વખતનું હજી તૈયાર છે એ તો પતાવડ પછી ખીજી વખત હોડ કરીએ.”

“ત્હમે આપો તે હું લેવા ખુશી છું.”

“તું કહે તે હું આપુ.” કરસને રૂડી અને અરજણુ બંને સ્થાનું નેચું.

“હું તો ત્હમારો સાથી રહો. મ્હારાથી કશું મોટું ત્હમારી પાસે કંઈ મગાય?”

“ત્હને સાથીમાથી મ્હારે પટેલ બનાવવો છે.”

“એ તો ત્હમારી મ્હારા ઉપર પહેલેથી માયા છે.”

“બોલ શું આપુ?”

“ત્યારે આ રૂડી કહે તે મ્હને આપજો.”

+ x +
પછર દિવસ પછી અરજણુ ત્હને સાંગે થયો. આખા વેળપુરમાં વાતો થઈ કે અરજણુ સાથે રૂડીના સગા થવાનાં કે. થયું પણ તેમજ. વસતપચમીની રાત્રીએ રૂડીને અરજણુના કરસન પટેલે ધામધુમથી લગ્ન કર્યાં.

“હુંકેમ અરજણુ હવે તો ત્હમ્હારો સાથી ખરોડા ?”

“રૂડી ત્હારો તો હું જુગ જુગ સાથી રહેવાનો છું.”

.. દાદુ દાતારાં.

ગરૂ વડેરાં પંખીરાં.
હુ તારે તારાં;
મેરૂ વડેરાં કુગરાં,
દાદુ દાતારાં.

“બાઠવી ! ગાડાનું પૈકું ખુંચી ગયું લાગે છે.”

“ઐઝત નદીનો કાંઠો તો બહુ ચીકણો !” ઈસર બારોટ નદીને કાંઠે ઉભો ઉભો બાઠવી.

ગાડાવાળાએ અને ઈસર બારોટે બળદને બહુ ડચકાર્યા; બારોટ તો ગાડાનું પૈકું પણ ઉપાડ્યું છતાં ગાડું ત્યાંથી એક તમ્બુ પણ ખસ્યું નહિ.

ઈસર બારોટ પરસેવે નાહી રહ્યો.

ઐઝત નદીનો કાંઠો એટલે સોરઠનો રળીઆમણે પ્રદેશ. બાલાગામને પાદર વાંકવળાક લેતી આ નદી ગામની શાલામાં

વધારો કરે છે. બાલાગામ ઘેડ પ્રદેશમાં આવેલું હોવાથી કાદવ ધણું અને એ પણ ચીકણો કાદવ, ચોમામામાં તો કાંકાપર એટલે બધો કાંપ જામે કે તે જુવચૂકથી કોઈ પણ માણસ ત્યાં પગ મૂકે તો આખોને આખો કાદવમાં ઊતરી જાય.

“ત્યારે હું ગામમાંથી કોઈનો બળદ મળે તો લઈ આવું કારણ કે આ બળદોથી હવે ગાડું કાંકાપર ચડે તેમ નથી.” ઇસર બારોટ દેખાળ પરનો પરસેવો લૂછતાં લૂછતાં ગાડાવાળાને કહ્યું.

“કોઈનો એક બળદ મળે તોપણ આપણું કામ થાય.” ગાડાવાળાએ ઇસર બારોટના મતને ટેક આપ્યો.

ઇસર બારોટ ગામમાં દાખલ થયો રસ્તામાં ફરેક માણસ આ નવા આવનારની સ્લામી જોતું હતું. ઇસર બારોટ તો ‘ચોરા’ કયા કે એમ પૂછપાછ કરી ચોરા તરફ ચાલ્યો. એણે માન્યું હતું કે ગામના મુખી પટેલીઆઓ બધા ચોર હશે તેમને વાત કરીશ તો જરૂર કોઈ બળદ આપશે દારકથી નીકળી એ જ્યારે સોરઠની હદમાં આવ્યો ત્યારથી એણે સોરઠનું સ્નેહબીજું સ્વાગત માખ્યું હતું આખાય કાઠિયાવાડમાં સોરઠનું સ્વાગત એટલે દિલનું સ્વાગત. સોરઠ જેવો રમાળ પ્રદેશ છે તેવા સોરઠના વતનીઓનાં દિલ પણ રસાળ છે. ઇસર બારોટ રસ્તામાં એ દિલની મહેમાનગીરીએ ચાખી હતી.

ઇસર બારોટ ગામના ચોરા આગળ આવીને ઉભો. આ વખતે ચોરામાં જીવાન દાયરો જામ્યો હતો. વૃદ્ધ પટેલીઆ ખેતરે ગયા હતા. ઇસર બારોટને જોઈ એક જીવાને પ્રશ્ન કર્યો,

“ગાડવી ! ક્યાં રેવું ?”

“રેવુ તો ફર મારવાડમા ચલુ હમણા કાઠિયાવાડમા ફર છું.”

“આમ કયા ગયા’તા ?”

“ગયો તો દ્વારકા અને આજે જવુ છે પ્રભાતપાટણ, પણ આ નદીમાં ગાડાનુ પૈકુ ખુચી ગયુ છે એટલે ત્હમારા ગામમા આવ્યો છું.”

“આજ્ઞતને કાંડે ઘણાય ગાડા ખુચી જાય છે” એક જુવાને નિરાતથી કહ્યું.”

“એ ખાચી વાત, હવે ત્હમારા ગામમાથી થોડીવાર કોઇ એક બળદ લઇને આવે તો ગાડુ બહાર નીકળે.”

ઇસર ખારોટનુ આ વાક્ય સાંભળી રાધળા જુવાનો એક બીજા સ્હામુ જોવા લાગ્યા.

જુવાનોની આ સ્થિતિ જોઇ ઇસર ખારોટ પડકારે કર્યો

‘કેમ આ જુવાન દાયરામા કોઇ દાતાર નથી કે એક ચારણનુ ગાડુ કાઢવા એક બળદ આપે ?’

દાયરામાના એક દીખળી જવાને ખારોટના મેજાને મરકદીમા ઉતારવા કહ્યું

“છે, છે અમ્હારા ગામમા એક દોડુ દાતાર વસે છે. એની બળદની જોડી બહુ સરસ છે અને ત્યાં જાઓ એટલે એ જરૂર બળદ આપશે.”

“એનુ ઘર કયા આવ્યુ ?”

“તરકવાડામા જાઓ અને પૂછો એટલે એનુ ઘર કોઇ ખતાવશે.”

ઇસર ખારોટ તુરત દાદુનું ઘર પૂછતો આગળ ચાલ્યો.
એના જવા પછી દાવરામાંના સર્વ જુવાનો હસ્યા.

(૨)

“ભાઈ ! દાદુનું ઘર ક્યાં આવ્યું ?”

આગળ જઈ રસ્તામાં એક માણસને ઉભો રાખી ઇસર

ખારોટ પૂછ્યું :

દાદુ નામ સાંભળી એ માણસ ગડવી તરફ જોવા લાગ્યો.

“કેમ દાદુનું શું કામ છે.”

“એનો મ્હારે એક જળદ જોઈએ છે. મેં સાંભળ્યું છે કે

ખાલાગામમાં દાતાર તો એક દાદુજ છે.”

પેલો માણસ આ સાંભળી હસ્યો. તેને લાગ્યું કે ગડવીની

કોઈએ મસ્કરી કરી છે.

“કવિરાજ ! એ આમ શંકરની ડેરી છે તેની સ્કામે શેરી

છે ત્યાંથી સીધા જાઓ. ત્યાં જઈને કોઈને પૂછશો. એટલે દાદુનું

ઘર ખતાવશે.”

ઇસરખારોટ ખતાવેલ શેરી તરફ ચાલ્યો. પૂછતાં પૂછતાં

એ એક પડેલા ખડેર જોવા ઘર આગળ આવી ઉભો.

“અરે આઠલામાં દાદુ રહે છે, દાદુ ?” ખારોટે અવાજ

કર્યો. તુરત એ પડેલા ખડેરમાંથી એક પુરૂષનો અવાજ આવ્યો.

“કોણ છે બાપુ ?”

“અરે દાદુ ક્યાં રહે છે ?”

ઘરની ઓસરીમાં સાંડીયોનું ત્રાટું બાપુ હવે તેમાંથી

દાદુએ તુરત કોડીયું ક્યું.

“ કાં શું કામ છે ? ”

“ પણ દાદુ ક્યાં ? ” ગઢવી હવે પૂછી પૂછીને અડળાયે હતો.

“ હું જ દાદુ. પધારો પધારો ” દાદુએ બહાર આવી ગઢવીને સત્કાર્યો.

પડેશું ખોરડું, ફાટેશું લુગડાં, અને ઉગડ ઘર એ સર્વ જોઈ ગઢવીને દાદુ તરફ આવે થયો. ઈસરખારોટ ગરીબીમાં પ્રભુતા માનનારા હતા.

“ બાપ-દાદુ ! ચારણ ત્હારી મદદ માંગવા આવ્યો છે ”

ગરીબ દાદુ જાતનો પડાણ હતો. પોડીયો

ચણાવી માંડ માંડ પેટને ભાડપુરવું અનાજ આપતો હતો. દાદુની સ્થિતિ આવી હતી છતાં એનું દિલ શહેનશાહ જેવું હતું. ફકીર, સાધુ, બાવા જોગી અને જતિ તરફ એ ભાવથી જોનારો હતો.

“ ચારણદેવ ! હું આપને માટે શું કરું ? ” દાદુએ ઈસરખારોટનો મીઠો વચનથી સત્કાર કર્યો.

“ દાદુ ! ઐશ્વર્યમાં મ્હારું ગાકુ ખુંચી ગયું છે. ગાડાના બળદોથી કાંડે હવે ગાકું ચડે તેમ લાગતું નથી. માટે ગામમાં દોષ એક બળદ આપે એ માટે આવ્યો ત્યાં દાયરાએ ત્હારું ઘર ચિંધ્યું એટલે અહીં આવ્યો છું. ”

“ ધન્યભાગ્ય ને ધન્યધડી આ ગરીબ દાદુને ઘેર આપ ક્યાંથી ? બળદ શું પણ કહો ? ” દાદુ પોતે ઘરમાં જોશખતે ગાકું ખેંચી આપે પછી શું ? ”

ઈસર બારોટ દાદુની ગરીબ સ્થિતિ પ્રથમ દર્શને પારખી
ગયો હતો પણ એના દિલની દિલાવરી જોઈ ત્યારે સંતોષ થયો.

દાદુ પામી ગયો કે એરામાં જોડેલા કોઈ ટીબગીજીર
જીવાને મસ્કરીમાં તેનું ઘર સ્થિતું છે તોલે પોતાના ખડેરમાં
બાંધેલ પોડીયો છોડીને બહાર આવ્યો.

પોડીયાને જોઈ ઈસર બારોટને થયું કે આ પોડીયો ગાડું
ખેંચી શકે તેવો નથી. આમડાંમાથી હાડકાં ને પાંસળાં ગણના
પોડીયા તરફ ફરીને દાદુને બોલ્યો ઈસરબારોટ સાંભળ્યો.

‘ડાળિયા ! જે મેમાનું મેમાનું દેવાનો આપણે ધર્મ છે માટે
આજે ચાપ આ મોઢા મેમાનું ગાડું આપણે કાઢે ચડાની દબાયે’

દાદુના શબ્દોમાં ભક્તિ, શ્રદ્ધા અને આશા ઈસરબારોટ
નેપા, ત્યારે આ પકાણુ તરફ ગ્રેમભાવ પ્રકટ્યો

મળીયા મોટા મૂઠ,

કોઈ મન માગર મળ્યો નહિ;

હલ નહિ હેડામોલ,

દાઝ ન લાગી દાદવા.

(૩)

ઐઝતને કાઢે માણસો પણ એકઠાં થઈ ગયાં. દાદુનો મુઠ
દાવ ડાળીઓ ખુલેલા ગાડાને કાઢે લઈ આવશે એ નિશ્ચય હાગર
રહેનાર બધાય હંમતી હતા.

દાદુએ તો ઈસરપર શ્રદ્ધા રાખી ઈસરબારોટના ગાડાનો
એક બળદ છોડ્યો અને તેની જગ્યાએ ડાળિયાને બેઠ્યો. જે
પેડું ખુંચી ગયું હતું તેનું ચાક પોતાના હાથમાં લીધું અને ડાળી-
આને ડચકાર્યો. ગાડાવાળાએ બળદ હાંકવા.

હાજર રહેલાઓએ પણ તમાસાની ખાતર રીડ કરી. બળ-
દને ભેર આન્યું અને મુઝદાલ જેવા દેખાતા ડોળિયાએ પડતાં
પડતાં પણ ગાડાને કાંઠે ચડાવી દીધું.

ગાડું ગૂઢ ગળેલ,
ચારણનું ચાલ્યું નહિ
કાઢ્યું કાંધ ધરેલ,
ડચકારે તેં દાદવા.

“ શાખાશ, હાડું શાખાશ ! ” ઇસરે બારોઠે ગાડું નીક-
ળવાથી ખુશી થઈ ગયા.

“ કાંઠે” કરું વખાણ,
ડોળિડા તુજ દેશમાં;
ભણે નભનો ભાણ.
ભૂપર ભાળ્યો દાદવા.

ડોળિડાની પીઠ ચાખડી ઇસર બારોઠે તેના સ્કામું ઉતેથી
જોયું.

“ હયો હાડુ પઠાણ ! હું હવે જઈશ ” તહમારો ગુણ્ય તે
ડોઘ દિવસ નહિ ભુલું. ઇસર બારોઠે હાડુની રજ લીધી.

“ ના. ના એમ જવાય ? અમ્હારે ઘેર તહમે કયાંથી ? જમ્યા
વિના તહમને જવા નજ દઉં. ”

“ બાપ હાડુ ! પઠાણની જાત તું આજ ઉમળાની છે. તું
મ્હારી ઘણીય સેવા કરી છે.”

કરણ દેતો દાન,
લોભીને લાખું ગણું;
તે દિ તું ધમણ પઠાણ,
દેશમાં નોતો દાદવા !

તે તો આજે જન્મવાથી પણ વિશેષ દિવસનાં દાન દીધાં છે. "

" નહિ કવિરાજ ! ત્હમે જો જન્મ્યા વગર જન્મ્યા તો તો હું અને ડોળિયો ગાડાની આડા સૂધએ આડા. "

હાહુ બાપ ! મ્હારે જન્મ જલ્દી કરી પાછું જન્મનગર પહોંચવું છે એટલે હું રોકાઈશ નહિ. ત્હારી માથે તો હવે મ્હારે સાચી દોસ્તી થઈ ગઈ છે.

મળિયો તાસે મેળ,

મન દુજે મળે નહિ,

ભળિયો સાકર મેળ,

દુધ ચેખામાં દાદવા

જન્મવાથી શું વિરોધ છે ? "

" એક વાતની હજાર વાત છે કવિરાજ ! હાહુને ત્યાં છુપાર બાજરાને શેટલો લીધા વિના જન્માય નહિ. હું જો શેટલા ખનરાબ્યા વિના ત્હમને જન્મા દઉં તો આપું બાવાગામ લાભે બાપા !

લાખુ દેતા દામ,

ચિતોડ ચિત ચલ્યુ નહિ,

બાપુ બાવાગામ,

દાસો પાણી દાદવા

'હાહુ ! ચિતોડના દરગાહમાં પણ મ્હાડ દિવ માન્યુ નહિ

પણ ત્હારા દિવસના એક ગોક વગન માખના એ લાખો રૂપિયા આપનાગ ચિતોડ કરતા બાવાગામ મ્હને ગમે છે. ત્હારી ઇચ્છા છે તો જલે હું જન્મીને જઈશ પણ મ્હને વધારે વખત રોકીશમાં એવું માગી લઉં છું."

દાદુને તો આજ પોતાને આંગણે સોનાનો સૂરજ ઉઘો.
હોય તેમ લાગ્યું. ગઢવીનું ગાઠુ દાદુના કળીયામાં આની છૂટ્યું.

આખા આવાગમમાં વાતો થવા લાગી
કે ધરમાં સહવારનું છે તો સહજનું નથી અને સહજનું છે તો
સહવારનું નથી એ દાદુ આ ચારણની મહેમાનગીરી શી રીતે કરશે ?
દાદુએ પણ ધેર આરી ગઢવી માટે જમવાનું કરાવવાની
તૈયારી કરી.

પોતે એક બાપારી પાસે જઈ પોતા પડેલું ધર ગીરની
મૂકી અનાજ મને થોડાક રોકડા રૂપિયા લઈ આંચે. બાકાણું
વાડેથી એક બાકાણું બોનાની કળીયુ લીધાથી કળીયામાં ચોક્કસ
ગમેઈ તૈયાર કરાવી.

આ ગરીબ માણસને જમવા માટેની તૈયારી આપવામાં
હમિર બારોટ પણ મુજબ પાણી દાદુનું દિલ તોષે એને લાગ્યું કે
તે આ દાદુનું દિલ દુબાગે તો પ્રભુ દુબાશે એ વિચાર તેણે આ
મહેમાની સ્વિકારી.

પોતાના પૂમય પડયા,

પરો દાન દિયે,

ઢરમી કેવડા સમાન,

દેખ્યો તુને દાદવા.

રસોઈ તૈયાર થતા દાદુએ હમિર બારોટને જમના ઉડના
વનતી કરી.

“કલિરાજા! હોય આ ગરીબની ઝૂપડી પાનન કરી હ તો
દરે ગરીબનો જગ જગરાનો રોટલો આરોગે.”

બારોટની અમ્મણી વચ્ચે દાદુએ તો ખાડ ચોખા અને
થીંધી તાસળીયો લરાનીને તૈયાર ગમારી હતી જેમથી તૈયાર થયેનું

જોજન એટલે ઇસર બારોડને તો કોણ રજવાડાથી વિશેષ મળ્યો
આ જગણમાં પડી.

ચાંગાળો ચાંચે લીધે,

આવત ભુદ અખાડ;

જેવો રોડે સ્વાદ,

દોષે ન હોય દાદવા.

“હાહુ ! બાપ ત્હારાં તે હું ચાં ચાં વખાણુ કરું. ત્હીં
આખા સોરઠને, આખા બાઘાગામને અને આખી પંદાણુ જાતિને
આજે ઉજવ્યાં છે.”

બારોડ જમી ઉઠ્યા એટલે હાહુ એનાં ચરણમાં પડ્યો અને
સો કોરી તેના આગળ ધરી.

“જાણાં, જાણાં, બાપ હાહુ ! ત્હીં ધણું કહ્યું. મ્હારે હવે કંઈ
ન જોઈએ.”

“એ તો હું કહું તેમ ત્હમ્હારે કરવું પડશે. એમાં કંઈ
બોલશો નહિ.”

હાહુએ દિલના ઉદ્ગાર સંભળાવ્યા.

(૪)

ઈસરબારોડ હાહુને ત્યાંથી પ્રસન્ન થઈ નિકળ્યા. ચોરા
આગળ પેલા જીવાનીયા બેઠા હતા ત્હેની સ્દામું જોઈ બારોડે
હાહુની પ્રસંસા કરી.

વરણુ કવરણુ ન હોય,

કવરણુ ધર ઉઠયોં કરણુ;

ઠોપલ કસર ન હોય,

દહર ઉઠેરે દાદવા.

કિ

જેનાં સાચા શીલ,
વરણુ શું વખોડીયે;
મહલાદ ગણ્યો પવિત્ર,
દાનવ હો તો દાદવા.

જી
ચોખાં જેના ચિત્ત,
વરણુ કંઠિ વિચારીયે;
મહલાદ નો તો પવિત્ર,
દેવ મનાણો દાદવા.
દાટયો ઉંડે મૂળ,
મીઠપ તોય મૂકે નહિ;
દાંડો શેરડી જાત,
દણી વખાણો દાદવા.

દુહા સાંભળી ચારે બેઠેલો એક યુવાન બોલી ઉઠ્યો:—

“ ગઢવી ! હાલુએ મહેમાનગીરી ખૂબ કરી લાગે છે એટલે

એનાં વખાણુ કરતા લાગો છો. ”

દસિરખારાટે હસતાં હસતાં ફરી દુહો લલકાર્યો:

દલડાંનો દરિયાવ,
વિવકનો એ વારિધિ;
નાતામાં નરનાર
દુનિયામાં એ દાદવો.

ચોરાપરનો ખીજે જુવાન ડોળિયાની મસ્કરી કરતો કરતો

બોલ્યો.

“ ગદવા વા, એ મરણીયા દાંડાએ ત્હમારું માફું ખેંચી કાઢ્યું

તે ! ”

ઈમરબારોટ ફરી દસ્થા અને જોને લોકો મરણીયો લોકો
કહે છે અને પોતે છું કહે છે તે દુહામાં કહી જનારું.

શકટ ફરી મરી પાર,

ટાળિડે દખલું કર્યાં;

અણગણ્ય તુજ ઉપકાર,

ભોંછશું બહુ દાદવાં.

છે

ધન ધન તારો વાન,

ધન ધન તારી જાતડી

તું ચિકમનો તાંબ,

દેશમાં દીરો દાદવા.

છે

ગરૂ ને ગોવિંદ,

ગોપતિ ને ગવરીપતિ;

તેમ ડોળિયો ને દાદુચંદ

જોડી જોઈ દાદવા.

ઈમરબારોટ દુહા બોલતો બોલતો ગામ બહાર નિકળ્યો અને
પ્રભામને પ થે પડ્યો. પ્રભામ પાટણની યાત્રા કરી, ગીરનાર થઈ
તે જામનગર આલ્યો અને જામનગરથી દિલ્હી તરફ પ્રયાણ કર્યું.

દિલ્હીમાં આ વખતે અકબરનું રાજ્ય હતું. અકબરના
દરબારમાં વિદ્વાનો માદૃશ અને કવિઓનાં સન્માન મારાં હતાં.
મારવાડનો ઈમરબારોટ આવ્યો છે એ સમાચાર સાંભળતાં રહેલો
કવિની ચન્માનથી પોતાના દરબારમાં પધરામણી કરાવી ઈસર-
બારોટની ખ્યાતિ અકબર બાદશાહે ખૂબ સાંભળી હતી. ઈમર...

ખારોટ ચમત્કારી પુરુષ છે એવી પણ એને કાને વાત આવી હતી એટલે અકબરે એમને ખુલુ માન આપ્યું.

“કવિરાજ ! કયાં કયાં ફરી આવ્યા ? હરકત ન હોય તો મુસાફરીનું વર્ણન સાંભળવાની મ્હારી ઇચ્છા છે.”

“શહેનશાહ ! હું આપની પાસે એકવચન લેવા આવ્યો છું. જો આપ એ વચન પાળવાના હો તો હું આગળ વાત ચલાવું અને નહિ તો હું મ્હારે રસ્તે પડું”

ઇસરખારોટની નિસ્પૃહતાની અકબરને માહિતી હતી એટલે એ કવિને પોતાના બનાવવા માટે એ ઇતેજાર હતો.

“કવિરાજ ! આપ કહેશો તેમ કરીશ ખોલો મું આજ્ઞા છે. ?”

“બસ હું પ્રસન્ન થયો છું. મ્હારે જ્યારે કંઈ ખપ પડશે ત્યારે એ વચનનો ઉપયોગ કરીશ.”

“જેવી આપની ઇચ્છા પણ હશે તો આપ આપના પ્રવાસનું વર્ણન કરશો ખરાના ?”

“જરૂર સાંભળો”

ઇસરખારોટ પોતાના શુદ્ધ કંઠથી દૂહા છોડ્યા.

ચાલો જઈએ દ્વારકા,

મહા ધરમનું ધામ;

જાતાં બેટીયે જાહેના,

વળતા રાવલ જામ.

ઉચ્ચે ગઢ દ્વારકા,

પથરા લાખ કરોડ;

સાગ્રે સાગર ગડગડે,
રાજ કરે રણછોડ.

❀

❀

મીઠાં આંખા આંખણી,
મીઠાં દાઝમ હાર;
મરવા ગઢ સોહામણા,
કામલુગારી નાર;
સોરઠ દેસ સોહામણે,
ચંગા નરને નાર,
જણે સરગથી ઉતર્યા
દેવ દેવી અવતાર.

સાદર આરે જળ હરે,
તાંખા પિત્તળ હેઠ,
જોળન મદમાતી વહુ,
હાથે ઢળકતી હેત.

❀

ધન તે પુરી મુદમાની,
જેમ રાંદર કેદાર;
અભાસ પ્રાચી પાટણે,
સોમનાથ અવતાર.

❀

દીવ ઘોઘાને પાટડી,
સાચું ગામ . સિપોર;

દરિયા કુંગર ને નદી,
માણસ જાત ચકોર.

❀
જાડીયો જંગલમાં વસે,
ઘોડાનો દાતાર;
તુઠો રાવળ જામને,
હાંકિ દીયો હાલાર.

❀
મછુ કાંઠો તે મોરખી,
વળતું વાંકાનેર;
ચંગા માકુ નિપજે,
પાણી વજ્યાનો ફેર.

❀
આંખા જાંશુ આમલી,
સરસ ગુલાબ સુરંગ;
કેતકી ચંપો કેવડો,
નિરખી હરખે મન.

❀
ઘેર ગાય બેસો ધણી,
દહીં કુધ ભરિયાં માટ;
ધર ધર જાયા લિજની,
ચોરે મળિયા જાટ.

❀
"વાહ કવિરાજ ! તમે તો સુંદર પ્રદેશ જોઇ આવ્યા
લાગે છે."

“ જાડાંપનાદ હણુ વણુન ચોડુંક અધુરું છે તે સાંભળો.

જુનાણે જુનો વસે,

પીર તે દુરો પીર;

પતિયો દુરી પત દરી, - -

સુવણુ કયાં શરીર.

જુનાણે જમીવલ વસે,

આંખરણુ દાવલં પીર;

મેનંજે અંગારશા,

તણુ એ મોટા વીર. ”

“ આ બધા વણુનમાં દાલ એ દેશમાં કોઈ મોટો પુરુષ તમે જોયો હોય એવું દેખાતું નથી.” બાદશાહે કવિનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

“ હમણાં એક મહા દાનેશ્વરી પુરુષનું વણુન આવે છે. સાંભળો.”

ભલપે લોજ દાને કરણ,

ટપાલો દુરિચંદ;

સોરઠ દાદુ ચંદ,

ખરદુઃખલંજન પેખીયો.

જાણે કળાવલ મોર,

શંકરસુત સેનાનીનો;

ઝાળિયા તારી જોડ,

દેશ ન લાધે દાદવા.

કોડી દાર કટાર,

સીકાસું આવે ચડી;

તેમજ માંજણુ દાર,

દશું બાંધી તે દાદવા.

ધડીકનાં ધડીયાળાં,
કોઇ છતરપતિ એત્યા નહિ;
માથે મરણ દદામા
દન રાત વાગે દાદવા !

“અરે વાહ, એ દાદવો કોણ છે એવો ?”

ઇસર ખારોટે બાદશાહ સમક્ષ દાદુના ભારે વખાણ કર્યાં.

ગરૂ વડેરાં પખીરાં,
મુ તારે તારાં;

•• મેરૂ વડેરાં કુંગરાં,
દાદુ દાતારાં.

“ત્યારે એ દાદુ દાતાર અહીં આવે ખરો.”

“જરૂર આપનો હુકમ હોય તો આપણે તેડાવીએ.” ઇસર
ખારોટે તક સાંધી.

છે

બાદશાહી માણસ જન્મને દાદુને બાલાગામથી દિલ્હી બોલાવી
ગયો. ઇસર ખારોટે બાદશાહના દેખતાં દાદુ માટે ખૂબ પ્રમંશા
કરી અને બાદશાહ પાસે પોતે જે વચન માગ્યું હતું તે વચન
પાળવા માટે ત્હેને યાદ આપી.

“બોલો કવિરાજ ત્હમે કહ્યો તે આપ્યું.”

“મ્હારે તો આ દાદુ માટે ગીરાસ નેમ્મજે છે.”

પૂરત બાદશાહે દાદુને બાલાગામમાં ગીરાસની જમીન આપી.

અંજે પણ બાલાગામમાં પઠાણ ન્યામતખા હુજતખાં
દાદુના વંશજ તરીકે એ ગીરાસ ભોગવે છે.

ધસરા પરમેસરા

નૃગરની ગાદીએ પ્રખ્યાત જામરાવળ હતા. જામરા વળ

એટલે એ વખતના કાઠિયાવાડનો એક મહાપુરુષ. એનું સુભખળ,
એનું શીર્ષ, એની ખાનદાની, અને એનો વિદ્યા તરફનો પ્રેમ
કાઠિયાવાડમાં વખણાતો. એમણે આખોય હાહાર પોતાના
શીર્ષખળે કબજે કરી. કાઠિયાવાડમાં વીરતાનો ડંકો વગાડ્યો હતો.
જામરાવળનો દરબાર એટલે ચારણોનું રમણસ્થાન, દુહા અને
છંદ તો એ દરબારની શોશા હતાં. જામરાવળના દરબારમાં
પીતાંબર ભટ્ટ નામે એક વિદ્વાન વસતા હતા. વેદસાક્ષ પારંગત
એ સાક્ષીજી આખાય નૃગરની શોભારૂપ હતા. જામસાહેબના
દરબારમાં જે જે કવિઓ આવતા, તેમની પરીક્ષા પીતાંબર
ભટ્ટ દ્વારા થતી. અને એ કવિઓને ધનામ અકરામ જામસાહેબ
તરફથી પીતાંબર ભટ્ટજી આપતા.

જામ રાવળનો દરબાર હકડે હકુ ભરાયો હતો. કચેરીમાં
એ વખતે બે બારોટ દાખલ થયા. સરખાતમાં મોટા બારોટ.

કવિતા સંભળાવી, અને પછી યુવાન ઇસર બારોડે પોતાના મુખે અવાજે કવિતા ઉઠી:

આવા કચ્છ તે અવિકાર; લીના હાથમેં હાસાર,
દીના દુષ્ટ જનકું દંડ, પ્રાક્રમ જતાયા પરચંક;
યાદવા જંસકાન્નવતંસ, આપત હજાયુધ્ધકા અંસુ,
કચ્છી, અરબી કે કાન હિત તાકતા અસમાન;
સિંહસદ્વિપકા શિરતાજ, ગિરિવર તુંગસા મજરાજ,
તોપાં બાજ બંદુક તીર, દેખત રિપુ મન દિલગીર.
તેરી તમ તડિતા તેગ, દેખી અજ પૂરન દેગ,
કીના કવિજનકા કામ, જુગ જુમ જુવો રાવળ જામ.
નીકા બીજાયા તેં નથ આપે ઈદ પુરસે,
વસિયો ચચ્ચાર જુગાં વાસ, બારડ જપે ઇસર દાસ."

કવિની ઝંઝમક, એનો મીઠો અવાજ, અને એની છટા જેઠ, જામસાહેબની આખી સભા પ્રસન્ન થઈ. જામસાહેબે કવિ ક્યાંના રહીય છે, વિગેરે ઇસરબારોડને પૂછ્યું. મારવાડ દેશના, જોધપુર તાબાના ભાદ્રેસ ગામના આ યુવાન ઇસરબારોડે પોતાની કાવ્ય શક્તિથી જામરાવળનું મન જીત્યું. આવા કવિને પોપવામાં, પાળવામાં જામરાવળ પ્રખ્યાત હતો. એણે ઇસરબારોડને તો સારું ઇનામ આપવું જોઈએ, એ વિચારે ખીતાબખર ભટ્ટ સામે જોયું. ખીતાબખર ભટ્ટે જામસાહેબ તરફ જોઈ માથું હલાવ્યું. બારોડની કવિતામાં કંઈક દોષ હશે એમ ખીતાબખર ભટ્ટનાં વર્તનથી જામસાહેબને સંકા થઈ. ઇસરબારોડ તો એમજ માનતા હતા કે જામ રાવળ જેવો વિદ્યાવિદ્યાસી માણસ આ કાવ્ય સાંભળી, પોતાને સારું ઇનામ આપશે. પણ ખીતાબખર ભટ્ટે જ્યારે માથું હલાવ્યું, ત્યારે કવિને "હાજમાં કાંઈ કાળું" દેખાયું.

“બારોડા! તમારી કવિતાનું ઇનામ તમને પીનામ્બર ભટ્ટ આપશે; એમને મળજો.” જામસાહેબે હુકમ ફરમાવ્યો. ફરમાર જરખાસ્ત થયા પછી, ઈસર બારોડા પીનામ્બર ભટ્ટને મળવા ગયા.

“કેમ ગઈ? ઇનામ માટે આવ્યા છો?” પીનામ્બર ભટ્ટ ઈસરબારોડા સામું જોઈને હસ્યા.

ઈસર બારોડાને પીનામ્બર ભટ્ટનું આ હાસ્ય ખૂબ ખુશ્નું. તેણે જવાબમાં હકારમાં ડોકું નમાવ્યું.

“ઇનામ તો હું તમને શું આપું? કીધરાજ! તમે જામસાહેબ પાસે જાઓ. હું તો એમની આજ્ઞા ઉઠાવનારો રહ્યો, એટલે જે હુકમ થશે, તે હું તુરંત અમલમાં ચૂકીશ.”

ધુવાન ઈસર બારોડા ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને દરબારગઢ તરફ ગયો. જામ રાવજને ઇનામ માટે મળ્યો. જામ રાવજે પીનામ્બર ભટ્ટ કહે એ આપવા તે ખુશી-એ એમ જવાબ આપ્યો.

આ રીતે ત્રણ વખત પીનામ્બર ભટ્ટ પાસે અને ત્રણ વખત જામ રાવજ પાસે ઈસર બારોડાને ધક્કા ખાવા પડ્યા. કવિનું ધુવાન ચારણી લોહી તપી આવ્યું. તેણે છેલ્લી વખત પીનામ્બર ભટ્ટ પાસે પ્રયાસ કર્યો. કવિને ખૂબ ગુસ્સે થયેલા જોઈને પીનામ્બર ભટ્ટે રાજ ઉપર એક ચીઠ્ઠી લખી આપી.

“હવે ગઈ? આ ચીઠ્ઠી જામસાહેબને પહોંચાડજો.”

“પણ ઇનામનું શું?” ગઈનો પિતો ઉઠ્યો.

“ઇનામ આપવા મહેં આમાં લખ્યું છે.” પીનામ્બર ભટ્ટે સાંતિથી ઉત્તર આપ્યો.

ઈસર બાગેટ ચીટ્ટી લઈને જામ રાવળ પાસે ફરી ગયો.

પીતામ્બર ભટ્ટની ચીટ્ટી વાંચી જામ સાહેબને દુઃખ થયું, પણ પીતામ્બર ભટ્ટ કહે તે આપના બંધાયેલ હોવાથી, તુરંત એક હજુરીયાને ખોનવી ચીટ્ટીમાં લખ્યા મુજબ ઈમર બારોટને ઇનામ આપનાનો હુકમ ફરમાવ્યો. બારોટ રાજનો ગ્યાનિ ભરેલો મહેરા જેઠ અજ્ઞપત્રી પામ્યો, પણ જ્યારે તેના હજુરીયાએ મહાર આવી ઇનામની વાત કી ત્યારે તે આખી વાત સ્થગળ્યો.

પીતામ્બર ભટ્ટે ચીટ્ટીમાં લખ્યું હતું કે ‘આ બારોટને ઇનામમાં સાનુ નેહા મારને.’ હજુરીયાએ એ પ્રમાણે હુકમ બજાવ્યો. ઈમર બારોટ તો ધ્રુવા ધ્રુવા થઈ ગયો. એના દિવમાં પીતામ્બર ભટ્ટ તરફ વેર વૃત્તિએ મોટું રૂપ લીધું. એજે આજને આજ આ અપમાનનું વેર લેના નિશ્ચય થયો તેના દિનમાં જમ એકજ વાત રમી રહી હતી કે ‘આજે પીતામ્બર ભટ્ટનું એને ઘેર જઈ ખૂન કરવું’ એનું આચ્છાદી લોહી પીતામ્બર ભટ્ટનું કોઈ પીતા માટે તનખી રહ્યું.

પીતામ્બર ભટ્ટ ગેજ સહાજના ફરીને ઘેર આવતા હતા, એની ઈસર બાગેટને ખમર હતી એટલે આજે સહાજના ફરીને ઘેર આવે, ત્યારે તેના ઘરમાં તનનાગને ઝાંકે તેના કંઠકા કરી નાખવા, એની પેતાના મનમાં ગેઠાણું ફરી ઈમર બારોટ પેતાને ઉતારે ગયો.

દરેક પત્ર એની વેર વૃત્તિ દ્રઢ બનતી જતી હતી. ‘ક્યારે સહાજ પડે, અને ક્યારે મારા અપમાનનો મન્યો લઉં,’ એ વિચારે કવિએ મહા મુશ્કેલીએ સહાજ પાડી સ્થેજ અધારે થયું, એમ્મે એ સનાઈને પીતામ્બર ભટ્ટના ફગીયામાં દાખલ થયો, અને મારણા આગળથી એક કોઈ પઠનાડે ખુની તવવારે સતાઈ ને ભરાઈને પીતામ્બર ભટ્ટની રાહ જોવા લાગ્યો.

(૨)

“સાવિત્રી બેન! આજ તો પીતામ્બર ભટ્ટે બારે કરી,”
પાડોશજૂના આ શબ્દો સાંભળીને પીતામ્બર ભટ્ટની મો સાવિત્રી
ધર બહાર દોડી આવી.

“કેમ શું થયું?”

“બરે! આજ આખા ગામમાં હાહાકાર વરતાઈ ગયો છે.”

“પણ છે શું?”

લોકો એમ વાતો કરે છે કે, નગરના દરબારમાં મારવાડનો
એક ચારણ કવિ આવ્યો છે, એને પીતામ્બર ભટ્ટે સાત ભોજ
મરાવ્યા છે.”

“સાત ભોજ!!!” સાવિત્રીના બેસામાં અજબ ફેરફાર
દેખાયો.

“હા. બિચારો દરબારમાં એક કવિતા બોલ્યો, જામ-
સાહેબે પીતામ્બર ભટ્ટ કહે, એ હંતામ આપવાનું ચારણને વચન
આપ્યું અને પીતામ્બર ભટ્ટે સાત ભોજ મરાવ્યા.”

“પણ એ બેન નાહ મારા પતિ આવું કૃત્ય કરે એમ
હું માનતી નથી.”

“ત્યારે લોકો કહે છે એ જોડું શું?”

“જોડું તો કેમ કહેવાય! પણ મારા દિલમાં એ વાત
ઉતરતી નથી, એ તો દવાના સાગર છે, વિદ્વાનોના ભક્ત છે. અને
કવિઓના વખાણનારા છે. એમણે જો ચારણને સાત ભોજ મરાવ્યા
હોય તો હું એમ માનું છું કે અમારો દિવસ પથટાયો છે.”

“એ તમે જાણો! પણ આખું ગામ હાહાકાર કરે છે.”

સાવિત્રી આ વાતથી કાળી મેલ જેવી થઈ બેઠી. એના

ઘેરાનું નૂર ઉઠી ગયું. પોતાનો પતિ આ કૃત્ય કરે, એ એના જેવી સરળ હૃદયની અને સાત્ત્વિક ભાવની સ્ત્રી માટે બહુ ભારે વાત થઈ પડી.

રાજ સ્કાંજના જ્યારે ખીતામ્બર ભટ્ટ ઘેર આવતા, ત્યારે આ સાધ્વી સ્ત્રી પતિના પગ ઘાંઘ તેમનું પૂજન કરતી અને દેવને જેમ મંદિરમાં પધરાવવામાં આવે, તેમ પોતાના પતિદેવને ગૃહ મંદિરોએ પધરાવતી એનો હ મેસનો આ નિત્યક્રમ હતો. આજે પતિ હમણાં આવશે એમ એ જાણતી હતી, છતાં દિલમાં થયેલા દુઃખને લઈને એણે પતિના પૂજનની કાંઈ પણ તૈયારી કરી નહિ. રાજના નિયમસર ખીતામ્બર ભટ્ટ ઘેર આવ્યા ઘરમાં આવતાં રાજ સ્કાંમે હસતી પુતળી ઉભી હોય, એમ સાવિત્રી એના સસ્કાર માટે તૈયાર રહેતી, એની જગ્યાએ આજે બારણું બંધ બેઠેને ખીતામ્બર ભટ્ટને આશ્ચર્ય થયું. તેણે ડેલીની સાંકળ ખખડાવી અંદરથી જવાબ આપ્યો, “કોણ છે ?”

“એ તો હું.”

“હું કોણ ?”

“કેમ આજે આવો પ્રશ્ન ?”

“પણ તમે કોણ ?”

“હું ખીતામ્બર ભટ્ટ.” જવાબ આવતાં આવતાં શાશ્વીળના અચ્ચાનો પાર રહે નહિ.

“તમે તો આજે ખૂબ પાપ કર્યું છે.”

“પણ તું ડેલી તો ઉપાડ !”

સાવિત્રીએ ડેલી ઉઘાડી ઈસર બારોટ કે જે આ વખતે ઉઘાડી તલવારે ખીતામ્બર ભટ્ટનું ખૂન કરવા સત્તાઈ રહ્યો હતો, તેણે

સાવિત્રીનાં જોતી પાડોસેણુ સાથે થયેલા સંવાદ સાંભળ્યા હતા, અને પીતામ્બર ભટ્ટને પણ હમણાં તેમણે જે કંઈ કહ્યું, એ ઉપરથી એને માટે માન ઉત્પન્ન થયું એટલે વધુ દહીકત સંભળવાની આશાએ એણે પીતામ્બર ભટ્ટ ઉપર ધા ન કર્યો.

“કેમ ? આજ આટલો ગધો રાપ ?” પીતામ્બર ભટ્ટે દાખલ થનાંજ સાવિત્રીને કહ્યું.

“સાવિત્રીના ભરપારને ન શોભે એવું કાપ તમે આજે કયું છે.”

“મહે ?”

“હા ! તમે ! અને તે એક વિદ્વાન જાણશે ઘરમાવું જોઈએ એ પ્રકારનું કૃત !”

“મહે તો એવું કંઈ નથી કયું ?”

“આખું ગામ કહે છે, આખા ગામમાં હાકાકાર વર્તી ગયે છે, કે તમે ન સાંખી ચકાવ તેવું પાપ કયું છે.”

“પાપ પાપ કહે છે, પણ શું અને શેનું પાપ ?”

“પેલા ચારને સાત જોડા મરાબ્યા, એનું; બીજું શું ? પીતામ્બર ભટ્ટ આ સાંભળીને હમી પડ્યો. “એ તો મહે

પુણ્ય કયું છે.”

“માત જોડા મરાબ્યા એમાં પુણ્ય ?”

“એનું એક કારણ છે. અન્ધાર મુખીમાં જોડા ચારણો મહે લેવા છે, તેમાં આ ઈશ્વર બારોડ જોતો એક પણ કવિ મહે લેતો નથી. એની કાવ્યશક્તિ, એની બોલવાની છતાં, એનું વ્યક્તિત્વ, અને એના દિવની ભાવના જોઈને મને એમ થયું કે આજે કવિ ઈશ્વરના ગુણગાન કરે તો એ પૃથ્વી પર પ્રજાને બોલારી

[૧૫૫]

પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ
પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ

[૧૫૫]
પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ પ્રમદાદિત્તરમ

શકે. એવી કવિતા મનુષ્યનાં ગુણ ગાવાને બદલે પ્રભુનાં ગુણ ગાતી થઈ જાય, એ મ્હારે એને સ્વમજાવવું હતું. એને માટે મહેં આ માર્ગ ચોળ્યો. એની ભૂલ સાંગવાં માટે, એને સાચે રસ્તે ચડાવવા માટે, મહેં એને ઇનામમાં સાત જોડા મરાવ્યા. એ મ્હારા પર ખૂબ ગુસ્સો થયો હશે. પણ એ મ્હને મળશે, ત્યારે એને આ ભેદ સમજાવીશ. આતો ચારણ પ્રભુના ગુણ ગાય એમ હું ઇચ્છું છું. દેવી ! ત્યારે પતિ આટલો બધો અધમ થઈ ગયો નથી કે એક કવિને સાત જોડા મરાવે. ”

ઈસર ખારોટનો આ રાજદો સાંભળી ક્રોધ ઉતરી ગયો. પોતે સહુદયી હોવાથી એને પીતામ્બર ભટ્ટું ખુન કરવા આજ્યો છું એ વિચારે પસ્તાવો થયો. અને આ પતિપત્ની વાત કરતાં હતાં એમાં વચ્ચે દોડી જઈ, તત્કાલ પીતામ્બર ભટ્ટુંના પગ આગળ ફેંકી પોતે સાષ્ટાંગ દંડવત્ કર્યા.

“જો હો ! કવિરાજ ! ત્હમે ! આ તત્કાલ શું ! ” ચમકીને પીતામ્બર ભટ્ટું બેસ્યા.

“સાક્ષીજી ! મને માફ કરો. ” સાવિત્રી તરફ તે કહ્યો. “માતા ! ત્હમે મ્હને આજે ઉગાર્યો છે. ત્હમે ન હોત તો હું આજે બ્રહ્મહત્યા કરી બેસત. ”

“પણ છે શું ? ” પીતામ્બરે સાંભળી પ્રશ્ન કર્યો.

“આપે મને ઇનામને બદલે સાત જોડા મરાવ્યા, ત્યારે મને ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો. મહેં ત્હમારું ખુન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને તમારા ઘરમાં ખારણા આગળની કોડી પછવાડે તમારી રાહ જોતો હું ઉઘાડી તત્કાલે ઉભો તમારી એક પાડોશણે આવ્યાને સાવિત્રીના આગળ જ્યારે મ્હારે વિષે વાત કરી અને તેથી મ્હારાં ખાતે જે દુઃખ થયું, તે મેં જોયું. ત્યાર પછી તમે આવ્યા,

અને સાત જેઠા મરાવવામાં તમારો શું હેતુ હતો એ હું રહમત્યો,
ત્યારે મારો શુસ્સો ગળી ગયો, અને મને લાગ્યું કે જે હું
ઉતાવળો થઈ તમારા ઉપર ધા કરી બેસત, તો હું મદાપાપી
ગણાત. ”

પીતામ્બર ભટ્ટ આ સાંભળી હસ્યા. તેણે ઈસર બારોટો
વાંસી ઠોકીને કહ્યું “ એમાં તમારો દોષ નથી. મેં તમને સુધારવા
માટે બહુ દડક પગલું લખ્યું હતું ’ હું આજેજ જન્મ સાહેબને
મળી, તમને સારું ધનામ અપાવીશ.

“ ભટ્ટજી ! મારે હવે એકજ ધનામ લેખ્યું છે. આપ મને
આપના શિષ્ય તરીકે સ્વિકારો, અને શ્રીમદ્ ભાગવત મને શિખડાવો.
આપના ઉપદેશથી મને બ્રહ્મ મળશે એમ હું માનુ છું. ”

(૩)

પીતામ્બર ભટ્ટને ગુરુ પદે સ્થાપી ઈસર બારોટ ભાગવતનો
અભ્યાસ આદર્યો પીતામ્બર ભટ્ટને પણ આ મુવાન શિષ્યની
બુદ્ધિ ઉપર માન ઉત્પન્ન થયું. જેમ જેમ ભાગવતનું શિક્ષણ ઈસર
બારોટ ને મળતુ ગયું, તેમ તેમ તેના દિલમાં દીવા પ્રગટતા ગયા.
પુનર્જન્મમા જાણે આ બારોટ ભાગવત પચાંચુ હોય એવાં દરેક
લક્ષણ એનામા પીતામ્બર ભટ્ટે જોયાં. ભાગવતનો અભ્યાસ
પૂરો કર્યા પછી, કવિએ પોતાના ગુરુ, પીતામ્બર ભટ્ટની
આજ્ઞા લઈ ‘ હરિરસ ’ નામનો મંથ લખવાની શરૂઆત
કરી પીતામ્બર ભટ્ટની પુત્રી સાસરેથી હમણાં પિતાને
ઘેર આવેલ હતી ઈસર બારોટ પોતાની ગુરુપુત્રીને ખેંચી સમાન
માનતો, અને હરિરસ લખતા લખતાં દરરોજ એની સાથે નિર્દોષ
આનંદની રમતો ચોજતો. પીતામ્બર ભટ્ટની પુત્રી પણ આ કવિ
સાથ અનેક વ્રતના નિર્દોષ તોફાન કરતી. હરિરસ જેમ જેમ

લખતો ગયો તેમ તેમ ઈસર ખારોટ પોતે પોતાપણ બૂલ્યો, અને એ પુસ્તક રચવામાં એટલો બધો તલ્લિન થઈ ગયો, કે તેને ખીછ કાઢપણ ચીજનું લાન રહેતું નહોતું.

“બા ! આ કવિ લખવામાં ગાંડો થઈ ગયો લાગે છે. બસ ! હાલતાં ચાલતા, ખાતાં પીતા. ઉઠતાં બેસતાં, એને બધે હરિરસ દેખાય છે. આજ તો મેં શાક અને દાળમાં એને માટે મીઠું નાખ્યું નહોતું, તોય એ તો બધું મોળુજ ખાઈ ગયો.”

“દિકરી ! કવિઓ એવાજ હોય.”

“પણ આવાનુંય લાન નહિ ?”

“એમાંજ એની ખૂબી છે.”

હરિરસ ઈસર ખારોટ છ મહિને પુરા થયો છએ નહિના મુધી રાજ એને માટે શાક અને દાળ ખારા બનાવવામાં આવતા હતા અને જાણી લેઈને પીતાખ્વર વાટની પુત્રી એમાં મીઠું નાખતી નહિ જમતી વખતે મા દિકરી બન્ને દાગ રહેતા અને ઈસર ખારોટને રાજ પૂછા કે “રમોઈ તો કીક થઈ છે ને ?” ખારોટ હમેશા ધુનમાને ધુનમાં “સુંદર છે” એમ જનામ આપતો.

આજે હરિરમનો ડેલ્લો દુદા લખાઈ રહ્યો, અને ઈરિએ પોતાના એ કાવ્યમયની પૂર્ણાકૃતિ કરી કવિને મન આજે આખું જગત છતાંય હતું એની આખ આગળ પ્રભુ નાચી રહ્યા હતા એના કાનમાં કૃષ્ણની બસરીના સૂર સળગાવ રહ્યા હતા એને આખું વાતાવચ્ચ કૃષ્ણમય લાગતું હતું આજે એને નિરાત વળી ગઈ.

રાજની માફક આજ પચ્ચ શકદાળમાં મીઠું નહોતું. પહેનોજ ઢાળીઓ લરતા કવિને દાગ શાક મોળા લાગ્યા.

“બા ! આજ દાગ શાકમાં રામરસ નાખતા ભુલી ગયા લાગે છે ?”

“ બારોડા ત્હમે ભુલી ગયા છે, ત્હમે ! કાળાયો ભરી ભુલો.
પીતામ્બર ભટની પુત્રીનાં નયનો તોફાનમાં નાચ્યાં.

“ હું સાવ સાચું કહું છું. આજ દાળ શાક મેળાં છે. ”

“ ત્યારે ત્હમારો આજ હરિરમ ખુટી ગયો હાગે છે. ”
સાવિત્રી હસતી હસતી બોલી.

“ એમ કેમ બોલો છો, બા ! ” કવિબા ગુરૂપત્ની
સાચું જોયું.

“ હ મહિનાથી શાક દાળ તમે મેળાં ખાઓ છો. ”

“ ના, મને તો આજેજ મેળું હાગે છે. ”

“ એટલેજ હું કહું છું, કે હરીરસ ખુટ્યો એટલે રામરમ
યાદ આવી. ”

હસિર બારોડા આખી વાતનો મર્મ મમજી ગયો

“ ખરખર ! મેં હ મહિના મેળું ખાધું ? ”

“ હા ! હા ! કવિબા એટલે માહા ! એની એ નિશાની ”
ગુરૂપત્ની હસી પડી

“ ત્યારે તો હરિરમ હવે મારે પાછો લખવો પડશે ” આ
પ્રમાણે આખો હરિરસ અંધ હસિર બારોડા એક ભક્તની મસ્તીથી
લખ્યો અને એ અંધની શરૂઆતમાજ પોતાના ગુરૂને નમસ્કાર
કરીને શરૂઆત કરી છે.

લાગાતુ પેદ્યો લખે,

પીતામ્બર ગુરૂ પાપ,

બેદ મહારમ લાગવત,

પાયો જોયું પસાય

(પ્રથમ પીતામ્બર ગુરૂના ચરણમા નમું છું, જેના પ્રમા-
દશી ઉત્તમ રસવાળા લાગવતનો અર્થ હું જાણી શક્યો)

(૪)

ઈસર ખારોટ દ્વારકા જઈ રણછોડજીનાં દર્યાન કપાં. અને પ્રભાસ ગીરનાર તથા કાઠીઆવાડના ખીજાં સર્વ રથગોમાં મુસાફરી કરી પોનાનું નામ મચદ્દર કહ્યું. ઇસર ખારોટ પર પ્રભુ એટલા પ્રસન્ન થયા છે, કે સોનાની દ્વારિકા જે સમુદ્રમાં હતી તેમાં શ્રીકૃષ્ણ પાસે જઈ એ વાતો કરે છે, એમ આખા કાઠીઆવાડમાં વાત ફેલાયી અને મુવાંને પણ જીવતાં કરી શકે છે, એવી ગાન્યતાએ એમને સાટે જનસમાજમાં ખંધાયી.

આ વખતે અમરેલીમાં વળ્લેજી સરવૈયાનું રાજ્ય હતું. વળજીને ને ઇસર ખારોટને મહુ સારો સંબંધ હતો. એટલે વખતો વખત ઇસર ખારોટ અમરેલી આવતા.

વળજીને કરણ નામનો એકનો એક પુત્ર હતો. રાજકુમાર પોતાના બાપ જેવોજ બહાદુર અને શૂરો હતો. તેના લગ્ન થઈ ગયાં હતાં સોળ વર્ષની ઉંમરનો એ રાજકુમાર આખાય કાઠીઆવાડમાં વખણાનો.

આમો મહિનો હતો. ઇસર ખારોટને મલ્યાને વળજીને ધણા દિવસો થઈ ગયા હતા. એટલે દશેરાને દિવસે અમરેલી આવવા ઇસર ખારોટને ત્રેણે કહેણ મે કલાબુ. દશેરાનો દિવસ આવ્યો. વાત એમ બની કે રાતે કરણ પદ્મગમાં સુતો હતો, અને સર્પદશ થયો સ્થવારે ઉઢીને કરણની રાણી જુવે છે તો પોતાનો યુવાન પતિ મૃત્યુ પામેનો પદ્મગમાં પડ્યો હતો. તુરત વળ્લેજી ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને કરણનું મૃત્યુ થયેનું નેઈ ખૂન દુ.ખી થયો. એકનો એક પુત્ર મરી જવાથી કરણની માતાએ છાતીફાટ રૂદન આદ્યું. કરણની પત્ની પણ પોતાના યુવાન પતિના મૃત્યુથી પોકપોક રહી. અમરેલી-

ના દરબારમંડપમાં રડારોડ થઈ પડી આખા ગામમાં હાહાકાર થઈ ગયો.

મળ્લજાતમાં હડતાવ પડી લોકોના ટોળેટોળા વળજીને દિશાસિં આપવા માટે દરબારમંડ તરફ ઉલટયા વળેજી દાની અને દિમતવાન હનો, એટલે જાતી મળજીત કરી, પુત્રના ચમને સ્મરણને લઈ જવા તૈયારી કરાવી એટલામાં એક માણસે આવી ખબર આપ્યા કે ‘ ઈમર બારોટ અમરેલીના પાદરમાં આવી પહોંચ્યા છે ’ તુરતજ વળજીએ એક નોકરને દોડતો પોકાર્યો અને ઈસર બારોટને કહેવડાવ્યું કે “ હમણા તમે પાઠા ભૂંચો અને દરા બાર દિવસ પગી ફરી પધારો ” નોકરે ઈમર બારોટને પાદરમાં જઈ વળજીનો સંદેશો કહ્યો.

“ કેમ મને નોતરીને વળેજી પાડો વાગે છે ? ઈમર બારોટ મદેગો સામગી નોખર સાથે ભેડુ નોખર વધુ ઓની ચમ્યો નદિ એતુ દેડુ બરાઈ આવ્યું. એની આખમાં ધાવણ બાદરવાની ધારા ચાલી.

“ કેમ ! લાઈ ! કે છે શું કરવા ? વળેજી ખુશીમાં છે ને ? ”

“ વળજી તો મળમાં છે પણ કુમારશ્રીએ ગામતરે ક્યું ”

“ એટલે ? ”

“ રાતે એમને સર્પ કરડ્યો, અને સ્કવારે એ મૃત્યુ પામેના મળી આવ્યા ”

આ સાંભળતાજ ઈસર બારોટ ઉત્તરે પગે પગે ગામમાં આવ્યા તેણે આવતા વેતજ નળજીને પૂછ્યું, ‘ કરણનું શબ કયા છે ? ’

“ બારોટ્ટો ! કરણુ તો હો ગયો એના સપને જોઇને
આપ તુ કરશે ? ” બોલતા બોલતા વમળની આખમા
ઝળઝળાયા આવી ગયા

“ વળ ! હિંમત રાખ ! હુરિ સારુ કરશે. ચાલ બેઠો થઇ
જા, બાપ ! અને બતાવ કરણુ ક્યા છે ? ” ઈસર બારોટ્ટો ગભીર
સ્વરે વમળને આશા કરી

તુરત ઈસર બારોટ્ટોને સખનાળા ચોરડામા લઇ જવામાં
આવ્યો

“ વળ તુ અને બધા માણસો બહાર નિકળી જવ મને
એક ગગાજળતો ઘડો, ઘી, અને ધુપ જોઇએ છે તે મગાવી
આપ ઈસર બારોટ્ટોની લાજ હુરિ નહિ રાખે તો કરણુની સાથે હું
પણુ સાથ કરીશ ” આમ કહી કવિએ સખવાળા ચોરડાનુ બારણુ
બંધ કર્યું ગામના માણસોમા કંઈ કંઈ વાતો થવા મઠી
કેટલાકે કહ્યું કે “ મુવા તે જીવતા થઇ શક્તા હશે ? ”
“ આતો કલિયુગ છે બાઈ કલિયુગ ” કોઇએ કહ્યું, “ ઈસર
બારોટ્ટોના પરચાની વાતો તો ખૂબ થાય છે, પણુ આજે એની
આખરુ જવાની છે ” કેટલાકે ઈસર બારોટ્ટોની સક્તિ વિશે વાતો
કહી પ્રજાને જણાવ્યું કે ‘ ઈસરો એ પૂરમેસરો ’ ઇમર ભગત તો
પ્રભુના ભગત છે સાક્ષાત દારગાધીશ એની સાથે વાતો કરે છે
એણે આવા પરચા તો દાડીઆવાડમા કંઈક બતાવ્યા છે
એટલે એ કરણુને જરૂર જીવતો કરશે ” આમ અનેક જાતના
તર્ક વિતર્ક અમરેલીને આગણે આગણે થવા મડ્યા

લોકો દરબારગઢની બહાર શુ થાય છે, એની પળેપળે રાહ
જોતા ઉભા ફરેકની છાતીના થડા વધ્યા, એટલામા તો જે ચોર

ડામાં કરણનું રાજ હતું, તેનું બારણું ઉઘડ્યું અને આગળ કરણ અને પાછળ ઇસર બારોટ નિકળ્યા.

આ વખતે આખા દરબારમંડપમાં જય થોળ થયો, અને ' ઇસર પરામેસર ' ના જયનાદ થયા. હજારો માણસ ' ઇસર બારોટનાં પગમાં પડ્યા. વળજી બારોટના પગ પકડ્યા અને તે રહી પડ્યો. " પ્રભુ ! તારે મને આજે છવતો રાખ્યો છે. " ઇસર બારોટ જવાબમાં દસ્યા, અને એક દુહો એમણે લલકાર્યો

" કરણને ઇસર કાળ,

સોજે મજબન કર્યો;

રાખી પત મહારાજ.

સેવક જાણી શામળા. "

" વળ ! લાજ તો પ્રભુએ તારી અને મહારી બંનેની રાખી છે " તુરતજ વળએ આ ખુશાલીમાં ખૂબ ધર્મદાન કર્યા, અને ઇસર બારોટને પણ એક ગામ ભેટ આપ્યું આ ગામ આજે ઇશ્વરીઆ નામે ઓળખાય છે, અને ઇસર બારોટના સ્થાપેલાં શકરના દર્શન કરી આજે પણ લોકો ઇસર બારોટના ચમત્કારોની વાતો કરતા ' ઇસર પરામેસર ' ને યાદ કરે છે.

પંચામૃત

પ્રાચીન અર્વાચીન કવિશ્વરોની

પ્રજ્ઞાની

સંશ્લેષ કરનાર

કવિ ખીમજી વસનજી ભટ્ટ.

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

આ પુસ્તકનું નામ 'પંચામૃત' રાખવાનું કારણ એ છે કે—
કુતેલી અદર હિન્દી ભાષાના અત્યંત પ્રસિદ્ધ લિખનિત રસાના
ચિત્રભોજમાં કાવ્યો ગુજરાતી અર્થ સાથે આપવામાં આવેલ છે આ
પુસ્તકમાં. એકઠાં કરેલ કાવ્યો દિલમાં યજ્ઞ ગયેલ દરીશ્વરોનાં મંત્રકારી
સુદયમાંથી સ્ફુરેલી નીકળેલ, ઉત્તમ કલ્પનાપુરુષ, પ્રાસાદિક અને
જનમમાજમાં જમાનાઓથી અત્યંત માન્ય યજ્ઞ પડેલાં છે. અને
તે સદવાસમાં આવનાર અનેક કાઠિયાવાડ નિવાસી ચારણ, ભાટ,
ઘોર વાદી વગેરે શાસ્ત્રી સાજી સંપ્રદાય કરવામાં આવેલ છે. દરેક
જણ કાવ્યનો ભાવ યથાર્થ રીતે સમજી શકે તેટલા માટે પ્રત્યેક
કાવ્યનો ભાવાર્થ, કાવ્યની સાથેજ આપવામાં આવેલ છે.

પુસ્તક મળવાનું કોષણ.

શ્રી કમલેશ્વર સુસેનર શ્રી. સેનર સેનર શ્રી સન્સ